

**ÚRSKURÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR**

Mál nr. 5/2008

**Húnavatnshreppur austan Blöndu og
Skagafjörður vestan Vestari-Jökulsár
ásamt Hofsjökli**

19. júní 2009

EFNISYFIRLIT

1	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	2
2	MÁLSMÆÐFERÐ	2
2.1	Hlutverk óbyggðanefndar	2
2.2	Vestanvert Norðurland, syðri hluti (7A), tekið til umfjöllunar.....	2
2.3	Lýstar kröfur og kynning	3
2.4	Mál nr. 5/2008, Húnavatnshreppur austan Blöndu og Skagafjörður vestan Vestari-Jökulsár, ásamt Hofsjökli	4
3	KRÖFUGERÐ	6
3.1	Kröfur íslenska ríkisins	6
3.2	Kröfur Húnavatnshrepps og Sveitarfélagsins Skagafjarðar vegna Eyvindarstaðaheiðar og Hrauna	6
4	GÖGN OG GAGNAÖFLUN	8
4.1	Inngangur	8
4.2	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	8
4.3	Vettvangsferð	9
4.4	Skýrslutökur	9
5	SAGA JARÐA OG ANNARRA LANDSVÆÐA	10
5.1	Landnám og saga	10
5.2	Sýslumörk	11
5.3	Afréttir og afréttarnot	12
5.3.1	Almennt.....	12
5.3.2	Eyvindarstaðaheiði.....	14
6	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	38
6.1	Efnisskipan og sameiginleg atriði	38
6.1.1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar	38
6.1.2	Dómafordæmi í þjóðlendumálum	38
6.2	Landnám	39
6.3	Eyvindarstaðaheiði og Hraunin.....	39
6.3.1	Inngangur	39
6.3.2	Sjónarmið aðila	40
6.3.3	Niðurstaða	42
6.4	Hofsjökull	56
6.5	Um málskostnað.....	57
7	ÚRSKURÐARORÐ	59

VIÐAUKI

Almennar niðurstöður óbyggðanefndar

FYLGISKJÖL

I. Kort

II. Aðila- og eigendaskrá

III. Skjalaskrá

1 ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Föstudaginn 19. júní 2009 er tekið fyrir mál nr. 5/2008, Húnavatnshreppur austan Blöndu og Skagafjörður vestan Vestari-Jökulsár ásamt Hofsjökli, og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Karl Axelsson, formaður óbyggðanefndar, og nefndarmennirnir Benedikt Bogason og Hulda Árnadóttir.

Aðilar málsins eru:¹

Fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendu.

(Andri Árnason hrl.)

Húnavatnshreppur og Sveitarfélagið Skagafjörður vegna Eyvindarstaðaheiðar og Hrauna.

(Ólafur Björnsson hrl.)

2 MÁLSMEÐFERÐ

2.1 Hlutverk óbyggðanefndar

Hinn 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, sbr. einnig lög um breytingar á þeim, nr. 65/2000, 7/2005 og 19/2006. Löggin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk, skv. 7. gr.:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka þjóðlendulaga, nr. 58/1998, og úrskurðir óbyggðanefndar, fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

2.2 Vestanvert Norðurland, syðri hluti (7A), tekið til umfjöllunar

Með bréfi, dagsettu 29. mars 2007, tilkynnti óbyggðanefnd fjármálaráðherra þá ákvörðun sína að taka til umfjöllunar tiltekið landsvæði á vestanverðu Norðurlandi, sbr. 8., 11. og 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Landsvæði þetta, hið sjöunda í röðinni hjá óbyggðanefnd, var Eyjafjarðarsýsla öll, Skagafjarðarsýsla öll og Austur-Húnavatnssýsla austan Blöndu, auk Hofsjökuls. Í bréfi óbyggðanefndar til fjármálaráðherra, dags. 3. október 2007, var vísað til nýlegra

¹ Sjá nánar í aðilaskrá (fylgiskjal II).

dóma og úrskurða og þeirri fyrirspurn komið á framfæri hvort kröfugerð ríkisins myndi að meira eða minna leyti byggja á sambærilegum málsgrundvelli og í tilvikum Esju og Smjörfjalla. Væri það mat fjármálaráðherra taldi óbyggðanefnd óhjákvæmilegt að fresta umfjöllun um viðkomandi hluta af svæði 7 þar til umrædd afstaða dómstóla lægi fyrir. Í kjölfarið var þess farið á leit fyrir hönd fjármálaráðherra að umfjöllun um svæði 7 yrði skipt þannig að einungis syðri hluti svæðisins yrði til meðferðar nú. Óbyggðanefnd féllst á þessa beiðni fjármálaráðherra með bréfi, dags. 28. desember 2007. Landsvæði það sem til umfjöllunar er eftir þessa breytingu er nefnt vestanvert Norðurland, syðri hluti (7A). Nyrðri hluti hins upphaflega svæðis nefnist nú vestanvert Norðurland, nyrðri hluti (7B).

Landsvæðið vestanvert Norðurland, syðri hluti (7A), afmarkast svo: Norðurmörk fylgja norðurmörkum fyrrum Bólstaðarhlíðarhrepps og Seyluhrepps, Norðurá og Norðurárdal, Öxnadalshéiði og Öxnadalsá þar til hún fellur í Hörgá og Hörgá til ósa. Austurmörk miðast við Fnjóská frá ósum þar til hún sker sveitarfélagamörk Eyjafjarðarsveitar að austan. Þeim mörkum er fylgt til suðurs í Fjórðungakvísl. Suðurmörk fylgja suðurmörkum Eyjafjarðarsveitar og suðurjaðri Hofsjökuls, þar sem jafnframt eru norðurmörk svæða 1 og 3 hjá óbyggðanefnd. Vesturmörk miðast við Blöndu, frá norðurmörkum fyrrum Bólstaðarhlíðarhrepps til upptaka í Blöndujökli í Hofsjökli.

Fjármálaráðherra var upphaflega veittur frestur til 31. desember 2007 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á þessu svæði, væri um slíkar kröfur að ræða. Sýslumönnum og fyrirsvarsmönnum viðkomandi sveitarfélaga, þ.e. Húnavatnshrepps, Blönduósbæjar, Sveitarfélagsins Skagastrandar, Skagabyggðar, Sveitarfélagsins Skagafjarðar, Akrahrepps, Fjallabyggðar, Dalvíkurbyggðar, Arnarneshrepps, Hörgárbyggðar, Akureyrarkaupstaðar, Eyjafjarðarsveitar, Svalbarðsstrandarhrepps, Grýtubakkahrepps og Þingeyjarsveitar, var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar og gerð grein fyrir framhaldinu.

Kröfulýsingarfrestur fjármálaráðherra var fyrst framlengdur til 28. febrúar 2008 og síðar til 14. mars sama árs og með því orðið við rökstuddri beiðni ráðuneytisins.

2.3 Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins um þjóðlendur á vestanverðu Norðurlandi, syðri hluta, bárust 14. mars 2008. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um málsmeðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdraetti, í Lögbirtingablaðinu 28. mars 2008, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Í apríl 2008 barst óbyggðanefnd leiðrétting fjármálaráðherra á þeirri afmörkun umfjöllunarsvæðis sem fram kom í kröfulýsingunni 14. mars en þjóðlendukröfusvæðið stóð óbreytt. Tilkynning um hina leiðréttu afmörkun var birt í Lögbirtingarblaðinu 30. apríl 2008. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því

landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 30. júní 2008. Þá kom fram að yfirlýsingu um kröfugerð og málsmeðferð yrði þinglýst á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar væru í þinglýsingabók og málið varðaði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Kröfur fjármálaráðherra voru gerðar aðgengilegar almenningi á skrifstofum sýslumanna á Sauðárkróki, Blönduósi, Húsavík og Akureyri, auk sveitarfélaga á kröfusvæðum og heimasíðu óbyggðanefndar. Þá var málið kynnt í fjölmiðlum.

Gefið var út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofum sýslumanna á Húsavík (aðeins mál nr. 1/2008), Sauðárkróki, Blönduósi og á Akureyri, frá 18. júlí til og með 18. ágúst 2008, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 25. ágúst 2008. Framangreind kynningargögn voru jafnframt aðgengileg á skrifstofum viðkomandi sveitarfélaga, skrifstofu óbyggðanefndar og heimasíðu óbyggðanefndar. Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdafrests.

Fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins lagði fram kröfulýsingar um þjóðlendur á svæðinu í tveimur hlutum og þrjár kröfulýsingar vegna jarðeigna ríkisins. Á móti bárust 107 kröfulýsingar ýmissa aðila, sem sumar sköruðust eða náðu til fleiri en eins landsvæðis.

2.4 Mál nr. 5/2008, Húnavatnshreppur austan Blöndu og Skagafjörður vestan Vestari-Jökulsár, ásamt Hofsjökli

Þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins var skipt niður í fimm mál, þ.e. mál nr. 1/2008, Eyjafjarðarsveit austan Eyjafjarðarár ásamt vestanverðum Bleiksmýrardal; mál nr. 2/2008, Eyjafjarðarsveit vestan Eyjafjarðarár; mál nr. 3/2008, Hörgárbyggð austan Öxnadalsár; mál nr. 4/2008, Skagafjörður austan Vestari-Jökulsár, og mál nr. 5/2008, Húnavatnshreppur austan Blöndu og Skagafjörður vestan Vestari-Jökulsár, ásamt Hofsjökli.

Mál nr. 5/2008 var fyrst tekið fyrir á fundi óbyggðanefndar og forsvarsmanna málsaðila 25. ágúst 2008. Gerð var grein fyrir því að óbyggðanefnd skipuðu í málinu þeir Karl Axelsson, formaður, Benedikt Bogason og Hulda Árnadóttir. Gefið var færi á athugasemdum en engar slíkar komu fram. Lögð voru fram skjöl málsins ásamt skjalaskrá og upplýst um ýmis atriði varðandi gagnaöflun nefndarinnar. Skorað var á lögmenn að fara yfir umrædd atriði af sinni hálfu og gera hið fyrsta athugasemdir ef þeir teldu ástæðu til. Einnig var lögð fram greinargerð af hálfu íslenska ríkisins. Þá var vakin athygli á þinglýsingu athugasemdar um yfirstandandi þjóðlendumál á jarðir á ágreiningssvæði, skv. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, og óskað eftir að lögmenn gerðu umbjóðendum sínum grein fyrir því atriði. Einnig var óskað eftir því að lögmenn skiluðu umboðum hið fyrsta og gerð grein fyrir mikilvægi þess að lögmenn og óbyggðanefnd ynnu saman að því að þeir sem hagsmuna ættu að gæta gerðust aðilar að málinu. Enn fremur var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr.

þjóðlendulaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu að einhverju eða öllu leyti með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendulaga. Loks var farið yfir fyrirkomulag vettvangsferðar.

Við aðra fyrirtöku málsins, 31. ágúst til 1. september 2008, var farið í vettvangsferð, sjá nánar í köflum 4.3. og 4.4. Í greinargerðinni komu fram breytingar á þjóðlendukröfu ríkisins sem leiddu til þess að ágreiningssvæðum og gagnaðilum fækkaði umtalsvert.

Við þriðju fyrirtöku málsins, 16. september 2008, var farið yfir lista vegna þeirra jarða og landsvæða sem fallið höfðu út fyrir ágreiningssvæði málsins við breytingar á kröfulínu ríkisins sem fram komu í greinargerð, dagsettri 25. ágúst. Þá var gagnaðilum ríkisins veittur frestur til 13. október 2008 til skila á greinargerðum.

Við fjórðu fyrirtöku málsins, 13. október 2008, voru lagðar fram greinargerðir gagnaðila íslenska ríkisins og frekari gögn. Tilkynnt var sú ákvörðun óbyggðanefndar að Hofsjökul skyldi falla í heild sinni innan máls nr. 5/2008.

Við fimmtu fyrirtöku, 10. nóvember 2008, voru fleiri gögn lögð fram og farið yfir fyrirkomulag aðalmeðferðar.

Aðalmeðferð fór fram 2. desember 2008, á Löngumýri í Skagafirði, og fólst í skýrslutökum og munnlegum málflutningi, sjá nánar í köflum 4.3. og 4.4. Við málflutning kom m.a. fram að lögmenn teldu ekki sáttagrundvöll í málinu, sbr. 1. mgr. 15. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Var málið tekið til úrskurðar að loknum málflutningi.

Loks var málið endurupptekið 5. júní 2009 og lögð fram ný gögn. Þau höfðu áður verið kynnt lögmönnum og tækifæri gefið til athugasemda. Engar athugasemdir komu fram. Var málið síðan tekið til úrskurðar að nýju.

3 KRÖFUGERÐ²

3.1 Kröfur íslenska ríkisins

Af hálfu fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins eru gerðar þær endanlegu aðalkröfur að viðurkennt verði að allt land innan eftirfarandi kröfupunkta verði úrskurðað þjóðlenda og allt til viðmiðunarmarka kröfusvæðis, sbr. meðfylgjandi kröfukort: „Upphafspunktur er í Fremri Hraunlæk í landi Goðdala, þar sem lokapunktur var í máli 4/2008 (1). Þaðan er merkjum Goðdalalands fylgt að sunnan og vestan allt norður að suðausturmerkjum Fremri Svartárdals (2). Þaðan er suðurmerkjum Fremri Svartárdals fylgt til vesturs að upptökum Runukvíslar (3). Þaðan til norðurs að suðausturmerkjum Ölduhryggs (þar sem Pollakvísl og Runukvísl mætast við Hrauntungu) (4). Síðan er merkjum Ölduhryggs fylgt til suðurs, með Pollakvísl (Svartárpollar) (5). Þaðan til norðurs í Gullreitsgil (6). Úr Gullreitsgili er haldið til suðvesturs í svokallaða Sandhóla (700 metrar) (7). Þaðan er haldið til norðurs í sunnanvert Vatnafell á Háheiði (8), en þaðan er haldið í upptök Brunnabrekkuþekjar (9). Þaðan til vesturs í Aðalmannsvatnalækjarós (10). Þaðan til norðvesturs í svonefndan Arnarhól (11). Úr Arnarhóli er Fossá fylgt til Smjörmoksgils (12). Þaðan er haldið eftir gilinu í Fossárdalsbrúnir (í brúnum) til norðurs í Hlóðarstein á Fossadalsbrún á móts við Hanskafell (13). Frá þeim stað er síðan haldið til vesturs í Hanskafell (541 metrar) (14) og þaðan áfram til suðvesturs í syðri Austurdal (15) og þaðan áfram í Blöndu (syðra Rolluhvammsgreni) (16) sem er lokapunktur.

3.2 Kröfur Húnavatnshrepps og Sveitarfélagsins Skagafjarðar vegna Eyvindarstaðaheiðar og Hrauna

Þess er krafist aðallega að viðurkennt verði að ofangreindir eigendur Eyvindarstaðaheiði, þ.m.t. svokallaðra Hrauna, hafi beinan eignarrétt að öllu landi sem tilheyrir afréttinum og að viðurkennt verði að landamerki afréttarlandsins séu þessi skv. 1. gr. reglugerðar fyrir upprekstrarfélag Eyvindarstaðaheiðar:

„Til afréttarinnar telst allt það land milli Blöndu og Jökulsár vestari frá heimalöndum og fram til öræfa“.

Verði ekki fallist á aðalkröfu landeigenda er gera umræddir málsaðilar þá varakröfu að hafnað verði þjóðlendukröfu ríkisins varðandi landsvæði það sem þeir telji að sé hluti af heimalandi jarðarinnar Eyvindarstaða, og þar með að viðurkenndur verði fullkominn eignarréttur þeirra að landsvæðinu, í samræmi við meðfylgjandi

² Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (kort) og II (aðilaskrá). Upphaflega var kröfum einnig lýst vegna eftirtalinna jarða: Ölduhryggur, Írarfell og Goðdalir. Breytingar á kröfulínu ríkisins við meðferð málsins hafa hins vegar leitt til þess að þær falla nú utan þjóðlendukröfusvæðis og koma því ekki til umfjöllunar í úrskurði þessum, enda hafa málsaðilar gert sátt um fullnaðargreiðslu á lögmannskostnaði. Það á þó ekki við um jörðina Ölduhrygg og kemur hún því til umfjöllunar að því er varðar málskostnað.

afmörkun á framlögðum uppdrætti. „Um ræðir land norðan og vestan línu dregna frá Fossá (p.11) vestur að Galtará og svo niður hana í Blöndulón og svo eftir Blöndu sem ræður út að merkjum milli Eyvindarstaðaheiðar og Rugludals.“

Til þrautavara er þess krafist að viðurkenndur verði „einkaafnotaréttur þeirra í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum, að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.“

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi gagnaðila samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1 Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl nr. 1-13 ásamt undirskjölum eða samtals 263 skjöl, auk 27 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. III (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2 Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll., nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fáiast um einstök álitæfni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem hér er til umfjöllunar. Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og grundvallast á „Yfirliti yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Yfirlit þetta hefur verið kynnt lögmonnum málsaðila og engar athugasemdir komið fram. Við samningu þess naut óbyggðanefnd ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings og Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar, starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands.

Fyrirsvarsmönnum aðila í máli þessu var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmennt um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna eða afla. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. þjóðll. Lögmonnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Pau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til greinargerða Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar um þetta efni, skjöl nr. 2 og 4. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. III, þar sem skjöl Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirnúmerum 2 og 4) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3 Vettvangsferð

Óbyggðanefnd skoðaði vettvang málsins þriðjudaginn 2. september 2008 í fylgd með lögmonnum og tilteknum málsaðilum sem önnuðust leiðsögn.

Ekið var frá Varmahlíð, í mjög góðu skyggni, til suðurs inn á veg nr. 752, Skagafjarðarveg, og af honum beygt til vesturs inn á veg nr. 756, Mælifellsdalsveg. Var hann ekinn suður um Haukagilsheiði og ekinn slóði til austurs í átt að Gilhagadal. Áð var uppi á hæð nálægt punkti nr. 8 á þjóðlendukröfulínu ríkisins og horft yfir Hraunin í mjög góðu skyggni. Áðurnefndur slóði var ekinn til baka til vesturs og aftur inn á veg nr. 756 og ekið til suðurs eftir vegi nr. F734, Ströngukvísl, að Galtarárskála. Frá Galtarárskála var ekið áfram til suðurs að Ströngukvíslarskála þaðan sem staðhættir voru skoðaðir og útsýni og skyggni til allra átta var mjög gott. F734 var ekinn til baka til norðurs og farið var inn á veg nr. F35, Kjalveg, við norðanvert Blöndulón. Þar var ekið út af ágreiningssvæði málsins. Kjalvegur er ekinn suður til Reykjavíkur þar sem ferðinni lauk.

4.4 Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gáfu eftirtaldir skýrslur og svöruðu spurningum óbyggðanefndar og lögmanna: Smári Borgarsson, Goðdölum og Sigursteinn Bjarnason, Stafni.

Að einstökum efnisatriðum í skýrslum aðila er vikið í úrskurði þessum, eftir því sem tilefni er til, en uppskriftir á þeim eru meðal gagna málsins

5 SAGA JARÐA OG ANNARRA LANDSVÆÐA

Hér verður í fyrstu greint frá elstu ritheimildum um landnám á svæði því sem til umfjöllunar er. Því næst verða raktar heimildir um einstök landsvæði sem Þjóðlendukrafa íslenska ríkisins í máli þessu getur varðað, að því leyti sem þær fjalla um afmörkun, eignarréttindi og nýtingu. Er þar að mestu fylgt tímaröð. Loks er gerð grein fyrir afréttarmálum á svæðinu almennt.³

5.1 Landnám og saga

Samkvæmt *Landnámu* fór Eyvindur sörkvir með Ingimundi gamla til Íslands. Nam hann Blöndudal. Synir hans voru Hermundur og Hróðmundur halti.⁴

Í *Landnámu* segir að í Skagafirði hafi verið eitt stærsta landnám á Íslandi. Er það eignað Eiríki Hróaldssyni en hann nam land frá Gilá [Gljúfurá] um Goðdali alla og ofan til Norðurár.⁵ Þjó hann að Hofi í Goðdölum. Í Skagafirði nam einnig Álfgeir land. Hann nam um Álfgeirsvöllu og upp til Mælifellsár. Settist Álfgeir að á Álfgeirsvöllum. Einnig nam land í firðinum Þorviðr og lá hans landnám upp frá Mælifellsá til Giljár. Annar landnámsmaður í Skagafirði var Hrosskell, er þjó á Ýrafelli, en hann nam allan Svartárdal og Ýrafellslönd með ráði Eiríks. Hrosskell átti þræl er hét Roðrekur og sendi Hrosskell hann eitt sinn upp eftir Mælifellsdal í landaleit suður á fjöll. Um þessa ferð stendur í *Landnámu*:

Hann kom til gils þess, er verðr suðr frá Mælifelli ok nú heitir Rodreksgil; þar setti hann niðr staf nýbirkðan er (þeir) kölluðu Landkönnuð, ok eptir þat snýr hann aptr.⁶

Landnám Þorviðar sem nefnt hefur verið er einnig eignað Vékeli en hann nam land ofan frá Gilá til Mælifellsár og þjó að Mælifelli. Vékell frétti af ferð Roðreks og ákvað að fara suður á fjöll í landaleit. Hann kom til hauga þeirra er nú heita Vékelshaugar. Skaut hann milli hauganna en hvarf síðan þaðan aftur. Þegar Eiríkur frétti af þessu sendi hann þræl sinn Rönguð suður á fjöll í landaleit. Ferð þessari eru gerð skil í *Landnámu*:

Hann kom suðr til Blöndukvísla ok fór þá upp með á þeiri, er fellr fyrir vestan Hvinverjadal ok vestr á hraunit milli Reykjavalla ok Kjalar ok kom þar á manns spor ok skilði, að þau lágu sunnan at. Hann hlóð þar vörðu þá, er nú heitir Rangaðarvarða. Þaðan fór hann aptr, ok gaf Eiríkr honum frelsi fyrir

³Þessi kafli er byggður á greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, sbr. skjal nr. 11. Þó hefur verið felld út eða stytt umfjöllun um heimildir sem ekki þykja hafa þýðingu fyrir úrlausn málsins.

⁴Íslensk fornrit I. *Íslendingabók Landnámabók*, bls. 217-219 og 223-224. (Sturlubók).

⁵*Íslenskur söguatlas* I. Reykjavík. 1989, bls. 43.

⁶Íslensk fornrit I. *Íslendingabók Landnámabók*, bls. 230-231. (Sturlubók).

ferð sína, ok þaðan af tókusk ferðir um fjallit milli Sunnlendinga fjórðungs ok Norðlendinga.⁷

5.2 Sýslumörk

Halldór Jónsson skrifar um takmörk Húnavatnspings sem eru svohljóðandi á móts við Skagafjörð:

Að austan liggja sýslumörkin sem næst vatnaskilum þeim, er verða á fjallgarðinum milli Skagafjarðar og Húnavatnssýslna, frá Deildarhamri á Skaga að Einarsdal. Þaðan ræður Svartá upptökum, síðan sjónhending í upptök Ströngukvíslar austan Sátu við Hofsjökul. Sú vegalengd er um 140 km að sjónmáli.⁸

Eggert Briem sýslumaður í Skagafjarðarsýslu samdi lýsingu á sýslunni á s.hl. 19. aldar. Þar kemur fram að suðurmörk sýslunnar séu fram á öræfi. Í lýsingunni segir ennfremur:

Mælifell á og allmikið land til fjalla. Fram og upp undan staðnum stendur Mælifellshnjúkur, er hæst fjall er í þessum fjallgarði. Þar fyrir framan liggur Hofsafrétt. Fjalllendi það, er liggur fyrir framan byggð í Skagafirði, og takmarkar sýsluna að sunnan, er Hofsjökull, er öðru nafni heitir Arnarfellsjökull.

Að austan liggur Eyjafjarðarsýsla, og myndar takmörkin fjallgarður, er gengur norður eftir nesi því, er liggur milli Skagafjarðar og Eyjafjarðar, og endar við Almenningsnöf. Einn hluti þessa fjallgarðs er Myrkárjökull, og nokkru norðar Unadalsjökull; liggja sýsluskilin fyrir austan hann.⁹

⁷ Íslenzk fornrit I. *Íslendingabók Landnámabók*, bls. 232. (Sturlubók).

⁸ Halldór Jónsson, „Húnavatnsping“, *Húnaþing I*, [Án útgáfustaðar], 1975, bls. 3.

⁹ Eggert Briem, „Sýslulýsing yfir Skagafjarðarsýslu 1863-72“, *Skagfirðingabók XI* (1982), bls. 10.

5.3 Afréttir og afréttarnot

5.3.1 Almennt

Almennar lýsingar á afréttum svæðisins er að finna í sýslu- og sóknalýsingum fyrir Húnavatnssýslu og Skagafjörð. Helstu svæði eru sem hér segir:

Í kaflanum um Blöndudalshólaprestakall í *Sýslu- og sóknarlýsingum* Húnavatnssýslu stendur:

Afréttir. Langdælingar, Blönddælingar, Svartdælingar og Refsveitingar reka á Eyvindarstaðaheiði, sem liggur undir Eyvindarstaði í Blöndudal. Þangað reka líka margir Skagfirðingar vestan Héraðsvatna. Réttin stóð á Eyvindarstöðum þangað til 1812. Þá var hún færð að Stafni í Svartárdal, og nú stendur hún þar.¹⁰

Kafli er um Bergsstaða- og Bólstaðarhlíðarsóknir í *Sýslu- og sóknarlýsingum* Húnavatnssýslu. Þar stendur:

Afréttarland er Stafnsland í Svartárdal. Þangað reka nokkrir Skagfirðingar og fremri hluti Svartárdals. Gegnt yfir frá Stafnslandi fyrir vestan Svartá og Fossdal, er Eyvindarstaðaheiði. Þangað reka Blöndu-, Svart- og Langdælingar. Á Stafnslandi standa sauðaréttirnar. Til þeirra sækja Fram-Skagfirðingar og það af Húnavatnssýslu, sem er fyrir austan Blöndu allt út að Laxá á Skagaströnd. Þær eru haldnar seint í september og eru bæði fjármiklar og fjölmennar.¹¹

Í kaflanum um Mælifells- og Reyjaprestakall í *Sýslu- og sóknarlýsingum* Skagafjarðarsýslu stendur:

Afréttir. Bændur í þessum sóknum reka mest á Eyvinda[r]staðaheiði eða Stafnstungur, öðru nafni Háutungur. Þessi afréttarlönd liggja undir Eyvinda[r]staði í Blöndudal og Stafni, framsta bæ í Svartárdal innan Húnavatnssýslu. Fáeinir bæir héðan reka stundum á svokallaða Hofsafrétt, tilheyrandi Hofi í Skagafjarðardöllum. Á fyrrnefndum afréttarlöndum eru lamba- og geldfjárgöngur vanalega byrjaðar á mánudag í 21. viku sumars fram undir Hofsjökli og haldið síðan norður heiðar og fjöll frá byggð og vestur til Blöndu í þrjá næstu daga, dag eftir dag, allt til Stafnsréttar, sem er aðalrétt, og þar réttað á fimmtudag, hvar mikil mergð fólks og fjár oft er saman komin, og er vanalega galdið eitt lamb í toll af hverjum húsbónda. Á næstu helgi þar eftir eru seinni göngur byrjaðar og haldnar líkt sem hinar

¹⁰ Sveinn Níelsson. „Blöndudalshóla prestakall 1839“. *Sýslu- og sóknarlýsingar hins íslenska bókmenntafélags I - Húnavatnssýsla*, Akureyri. 1950, bls. 110.

¹¹ Páll Halldórsson. „Bergsstaða- og Bólstaðarhlíðarsóknir, 1839“. *Sýslu- og sóknarlýsingar hins íslenska bókmenntafélags I - Húnavatnssýsla*. Akureyri. 1950, bls. 118.

fyrri, þó er ekki ætíð farið fram undir jökul, ef vel hafa fyrri göngur lukkzt, og standa þá þessar síðari degi skemur.¹²

Í kaflanum um Goðdala- og Ábæjarprestakall í sömu bók stendur:

Afréttir. Fram af Austurdalnum liggur Nýjabæjarafrétt, brúkuð af Austdælingum, en aðalafrétt Dalamanna liggur undir jörðina Hof, og reka þangað bæði Dalamenn og einstakir fleiri neðan úr Skagafjarðarhéraði; líka reka nokkrir á Eyvindarstaðaheiði [...] ¹³

Sel. Selstöður eiga allir bæirnir í Ábæjarsókn, hver þeirra í tilhýðilegri grennd við heimilið, sömuleiðis í Goðdölum fram við Goðdalsmynni, svo og Gilhagi og Írafell fram á þar samannefndum dölum.¹⁴

Sóknalýsing Blöndudalshóla 1839 segir enga bæi á Blöndudal eiga selstöðu. Í Bergsstaðasókn (Svartárdal) árið 1841 áttu flestir bæir gamlar selstöður upp til fjalla, en líklega engar innan kröfusvæðis. Þarna er með Mælifells- og Reykjjasókn.¹⁵

Fram kemur í sóknalýsingu, í *Sýslu- og sóknarlýsingu*, séra Páls Halldórssonar á Bergstöðum, frá 1841, að engin hlunnindi tilheyri prestakallinu að undanskildum fjallagrösunum sem tekin séu bæði á Eyvindarstaðarheiði, fram á fjöllum í svokölluðum Grasadölum, og í búfjárhögum. En þangað sæki fólk einnig úr kringumliggjandi héruðum. Samkvæmt útgefendum *Sýslu- og sóknalýsinga* er örnefnið Grasadalir fallið í gleymsku.¹⁶

Stjórnarráð Íslands sendi öllum sýslumönnum landsins bréf 29. desember 1919. Þar var þeim tilkynnt að vegna þingsályktunar um rétt ríkisins til vatnsorku í „almeningum“, frá 27. september s.á., bæri þeim að skila skýrslu um þau svæði í sýslum þeirra sem teldust vera „almeningar“ og um „afréttarlönd“ sem ekki hafi tilheyrt eða tilheyri nú nokkru lögbýli.¹⁷ Bogi Brynjólfsson sýslumaður í Húnavatnssýslu svaraði með bréfi dagsettu 28. apríl 1920. Þar kemur fram að hann hafi aflað sér umsagna hreppstjóra sýslunnar um þetta málefni og sendi með svari sínu umsagnir 10 hreppstjóra.¹⁸ Svar Guðmundar Erlendssonar, hreppstjóra Bólstaðarhlíðarhrepps, dagsett 18. febrúar 1920 var svohljóðandi:

Að afrjettin Eyvindarstaðaheiði, sem nú er notuð til uppreksturs afrjettarpeningi Bólstaðarhlíðarhrepps, svo og sveitanna Lýtingsstaðahreppi og hálfum Seiluhreppi í Skagafirði, var áður fyrir hjer um bil 30 árum síðan einstakra manna eign og tilheyrði þá jörðinni Eyvindarstöðum hjer í hreppi,

¹² Jón Konráðsson. „Lýsing Mælifells- og Reykjaprestakalls“. *Sýslu- og sóknarlýsingar hins íslenska bókmenntafélags II – Skagafjarðarsýsla*. Akureyri. 1954, bls. 75.

¹³ Jón Benediktsson. „Lýsing yfir Goðdala- og Ábæjarprestakall“, bls. 90.

¹⁴ Jón Benediktsson. „Lýsing yfir Goðdala- og Ábæjarprestakall“. *Sýslu- og sóknarlýsingar hins íslenska bókmenntafélags II – Skagafjarðarsýsla*. Akureyri. 1954, bls. 90.

¹⁵ Sveinn Nielsson, „Blöndudalshóla prestakall, 1839“, *Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags I – Húnavatnssýsla*. Akureyri. 1950, bls. 110.

¹⁶ Páll Halldórsson. „Bergstaða- og Bólstaðarhlíðarsóknir, 1841“, bls. 118.

¹⁷ Skjal nr. 2 (19).

¹⁸ Skjal nr. 2 (72).

eins og nafn hennar bendir til, en síðan nýnefndar sveitir, sameinuðu sig um kaup á henni, er hún þeirra eign, eptir þeim hlutföllum er hver sveit fyrir sig, lagði fram mikið fje til kaupanna og tilheyrir því ekki lengur neinu sjerstöku lögbýli.¹⁹

Kristján Linnet sýslumaður í Skagafjarðarsýslu svaraði sömu fyrirspurn með bréfi dagsettu 14. febrúar 1920. Þar kemur fram að samkvæmt upplýsingum sem hann hafði aflað sér væru:

[...] ekki aðrir almenningar hjer eða afrjettarlönd af þeim, er um er spurt, en hin svonefndu NÝJABÆJARÖRÆFI austan undir Hofsjökli.²⁰

Svari sýslumanns fylgdu engar umsagnir frá hreppstjórum sem hann virðist þó byggja svar sitt á.

Í sveitarfélagslýsingu Lýtingsstaðahrepps í *Byggðasögu Skagafjarðar III* stendur:

Hofsafrétt, þ.e.a.s. austurpartur, er hins vegar ótvírætt eign sex jarða í Lýtingsstaðahreppi og vesturparturinn hefur frá öndverðu tilheyrt Hofi í Vesturdal og svo er enn. Auk þess hafa margar jarðir í hreppnum allvíðáttumikið fjalllendi innan sinnan heimalanda og nota aðrar afréttir lítt eða ekki.²¹

5.3.2 Eyvindarstaðaheiði

Eyvindarstaðaafrétt var í eigu Eyvindarstaða á fyrri tímum, og verður því jörðin Eyvindarstaðir skoðuð áður en kemur að umfjöllun um Eyvindarstaðaheiði.

Bessi Brandsson gaf Þórði syni sínum jörðina á Eyvindarstöðum, 90 hundruð að dýrleika, í kaupmálabréfi hans og Járngerðar Gilsdóttur sem bréfað var 3. apríl 1380. Bessi tíundaði það sem jörðinni fylgdi með eftirfarandi orðum:

[...] jardar spott er fylkt hafde adr bollastodum. aullum skoghe j blondugili med vmmerkium er breckur heita firir ofan þuergeil og afRiett er heita gudlaugstungur oc aunnur afriett j milli kuisla oc þar ofuan tuttuugu kugillde oc x. hundrut voru edr voruwirtt. sagde þratt nefndr besse þesse landamerke j medal branstada oc eyuindarstada markgardr sa er þar er stendr j medal en þadan Riettsyne vppaa midian hals. oc suo sudr j markdæle. en ór markdæle sudr a mitt þrælsfell en þesse j millum oc bollastada lækur sa er heiter holagils lækr. oc fellr ofuan j Ruthagha oc framn j blondu. oc vpp or sunnan verdu bolagile oc j þrælsfell þar sem þat er hæst.²²

Í skjali frá 1380 stendur:

¹⁹ Skjal nr. 2 (73).

²⁰ Skjal nr. 2 (19).

²¹ Hjalti Pálsson. *Byggðasaga Skagafjarðar III - Lýtingsstaðahreppur*, bls. 23.

²² DI III, bls. 352. Svipaðan texta er að finna í skjali nr. 2 (74) a-b. Ef frá er skilin ólík stafsetning og frávik í orðalagi þá liggur munurinn einkum í því að í staðinn fyrir: „... sunnan verdu bolagile“ stendur: „Sunnann verdu holagili“, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

Med So orðnu Datumm og articulis, Anno Domini Nomini 1380, ad EJVINDASTÖDUMM I Blöndudal, ad Eiga afriett, er GudlögsTúngur heita, og adra afriett, alla a mille kvysla og so heim ad Rugludal, sem Vötn drege á, Blöndu, Blöndugil firer austann med öllum Skógi, selför á Skynanda, og Reit firer handann Blöndu.

Enn þessi landamerki, millumm Brandstada, og þar, Markgardur Sá, er þar stendur á milli, Enn þadan Riettsynis, uppá miðann Háls, og so Sudur J Markdæli, Enn þá Sudur i Þrælsfell, þa Riettsyni firer Sunnann Jökulgierdi, J Blöndu. Enn umm Jardar part þann er Breckur heita, firer framann Þvergil, og filgt hafði ad[u]r Bollastøðum; Skyllði þar Ráða firer ofann götur þær, er liggja framm epter hálsi, huörki hinar Nedstu nie hinar Efstu. Þar Skyllði og Takast heima form a hálf kyrkunn Tollar og Tyund[i]r allra heima manna og til Sanninda hier umm, Setiumm værssier firskrifader menn Vor [2] Jnnsigli firer Þetta Bréf, giört á Skarde í Lángadal, fimm nóttumm firer Michi[a]ls messu. Anno Domini 1 C DI.²³

Tveir menn votta á Skarði í Langadal 25. september 1453 að hafa séð og lesið kaupbréf Einars Þorleifssonar og Jóns Geirssonar. Einar seldi Jóni Guðlaugsstaði að tillögðu Gilsvatni og fékk í staðinn Eyvindarstaði. Báðir menn óskuðu forkauprrettar ef hinn skyldi vilja selja aftur síðar.²⁴ Eyvindarstaðir, 80 hundruð að dýrleika, skiptu um eigendur með jarðakaupi Björns Þorleifssonar og Egils Grímssonar frá 11. október 1453.²⁵ Í vísitasíu Ólafs biskups Rögnvaldssonar um Húnavatnsping frá 1486 kemur fram að bænhúsið á Eyvindarstöðum sé uppistandandi.²⁶

Þorleifur Björnsson seldi Agli Grímssyni Skarð í Langadal fyrir Eyvindarstaði í Blöndudal með bréfi gerðu 6. febrúar 1468. Egill fékk Þorleifi alla jörðina Eyvindarstaði með öllum gögnum og gæðum sem fylgdi jörðinni og fylgt hafði að fornu og nýju að fráskildu því jarðarspotti er hann greindi á um við Árna Geirsson.²⁷ Kirkja var á Eyvindarstöðum eins og fram kemur í vitnisburðarbréfi frá 17. maí 1471.²⁸ Solveig Björnsdóttir gaf í testamentisbréfi sínu, dagsettu 17. janúar 1495, sonum sínum, Jóni og Þorleifi Pálssonum, jarðirnar Bólstaðarhlíð og Eyvindarstaði fyrir 100 hundruð og 30 kúgilda þar innbyrðis.²⁹ Björn Þorleifsson afhenti mágum sínum, í arf systra hans, m.a. jörðina Eyvindarstaði í Flatey 9. október 1498.³⁰

Eyvindarstaðir, 80 hundruðað dýrleika, voru á meðal jarða sem Jón biskup Arason hafði fengið Hóladómkirkju fyrir aðrar sem hann hafði selt undan henni

²³ Skjal nr. 2 (74) a-b.

²⁴ DI V, bls. 109-110, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

²⁵ DI V, bls. 116-117, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

²⁶ DI V, bls. 352, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

²⁷ DI V, bls. 515. Sjá einnig vitnisburðarbréf, frá 18. júní 1476, um aðkomu Þorleifs að jörðinni og söluna, sbr. DI VI, bls. 74-75, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

²⁸ DI V, bls. 612, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

²⁹ DI VII, bls. 245, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

³⁰ DI VII, bls. 404. Vitnisburðarbréf um atburðinn var ekki skrifað fyrr en 19. apríl 1530, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

samkvæmt skrá, dagsettri 25. desember 1550, yfir eignir kirkju og stóls eftir Jón biskup Arason fráfallinn.³¹ Eyvindarstöðum bregður fyrir í reikningum Hólastóls frá 1569-1570.³² Í dómi sem útnefndur var af Ormi lögmanni Sturlusyni á alþingi, 30. júní 1569, kom fyrir dómsmenn kaupbréf Jóns biskups Arasonar þar sem hann hafði fengið Jóni Halldórssyni Ytra Vallholt fyrir 40 hundruð í Eyvindarstöðum. Dómsmenn dæmdu svo Hákonni Jónssyni 20 hundruð í Eyvindarstöðum fyrir Ytra Vallholt.³³

Við sölu á Brandsstöðum og Bollastöðum árið 1606 var minnst á landamerki þeirra og Eyvindarstaða. Þau virðast ekki snerta kröfulínu.³⁴

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1708 stendur um Eyvindarstaði:

Afrjett engin nema Eyvindastaðaheiði, sem liggur fram frá Ugludalslandi fyrri austan Blöndu. Hjer hefur áður afrjettur verið, vide Selland ut supra.

Skóg á jörðin í nefndri afrjett við Blöndugil, hefur áður verið nægur til kolgjörðar en er nú gjöreyddur, nema hvað fauska og fornviði má saman tína þar sem skógurinn hefur áður verið.

Torfrista og stúnga næg.

Móskurður til eldíngrar hefur verið, meinast nú eytt og brúkast því ei.

Hrísrif bjarglegt til eldiviðar á Blöndugili, en brúkast sjaldan sökum vegalengdar og torfærna, sem á leiðinni eru.

Fuglveiði hefur áður verið á Eyvindastaðaheiði, sjerdeilis af álftum, hefur ei brúkast í margt ár; því aflögð að ekki þótti aflast.

Grasatekja næg á sömu heiði og brúkast árlega, og brúkast þessi grasatekja bæði að norðan og sunnan í leyfisleysi, og þiggur ábúandi hjer önvgan toll fyrri, og so hefur verið um lángran aldur.

Selstöðu á jörðin sem brúkast hefur í gamallri tíð á Eyvindastaðaheiði, sem ekki hefur brúkast í manna minni sökum óbærilegrar vegalengdar.³⁵

Við jörðina Selland segir af afrétti, sem nefndur var við Eyvindarstaði hér í lýsingunni að ofan. Honum er lýst svo í Jarðabókinni 1708:

Afrjett engin og gengur geldfje og lömb í heimalöndum. Áður hefur upprekstur verið, bæði frá þessari jörðu og öðrum í sveitinni, á Eyvindastaðaheiði, en í margt ár hefur þessi upprekstur smásaman aflagst og nú öldungis í næstu tvö ár. Afrjettartollur var meðan uppreksturinn varaði, eitt lamb af hvörjum tuttugu, og so þótt fleiri væri, til bóndans á Eyvindastöðum. Ekki þykir

³¹ DI XI, bls. 868, 875, 879 (þar er talað um 30 hundruð í Eyvindarstöðum). Sjá einnig DI XII, bls. 462 þar sem jörðin er 80 hundruð að dýrleika, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

³² DI XV, bls. 229 og 459, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

³³ DI XV, bls. 280, sbr. skjal nr. 2 (B.1).

³⁴ Skjöl nr. 2 (75) a-b og 2 (76) a-b.

³⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VIII. Kaupmannahöfn. 1926/Reykjavík. 1984, bls. 356-357.

mönnum líklegt, að þessi afrjettur muni hjeðan í frá brúkast úr nálægum sveitum fyri grasleysi, því afrjettarlandið er mikinn part uppblásið í holt og sanda.³⁶

Tóftarúsir, *Jökulgerði*. Það ku áður hafa verið þrætuefni milli Eyvindarstaða og Bollastaða, eignað Eyvindastöðum þegar hér var komið sögu. Annað fornt eyðibýli er *Þrætugerði*.

Á manntalsþingi að Lýtingsstöðum, 29. apríl árið 1739, var upplesin lögfesta Einars ráðsmanns Jónssonar fyrir Eyvindarstöðum og hennar afrétt. Lögfestan dagsett að Hólum í Hjaltadal þann 20. apríl árið 1739.³⁷

Á manntalsþingi að Stóru-Seilu, 23. apríl árið 1763, var lesinn upp samningur um afréttartoll og rekstur á Eyvindarstaða- og Stafnsheiði, á milli ábúandans á Eyvindarstöðum, Jóns Tómassonar og bóndans í Stafni, Péturs Ólafssonar. Skjalið dagsett 21. apríl árið 1763.³⁸

Þann 31. maí 1790 bað Eiríkur Jónsson tiltekna bændur að reka lömb sín á Eyvindarstaðaheiði.³⁹

Ásmundur Jónsson bóndi á Silfrastöðum skrifaði konungi, 10. júlí 1797, og bauð honum að hafa makaskipti á jörðunum Eyvindarstöðum og Þorleifsstöðum í Blönduhlíð. Konungur gaf leyfi fyrir makaskiptunum með bréfi dagsettu 17. maí 1799.⁴⁰

Dómur var kveðinn upp þann 16. september 1813 í deilu Stafns og Eyvindarstaða um upprekstrartolla á Eyvindarstaðaheiði. Meðal annars er fjallað um lögfestu er tengist Eyvindarstöðum frá 1. maí 1806.⁴¹

Í jarðamati 1804 er getið um ýmis konar hlunnindi í afrétt Eyvindarstaða; þar á meðal svanir, fjallagrös og leigugjöld af afréttarnotum.

Forrellefangst som ved no. 115.

Svanefangst og Svanefiære, som her erholdes med liden umage i Gaardens Afreet, anslaaes mod Fordeelen af en Koe.

Leilighed, som her haves til at samle Fieldgræs ellr islandsk Mose ansettes mod Fordeel af en Koe.

For Afret betales Opsidderen omtrent 10rd.⁴²

Fram kemur í jarðamatinu 1849 að Eyvindarstaðir ásamt hjáleigunni Eyvindarstaðagerði í óskiptu heimalandi séu alls 40 hundruða virði, þar af heimajörðin 30 hundruð. Eigi jörðin „Eyvindarstaðaheiði“ sem sé stórt afréttarland, sem nýtt af fleirum og greiða þeir fyrir afnot sín.

³⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII*, 354.

³⁷ Skjal nr. 2 (148).

³⁸ Skjal nr. 2 (149).

³⁹ Skjal nr. 2 (101) a-b.

⁴⁰ Skjal nr. 2 (109) a-b.

⁴¹ Skjal 4 (61).

⁴² Skjal nr. 2 (55).

Jörðin á svonefnda „Eyvindarstaðaheiði“, stórt afréttaland fyrir fleiri sveita upprekstur, fyrir fjallatolla, en á móti skyldu að hreinsa heiðarlandið fyrir refagrenjum.⁴³

Á manntalsþingi að Stóru-Seilu, 27. júní árið 1860, var uppleið forboð bændanna á Eyvindarstöðum í Húnavatnssýslu um að setja hross eður fara til grasa á Eyvindarstaðaheiði, að undanskildum þeim, er þangað reka fénað sinn, eður hafa leyfi til. Forboð bændanna dagsett 26. maí árið 1860.⁴⁴

Í kaflanum um Eyvindarstaði í fasteignamati 1916-1918 kemur fram aðjörðin eigi upprekstur á afrétt, sem er það eina sem kemur fram um afréttarmál jarðarinnar:

Upprekstur á afrétt, sem er sveitareign. Landamerki þinglýst.⁴⁵

Landamerkjabréf Eyvindarstaða frá 1887 virðist ekki snerta kröfulínu. Hið sama á við um landamerkjabréf frá 1921 er lýsir merkjum Eyvindarstaða og Austurhlíðar (Eyvindarstaðagerðis). Landamerkjabréf frá 1972 er lýsir merkjum Eyvindarstaða og Austurhlíðar (Eyvindarstaðagerðis) virðist heldur ekki snerta kröfulínu.

Nú er talað um að Eyvindarstaðaheiði liggi á milli Vestari-Jökulsár í Skagafirði og Blöndu. Upphaflega mun heitið Eyvindarstaðaheiði hafa verið takmarkað við vesturhluta þess svæðis. Þá mun Eyvindarstaðaheiði hafa verið eign Eyvindarstaða í Blöndudal en hún var seld undan jörðinni 1859. Þetta landsvæði mun hafa verið notað frá alda öðli til afréttar fyrir sveitirnar á milli Blöndu og Héraðsvatna. Sagnir herma að upprekstur þangað hafi verið heimill öllum sem bjuggu innan takmarka Gönguskarðsár að austan en Laxá að vestan svo sem Blanda og Vestari-Jökulsá ráða.⁴⁶

Áður fyrr þegar byggð var meiri voru Staðarfjöll, sem nú er sameiginlegt afréttarland sveitanna á milli Blöndu og Héraðsvatna og allt fram að Stóra-Vatnsskarði, talin heimalönd enda nytjuð sem slík og m.a. nýtt til selfara. Þá var því svæði sem nú er kallað Eyvindarstaðaheiði skipt í tvö megin svæði. Annars vegar Stafnsafrétt sem mun hafa náð yfir Háutungur, milli Fossár og Svartár, Svartárbuga og sandana suður af Bugunum, allt fram að Hofsjökli. Hins vegar svæðið þar vestan af eða Eyvindarstaðaheiði sem lá lengi vel undir Eyvindarstaði í Blöndudal.⁴⁷

Í *Göngum og réttum* eru takmörk þessa landsvæðis svohljóðandi:

Að vestan Blanda frá upptökum, eins og syðstu kvíslar hennar ráða. Að norðan lína, er dregin er úr Kolluhvammsgreni í Blöndugili um Austurdali við syðra mynni Rugludals í hæstu bungu Hólknafells, og þaðan sjónhending í háaustur á Fossárdalsbrúnir. Ráða svo hæstu brúnir hans í efra enda

⁴³ Skjal nr. 2 (25)

⁴⁴ Skjal nr. 2 (150).

⁴⁵ Skjal nr. 2 (24).

⁴⁶ Bragi Sigurjónsson, *Göngur og réttir* III. Önnur prentun aukin og endurbætt. Akureyri, 1985, bls. 297; Sigurjón Guðmundsson, „Eyvindarstaðaheiði“ *Húnaþing* III, bls. 31-33.

⁴⁷ Bragi Sigurjónsson, *Göngur og réttir* III, bls. 297.

Smjörmálgils. Sögn er, að merkin hafi að fornu legið um Hólmavatnsmýrar í Smjörmálgil, en nú er ekki að fullu víst, hvar þessar mýrar voru. Nú er allt land blásið og að mestu örfoka á þessu svæði en líklegt má telja, að þær hafi verið litlu norðvestar en gilbotninn. Smjörmálgil [eða Smjörmoksgil, sbr. athugasemd neðanmáls] ræður í Fossá, en hún fram á móti Arnarhól. Úr Arnarhóli liggja merkin austur á Þingmannaháls, en hann skiptir svo merkjum eftir því sem vatn fellur, meðan hann endist. Ræður svo sjónhendning suður á Hraungarð. Ræður hann síðan suður á Hraungarðshaus, og af hæstu bingu hans sjónhendning sem framhald af Hraungarðinum suður að Ströngukvísl. Þaðan ræður austasta kvísl hennar að upptökum.

Að sunnan ræður Hofsjökull frá austustu kvísl Ströngukvísar að syðstu kvísl Blöndu.⁴⁸

Ofangreind takmörk eru að mestu miðuð við hefðbundið leitarsvæði Bólhlíðinga sem hefur verið talið svo fram á þennan dag. Reyndar er það þannig nú, eftir að svæðið komst í eigu núverandi eiganda, að Skagfirðingar leggja til menn a.m.k. í fyrstu göngur. Aðra hluta þess svæðis sem nú kallast Eyvindarstaðaheiði leita Skagfirðingar einir að eftirleitum á Háutungur og í Svartárbuga undanskildum sem eru nær eingöngu farnar af Bólhlíðingum. En í eftirleitum leita þeir talsvert austar með Hofsjökli en fyrrgreind mörk benda til eða allt austur að Eyfirðingahólum, rétt vestan við Vestari-Jökulsá og fram til austustu kvísla hennar.⁴⁹

Eyvindarstaðaheiði skiptist í þrjá meginhluta, þ.e. Útheiðina, Ásgeirstungur og Guðlaugstungur. Útheiðin skiptist í tvennt „norðan Galtár“ og „sunnan kvísla“. Hún takmarkast að sunnan af Haugakvísl. Vesturhluti Útheiðar er vel gróinn en í lægðunum á milli berra bungna og ása eru allvíðir flóar sem eru ágætlega grösugir. Það þótti þess virði að heyja flóa þessa þegar byggðin stóð nær þeim en nú. Þannig var t.d. Stóraflá heyjuð frá Fossum og Refsárflói frá Rugludal. Ásgeirstungur eru allmikið landflæmi sem takmarkast af Haugakvísl og Haugahrauni að norðan og austan, en af Blöndu og Ströngukvísl að vestan og sunnan. Sagnir herma að landið að Haugakvísl hafi forðum verið heimaland Eyvindarstaða. Þar segir að Álfgeirsvellir hafi verið gjaldfrjálsir um fjalltolla en engin önnur jörð, sem ekki átti land að afréttinni, mun hafa notið þeirra fríðinda á því svæði sem hér um ræðir. Sögn hermir að Ásgeirstungur hafi verið lagðar til Eyvindarstaða með umræddu skilyrði og það réttlæti gjaldfrelsið. Heiti tungunnar hafi svo afbakast í gegnum tíðina úr Álfgeirstungur í Ásgeirstungur. Talið er víst að Eyvindarstaðir hafi snemma á öldum eignast Ásgeirstungur. Guðlaugstungur afmarkast af Blöndu að vestan en að Ströngukvísl að norðan og austan. Þar var rómað grasatekjuland á meðan að fjallagrös voru nýtt til bjargráða. Svörtutungur eru sunnan og vestan við Guðlaugstungur og eru

⁴⁸ Bragi Sigurjónsson, *Göngur og réttir* III, bls. 298.

⁴⁹ Bragi Sigurjónsson, *Göngur og réttir* III, bls. 298-299.

landfræðilega séð framhald þeirra. Landið suður af Guðlaugstungum, allt suður að Hofsjökli, heitir Guðlaugstungnahraun.⁵⁰

Einu nýttjar sem eru að finna á Eyvindarstaðaheiði að frátöldum afréttarhögum er veiði í Blönduvatni sem þó er ekki mikil. Einhver veiði mun einnig vera í Galtará og Haugakvísl. Þar fyrir utan eru það aðeins fjallagrösín en mikið er af þeim í Guðlaugstungum, Ásgeirstungum og víðar. Engar heimildir eru um byggð á heiðinni að undanskildu Eyvindarstaðaseli við Galtará en þar sést móta fyrir seltóftum á syðri bakka árinna. Þar má einnig finna fjögur leitarmannaskýli. Hið syðsta er við Blöndu í Svörtutungum, nokkru sunnar en Kjalvegur fer yfir Blöndu, en er sjaldan notað í seinni tíð. Það næsta stendur efst í flóa Ásgeirstungna, þ.e. í Áfangaflá. Hann er ætlaður vestasta flokki Skagfirðinga sem verður að leita næturstaðar þar vegna hagleysis á leitarsvæðum sínum. Þriðja skýlið stendur einnig í Ásgeirstungum en nokkru neðar en hið fyrra og stendur skammt frá Ströngukvísl og er notkun þess ekki takmörkuð við neinn einn hóp enda er hann skammt frá Kjalvegi. Loks stendur síðasta skýlið við Galtará og er það mikið notað af leitarmönnum. Lengi vel stóð skáli á vestari Haugnum sem var talsvert notaður af vetrarleitarmönnum.⁵¹ Athuga ber að hér er landinu lýst eins og það var áður en Blöndulón urðu til.

Fjölmörg refagreni eru á Eyvindarstaðaheiði enda fjölskrúðugt fuglalíf og nóg æti. Þau eru um alla heiðina en innstu grenin eru í efstu grösum Guðlaugstungna og í Svörtutungum. Eftirfarandi yfirlit sýnir fjölda grenja á heiðinni:

Á Háutungum og í Stafnsgili vestanverðu eru sjö greni. Á Þingmannahálsi og Fossadal framarlega eru þrjú greni. Norðan Galtarár eru fjögur greni. Milli kvísla, það er Galtarár og Haugakvíslar, eru þrjú greni. Eitt greni er norðan Ströngukvíslar. Í Guðlaugstungum eru fimm greni þekkt og eitt í Svörtutungum. Það eru því á milli tuttugu og þrjátíu greni sem grenjaskyttur á Eyvindarstaðaheiði þurfa að leita vor hvert og auk þess nokkrir skyndibústaðir tæfu sem vitað er um.⁵²

Brandur Sigurðsson sýslumaður útnefndi sex menn, á þingi á Svínavatni 2. október 1464, til að skera úr um ágreining þeirra Egils Grímssonar og Magnúsar Jónssonar. Egill hafði kært Magnús fyrir að hafa hvorki látið reka lambfé sitt á Eyvindarstaðarheiðar né galdið vanalegan toll eftir gömlum vana. Egill lét lesa upp afrit af úrskurði Einars Gíllssonar lögmanns, að norðan og vestan, þar sem hann hafði:

[...] vrskvrdat alla bendr j mille gavngvskarzar j skagafirde firir vestan votnn ok laxar aa skagastond firir nordan blavndv þa sem eige tiu lavmb edr fleire frialslega j heimild ad reka sinn lambfenad vm svmar j eyvindarstada afrett enn lvka at hausti eitt lamb af rextre eyvindarstadamonnum er af fialle kemr

⁵⁰ Bragi Sigurjónsson, *Göngur og réttir* III, bls. 299-300, 302-303, 305-306.

⁵¹ Bragi Sigurjónsson, *Göngur og réttir* III, bls. 302, 313.

⁵² Sigurjón Guðmundsson, „Eyvindarstaðaheiði“ *Húnaþing* III. 1989, bls. 58.

suo framt sem þeir vilja fordazt þa sektt sem vid ligr ad rivfa lavgmanz urskurd.⁵³

Dómsmenn dæmdu Magnús skyldugan að:

[...] lvka fyrnefndan fialltoll opt nefndvm egle ok alla bendr adra j fyrr savgdv takmarke at frialsv reka ok lvka optt nefndan toll til eyvindarstada epter því sem fyrr skrifad stendr at heyrðvm þessvm vorvm dome.⁵⁴

Páll Grímsson sýslumaður útnefndi sex menn, á þingi í Engihlíð 16. febrúar 1538, til að rannsaka og leggja dóm á mál þeirra Jóns Halldórssonar og Þorláks Þórissonar. Jón hafði kært Þorlák fyrir að hafa hvorki rekið fé sitt á Eyvindarstaðaheiðar né goldið toll eftir gömlum vana. Jón lét lesa upp fyrrnefndan úrskurð Einars Gilssonar lögmanns að norðan og vestan og dómsmenn dæmu Þorlák:

[...] skyldugan. og alla adra þa sem byggia edr bua j þessu tackmarke skylduga epter logmannzins vrskv(r)de at reka sitt lammbfie a eyuindastada heidar. og luka ath hausti eit lamb. þeir sem ætti x fleira. at frafærum joni halldorssyni eda þeim. sem logradannde væri eyuindastada. somvleidis þeir sem heima geyma edr annars stadar reka. skulu bæde suara tolli og suo gongu epter logum. Enn ef þeir reka sem færri eigu enn .x. svari huorcki tolli ne gaungu. Enn þeir sem ei hafa tollinn golldit edr halldit vppi þessvm rekstri epter logum (ad) forfallalavsu svari kongdominvm sem þeir hafi rofit logmannz vrskurd. enn joni savd med alldri badi adr og suo vpp hedann. þar til er hann er verdr halfrar merkr. þa dæmdum vier fyrr greindum joni halldorssyni fíorar merkr j fullretti. og kongi domrof iiii merkr sie enn þessi domr rofinn.⁵⁵

Sýslumaður samþykkti dóminn og setti innsigli sitt undir hann ásamt dómsmönnum.

Þann 6. maí 1686 skipaði Þorsteinn Benediktsson sýslumaður svo fyrir að tveir dómar frá 1464 og 1538 um lambafjárrekstur og lambatolla á Eyvindarstaðaheiði skyldu standa. Skipunin var þinglesin 1686 og 1772.⁵⁶

Minnst er á Eyvindarstaðaheiði í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í tengslum við jarðirnar Eyvindarstaði, Rugludal, Seljabrekkur/Selland, Skeggstaði (vísað í Selland einnig), Mjóadal og Móberg í Langadal.⁵⁷ Einnig kemur heiðin mjög víða fyrir í mörgum jarðalýsingum, þar sem vísað til sömu réttinda og á fyrri jörð sem getið er.

Lýsingar á afréttum sem tengjast Eyvindarstaðaheiði eru víða í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, bæði í Skagafjarðarsýslu og Húnavatnssýslu. Þetta eru svæðin: Rugludalur, Seljabrekkur/Selland, Skeggstaðir, Fossar, Kongsgarður, Stafn,

⁵³ DI V, bls. 434, sbr. skjal nr. 2 (B.1) og skjöl nr. 2 (A.2.4. a-d) og 2 (20) a-b.

⁵⁴ DI V, bls. 434, sbr. skjal nr. 2 (B.1) og skjöl nr. 2 (A.2.4. a-d) og 2 (20) a-b.

⁵⁵ DI X, bls. 343-344, sbr. skjal nr. 2 (B.1) og skjöl nr. 2 (A.2.4. a-d) og 2 (20) a-b.

⁵⁶ Skjal nr. 2 (20) a-b.

⁵⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VIII, bls. 353, 354, 356, 362, 384, 400.

Bergsstaðir, Mjódalur, Móberg, Krithóll og Mælifell. Verður vikið að þessum svæðum hér fyrir neðan og tekið upp það sem Jarðabók segir um afréttirnar.

Rugludalur. Afrjett engin og gengur geldfje í heimalandi; áður hefur verið upprekstur á Eyvindastaðaheiði, vide Selland.⁵⁸

Seljabrekkur/Selland. Afrjett engin og gengur geldfje og lömb í heimalöndum. Áður hefur upprekstur verið, bæði frá þessari jörðu og öðrum í sveitinni, á Eyvindastaðaheiði, en í margt ár hefur þessi upprekstur smásaman aflagst og nú öldungis í næstu tvö ár. Afrjettartollur var meðan uppreksturinn varaði, eitt lamb af hvörjum tuttugu, og so þótt fleiri væri, til bóndans á Eyvindastöðum. Ekki þykir mönnum líklegt, að þessi afrjettur muni hjeðan í frá brúkast úr nálægum sveitum fyri grasleysi, því afrjettarlandið er mikinn part uppblásið í holt og sanda.⁵⁹

Umsögn um fyrrverandi upprekstur á Eyvindarstaðaheiði virðist gilda um allar jarðir í Bólstaðarhlíðarhreppi út að Gautsdal og Strjúgi (með hjáleigum). Sömu leiðis um jarðir þær í Engihlíðarhreppi, sem eru í Langadal og jafnvel allur hreppurinn.

Upprekstur í Stafnsland, Háutungur og Tjarnagil, virðist hafa verið almennur úr Svartárdal, Staðar- og Seyluhreppum og frá flestum bæjum í Lýtingsstaðahreppi. Sjá einkum Skeggsstaði, umsögn um Staðar- og Seyluhreppa og Krithól.

Skeggsstaðir:

Afrjett hefur áður verið á Eyvindastaðaheiði sem áður segir um Selland, en nú í margt ár aflögð, en brúka upprekstur bæði frá þessari jörðu og öðrum í Svartárdal, sjerdeilis í tvö ár á Stafnsheiði, og gelst hjer afrjettartollur, eitt lamb af hvörjum tuttugu, til bóndans í Stafni, og so þótt einn maður eigi fleiri þá gelst ei framar.⁶⁰

Fossar:

Afrjett er hjer alt um kríng, sem brúkast nú almennilega úr sveitinni, en ábúandi tekur þó öngvan afrjettartoll.⁶¹

Kongsgarður:

Þetta býli stendur í sama afrjettardal og Fossar, og er því sama ásigkomulag þessara býla, í þann máta, að það eru ei lögbýlisjarðir. [...]

Afrjett er hjer alt um kríng sem segir um Fossa, en öngvan afrjettartoll tekur ábúandi, heldur gjaldast þeir til heimabóndans í Stafni.⁶²

Stafn:

⁵⁸ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, 353.

⁵⁹ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, bls. 354.

⁶⁰ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, bls. 362.

⁶¹ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, bls. 368.

⁶² Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, bls. 369.

Afrjett á jörðin fyrri vestan Svartá að Fossá, sem kallast Háutúngur, og tekur bóndinn afrjettartoll af hvörjum sem þangað rekur, eitt lamb af hvörjum tuttugu og ei meiri, þó fleiri sju lömbin, en ef færri eru er eftir samkomulagi, oftast tveggja álna virði til tíu, sju færri þá gelst ei fyrri.⁶³

Bergsstaðir:

Afrjett á staðurinn á Fossárdal, þar sem Fossar standa og so hinumegin, en öngvan afrjettartoll hefur presturinn tekið í margt ár; er þó rekið í þennan afrjett og Háutúngur almennilega úr sveitinni lömb frá hvörjum bæ, vide Stafn ut supra.⁶⁴

Mjóidalur:

Afrjett fyrri vissan toll brúkar jörðin á Víðidal sem aðrar jarðir á Laxárdal, en áður hefur uppreksturinn brúkast á Eyvindastaðaheiði ut supra.⁶⁵

Móberg:

Afrjett segja menn að jörðin hafi áður brúkað (so sem öll þessi sveit) á Eyvindastaðaheiði fyrri vissan toll, en hefur aflagst sökum vegalengdar og grasleysis á fjallinu og því ekki brúkast margt ár. En síðan hefur þessi jörð og flestar aðrar í sveitinni brúkað afrjett þann, sem liggur í Reynisnesstaðarklausturs landi, sem kallast Víðidalur, fyrir sín lömb...⁶⁶

Staðar- og Seyluhreppar:

Um allar framanskrafaðar jarðir í allri þessari sveit [þ.e. Staðar- og Seyluhreppum í Skagafirði] er að athuga, að sveitin öll hefur til forna upprekið á Evindarstaða afrjett eður Tjarnargil, og hefur tollur fyrir komið, lamb af rekstri hverjum. Enn reka margir í þessari sveit á Tjarnargil og gjalda fyrir áður ákveðinn toll. En á Eyvindastaða afrjett hefur aldrei rekið verið í manna minni úr þessari sveit. Þeir sem ekki reka á Tjarnargil reka nú í eigin lönd og eyjar og ýmsa staði, og þeir úr Staðarhreppnum flestir á fjallland það, er kallast Ranghali og hafa það frí.⁶⁷

Krithóll í Lýtingsstaðahreppi

Lambaupprekstur á Tjarnargil (það er land jarðarinnar Stafns í Svartárdal í Húnavatnssýslu) brúkar þessi jörð og margar aðrar hjer í sveitinni nú um langar stundir, og gjalda lamb af rekstri til Stafns ábúanda. En gömul skjöl og dómar segja menn að skyldi þessa sveit til lambauppreksturs á Eyvindarstaðaheiði, (sú jörð er í Blöndudal í Húnavatnssýslu) fyrir eins toll, lamb af rekstri. Það hefur um langar stundir ekki brúkast.⁶⁸

⁶³ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, bls. 370.

⁶⁴ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, bls. 376.

⁶⁵ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, bls. 384.

⁶⁶ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII, bls. 400.

⁶⁷ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns IX, bls. 106.

⁶⁸ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns IX, bls. 108.

Má skilja af Jarðabókinni að það, sem segir um Krithól, hafi gilt um mikinn hluta Lýtingsstaðahrepps.

Mælifell.

Lambaupprekstur á Tjarnargil, sem menn segja öðru nafni kallist Háutúngur, brúkar staðurinn, og hafa prestarnir ekki goldið afrjettartoll í því skyni að afrjettarfje gáangi og á land staðarins.⁶⁹

Um Álfgeirsvelli, Héraðsdal og Ýrarfell kemur fram í lýsingu þeirra jarða.

Á manntalsþingi að Lýtingsstöðum, 22. apríl árið 1763, var lesinn upp samningur á milli ábúandans á Eyvindarstöðum Jóns Tómassonar og bóndans í Stafni Péturs Ólafssonar um afréttarrekstur á Stafns- og Eyvindarstaðaheiðar. Innbyggjendur Lýtingsstaðahrepps hafna samningnum, en vilja samþykkja hann ef Seiluhrepps innbyggjendur ráði í Stafnsafréttarlandi frekar en á Eyvindarstaðaheiði. Samningurinn er dagsettur 21. apríl 1763.⁷⁰

Pann 14. júní 1773 lögfesti Sveinn Pétursson umboðshaldari í Svínadalsumboði Eyvindarstaðaheiði. Í lögfestunni stendur:

Lögfesti nu i dag alla Eivindastadar Heide millum þeirra umm merkia sem effter filger. First ad Nordann verdu i Sydre Endann ä Rugludals büngu þadann Hanska fell. Þadan i þann Hlöða Stein sem stendur a Fossa dals brün. Beinleides þadann i Hoolma myrar votn, og þadan til Austurs i Adalsmanns vatna Lækiaaroos, Rædur so Lækurenn til Svartár og so framm Svartä i Svörtu Tiörn, þadann beinleides stefnu til Jókuls, rædur so Jökull til Blöndu upptaka. Rædur So Blanda til FirrGreindrar Ruglu dals bungu. Fyrer byd eg hvorium manni so vel innan Syslu sem utann bruka edur beita, Hrys rif ad vinna edur nockurt hagrædi sier ad nyta innan nefndra landamerkia þad Logum er a moti nema mitt edur a buandans ä Eivindarstodum sie skriflegt leifi til. Biggest þesse Lögfesta a Gömlum dom og Documenter sem eg i Hondum hefe hvor Frammvysast skulu a sinne Tyd ef nockrer hier a moti gióra. Hier med til bijdst ecke einasta Helldur tilseigest ollum sem Fiar rekstur lamba bruka effter Lögun, ad reka syn lömb ä Eivindarstada Heidi effter [gamalli] veniu og giordum dömum þar um til forna, giore nockur hier ä möti giefte bondenn nu verandi a Eivindarstóðum velforsoktur Jon Thumasson mier þad til kinna.⁷¹

Pann 11. maí 1776 lögfesti Jón Árnason umboðshaldari í Svínadalsumboði Eyvindarstaðaheiði. Í lögfestunni, sem er keimlík þeirri frá 1773, stendur:

Lögfeste hier med alla Eivindarstadarheide, innann þeirra Takmarka sem hier effter greiner. Ad Nordannverdu i Sydre Endann á Rugludalsbungu, þadann Rettsýne til austurs i Handska fell, þadann i þann Hlódastein sem Stendur á Fossadalsbrún, beinleides þadann i Hólmamyrar Vatn, og þadann Rettsynes i

⁶⁹ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns IX, bls. 119.

⁷⁰ Skjal nr. 2 (135).

⁷¹ Skjal nr. 2 (21) a-b.

Adalsmannvatna Lækiar Ós. Rædur so lækurenn til Svartár, enn áenn rædur allt framm í Svörtu Tiörn, þadann beinleides Stefnu til Jökuls, Rædur so Jökullenn til Blöndu upptaka, Enn Blanda rædur ad Sunnann og Vestann allt gegnt fyrstskrifudu ör nefne. Fyrerbýd eg hvöríumm manne sovel innann Sýsslu sem utann ad bruka edur beita, edur nockurt hagræde sier ad nýta innann Nefndra Landa Merkia, Sierdeiles Fyrer býd Eg Hrísrif, Kolagiörd, og Hrossa upprekstur, samt Sierhvöria adra lögum gagnstæda brukun a nefndre Heide, nema Mitt edur ábuandans á Eivindarstöðum, sie skriflegt leife til. Byggest þesse lögfesta á gömlum dómum og Documenter sem Eg i Höndum hefe, hvör frammvísast skulu a sinne Týd, ef Nockrer hier i móte giöra. Hier med tilbýdst ei alleinasta, heldur alvarlega tilseigest, öllum sem Upprekstur Lamba brúka effter Lögum, ad Reka sín Lömb á Eivindarstada Heide, effter gammallre Veniu og giördum Dómum til forna, er til skyllda alla ábuendur i Millum, Blöndu og Heradsvatna frá Laxaa á Skagaströnd ad Vestann, enn Gaunguskardsá ad austann, sin Lömb á Eivindarstadarheide ad reka, samt Veniulegum Fiallskilum uppe ad hallda.⁷²

Þann 31. maí 1790 bað Eiríkur Jónsson á Eyvindarstöðu bændur á svæðinu frá Héraðsvötnum út að Gönguskarðsá að austan allt til Blöndu og út að Laxá að vestan að reka lömb sín á Eyvindarstaðaheiði. Bréfið er stílað á sýslumann Björn Jónsson. Beiðni hans var svohljóðandi:

So sem gömul Skilrýke og Lögsamder dómar, sem liggia í Stifftkistunne á Hólum i Hialltadal, og so vel hier á Bolstadar hliðar-, sem Einghlídar-, samt Lítingsstada- og Seilu-þingum Upplesenn og Uppáskrifud, tilhallda öllum búande Mönnum frá Heradsvötnum utad Gaunguskardsá ad austann allt til Blöndu utad Laxá ad Vestann, sem eiga 10 lömb á Frá færumm og þadann af fleire, ad Reka sin lömb árlega á Eivindarstada Heide, so sem Lög afrett, hvad umm nockur Undannferenn ár vissra og lika vel mier ólíósra orsaka Vegna forsómast og undanndreigest hefur; So bid Eg hier med vinsamlega, alla búande menn innann hiertilgreindra takmarka ad vestannverdu, ad þeir villdu á nu yferstandande Sumre og effter dags þeckia og Rækia Skylldu sina, á því, ad reka sín lömb á nefnda Eivindarstada Heide, So sem Lög afrett, samt audsyna þau Skil en vor gömlu Landslög Sier hvöríumm þeim á hendur seigia, er Skylldu Upprekstur á Lög afrett eiga; enn Eg tilbyd mig og lofa hier med ad standa i þeim Skilum sem einumm afrettar bónda ber, epter sem Eg hefe frekast Efne og krafatta til, bæde í því ad hreinsa afrettenn, sem og láta Fiár Rettana vera i Forsvaranlegu Stande, ad hlutadeigendur gete i Sundurdreiged sinn Lömb án hindrunar, sem af minne vanrækt og Forsómun orsakast kinne. Bid Eg hier med þienustusamlega ad herra Sysslumadurenn villde láta þessa mina begiæring upplesa og auglýsa so vel á Bólstadar- sem Einghlídar þingum, og uppáskrifa, samt áminna

⁷² Skjal nr. 2 (22).

bændur i tilgreindu plátze hier i Sysslu, ad etterlifa, þeim uppálagder Löglegre Skyldu i tiedu efne.

Fyrir aftan bréfið kemur fram að því hafi verið þinglýst 1. júní 1790. Einnig er ritað á bréfið að það hafi verið lesið á manntalsþingi 1. maí 1879. Getið er hvernig bændur brugðust við bréfinu:

Upplesed og uppáskrifad fyrer manntalsþings Riette ad Bolstadarhlíd þann 31^a Maii 1790, og lofa flester af næstverande þingsóknar mönnum ad fullnægja sinne hier ad framann anfærdre Skyldu, i ad Reka á afrettenn og syna öll Fjallskil, enn hiner fáu, sem vegna Fjarlægðar og annarar óhægðar treistast ej til ad Reka, lofa ad betala Fjalla Tolla eda syna afrenttar bóndanum adra eins þægd.⁷³

Ásmundur Jónsson bóndi á Silfrastöðum skrifaði konungi, 10. júlí 1797, og bauð honum að hafa makaskipti á jörðunum Eyvindarstöðum og Þorleifsstöðum í Blönduhlíð. Þorleifsstaðir voru 60 hundruð að dýrleika og með fylgdu hjáleigurnar Mosagrund og Vaglagerði. Eyvindarstaðir, sem tilheyrðu Hólabiskupsstól, voru hins vegar 40 hundruð að dýrleika en þeim fylgdi víðfemt beitiland sem hentaði vel til fjárreksturs. Ásmundur segir að sér bjóðist Eyvindarstaðir til leigu en hann vilji ógjarnan gerast leiguliði. Hann telur upp kosti þess að makaskiptin fari fram og bendir á að á Þorleifsstöðum sé dugmikill ábúandi, jörðin liggi í betra og gróðursælla landsvæði, sé nær biskupsstólnum og gefi af sér hærri tekjur. Eyvindarstaðir séu hins vegar að öllu leyti lélegri jörð að undanskildu hinu víðfeðma beitilandi sem Þorleifsstaðir bæti þó margfalt upp með betri túnum og engjum. Sigurður Stefánsson

Hólabiskup gaf álit sitt á makaskiptunum með bréfi dagsettu 21. september 1797. Hann sagðist ekki hafa neina ástæðu til að hindra makaskiptin en vóg og mat kosti og galla þeirra og benti m.a. á að nautgriparekstur til fjalls á svokallaða Eyvindarstaðaheiði ætti að geta verið tekjustofn fyrir biskupsembættið. Hann óskaði hins vegar álits Stefáns Þórarinssonar amtmanns á makaskiptunum. Álit Stefáns er dagsett 24. október 1797 en þar mælir hann með makaskiptunum enda hafði hann aflað nánari upplýsinga hjá sýslumanni um kúgildi og tekjur jarðanna. Hann ræðir kosti og lesti og segir það rétt að Eyvindarstaðir séu víðfeðm fjalllendisjörð, þ.e.a.s. þeim fylgi beitarland til fjalls. Það hafi hins vegar aldrei nýst biskupsstólnum því not þess fylgi jörðinni og sé því nýtt af leiguliðanum sem beitiland fyrir kvikfénað hans. Stefán amtmáður mælti því með makaskiptunum og taldi þau hagstæð fyrir báða aðila. Konungur gaf loks leyfi fyrir makaskiptunum með bréfi dagsettu 17. maí 1799.⁷⁴

Dómur var kveðinn upp þann 16. september 1813 í deilu Stafns og Eyvindarstaða um upprekstrartolla á Eyvindarstaðaheiði:

Að hvörninn sem upprekstri er hagað á heiðina [annar skrifað ofan línu] þó að eitt ár sé rekið flestallt fé á Eyvindarstaðaheiði en hið annað á Stafnsland

⁷³ Skjal nr. 2 (101) a-b.

⁷⁴ Skjal nr. 2 (109) a-b og *Lovsamling for Island* VI, bls. 366-367.

skulu Tollarnir af báðum heiðunum skiptast í jafna tvo hluti og Taki sinn helming hvör Eyvindarstaðabóndi, og Stafnsbóndi; en í sjálfræði skal þeim vera, hvort þeir telja menn í sundur, og taka hjá sínum flokki hvör, eður þeir safna öllu í eitt og skipta svo í tvo hluti; en svo skal skiptum haga; að sitt ár skipti hvör, en hinn skal kjósa sem ekki skiptir, eður ef þeir vilja leggja á hlut er þeim eins rétt.⁷⁵

Deilendur sættust á dóminn. Í dómsskjölunum er vísað í lögfestu frá 1. maí 1806. Þar segir:

Eyvindarstaðabóndinn leggur alla Eyvindarstaðaheiði sem er mykill alheimur, hvörja Blöndudælinga og Svartdælinga heimalönd afskera að Norðann, mjög nærri byggðum. Blanda að Vestann og sunnann þá Jökullinn að suð austann, beinlínis undann honum á Brunnabrekkubrúnir, þar norðeptir móti Aðalsmannsvatnslæk, þar þvert yfir í Lækinn. Úr honum og yfir þver Aðalsmannsvötn til Fossadalsbrúna vestari, stemmir þá Hanskafell síðast.⁷⁶

Einnig er vísað í lögfestu frá 6. júní 1794. Þar stendur:

[...] allt Stafnsland að fráteknum Töðum og Eingjum, fra garðinum á Kúfahlaðaklifi, og a Fjall upp til austurs gégnt svokolluðum Þrepskjölum í Kiðaskarði. Þaðann beint í Svarta gil síðann í Svartá til vesturs; allar Háutungur milli Fossár og Svartár framm í Aðalsmannsvatnalæk, og þar þvert yfir vötninn í áðurnefnda Fossá. – og Stafns Teiga frá því gégnt réttinni gömlu og stemmir síðast á Línghól.⁷⁷

Á manntalsþingi að Stóru-Seilu, 22. júní árið 1807, var upplesin dómsafskrift fyrir Eyvindarstaðaheiði, hverri þingsmenn sögðust protestera að gild væri eður gilda myndi, þá.⁷⁸

Á manntalsþingi að Lýtingsstöðum, 28. maí árið 1823, var lesin upp lögfesta fyrir Eyvindarstaðaheiði og svar uppá hana.⁷⁹ Árið eftir, á manntalsþingi að Stóru-Seilu, 15. maí árið 1824, var upplesin klögun yfir rekstrarleysi á Eyvindarstaðaheiði.⁸⁰

Fundur var haldinn 23. apríl 1853 á Bergsstöðum í Svartárdal til að ræða upprekstur á Eyvindarstaðaheiði:

Mættu á þessum fundi Hreppsstjóri Sgr Guðmundur Arnljótsson á Guðlaugsstöðum, vegna Sgr Ólafs Thómassonar á Eivindarstöðum og sona hans, hvartil þessir áður höfðu gefið honum fullmakt; Einnig mætti bóndinn Sgr Jón Sigurðsson í Stafni; Enn á aðra hlið mættu Hreppstjórnarnir úr Bólstaðarhlýðar, Seilu, og Lýtingsstaða hreppum. Var þá fyrst framlagður samningur dagsettur 19. Febr. Næstl. sem gjörður var milli Sgr Ólafs og

⁷⁵ Skjal 4 (61).

⁷⁶ Skjal 4 (61).

⁷⁷ Skjal 2 (31) a-b.

⁷⁸ Skjal nr. 2 (136).

⁷⁹ Skjal nr. 2 (137).

⁸⁰ Skjal nr. 2 (138).

þessara hreppsstjóra, fyrir hönd þeirra sveitarfélaga sem heiðina brúka, og var hann á ní staðfestur og álitinn af báðum hlutaðeigendum gyldandi skjal.

Þar næst var tekið til umræðu hvörjar Jarðir skyldu vera fríteknar frá Lambatolls gjaldi. Vegna átroðnings af afréttarpeningi; og af því þær eiga stór lönd liggjandi að afréttinni, voru þær þessar að vestan: Bollastaðir, Selland, Rugludalur, Steiná, Steinárgerði, Hóll, Stafn, Fossar, og Kóns garður; enn að norðan: Tunguháls, Goðdalir, á meðan þessara jarða ábúendur, reka í sín heimalaönd og þar að auki Ölduhryggur, Ýrafell, Gilhagi, Mælifell, Hamarsgerði og Reykir, Voru allir hlutaðeigendur þessu samþykkir. Sömuleiðis var tekið til umræðu samkomulag um fjallatollgjald, milli Stafns og Eivindarstaðabónða, var þar um ályktað: að Eivindarstaðabóndi skyldi einn taka á móti öllum fjallatollum, og af þeim afhenda strags við réttina Stafnsbónða 35 lömd, fyrir Réttarstæði, land og annan átroðning við réttina, og ef lambatollar, gjaldast fleiri eða færri enn áttatýu, sem fundarmenn héldu mundi geta verið meðaltala; þá skyldi í Ólafs hlut falla tveir hlutir; enn einn þriðjungur í hlut Stafnsbónða af þeim tollum sem verða yfir eða undir 80 – líka afsalaði Stafnsbóndinn sér, til Eivindarstaðabónða umráðum heiðarlands, síns, hvað brúkunarleifi og bann áhrærir.⁸¹

Jón Sigurðsson, bóndi í Stafni, skrifaði undir bréfið. Það gerðu einnig G.[uðmundur] Arnljótsson, vegna Ólafs [Tómassonar og sona hans], E. Gottskálksson, hreppsstjóri Seyluhrepps, S. Guðmundsson, hreppsstjóri Bólstaðarhlíðarhrepps, og Tómas Jónsson, hreppsstjóri Lýtingsstaðahrepps.

Á manntalsþingi að Lýtingsstöðum, 15. maí árið 1861, var samþykkt og ákveðið, að þeir sem ættu lönd að Eyvindarstaðaheiði frá Ölduhrygg út að Mælifelli skyldu ganga og hreinsa heimafjöllin á haustum í félagi og færu allir fram fyrir, en við Gilhagasel skyldu bætast við þá 8 menn úr Tungusveitinni og Goðdalasókn utan til, en Goðdalafjall, Goðdaladalur og Runa skyldu gangast frá Svartárdölunum, Ánastöðum, Tunguhálsi og Goðdölum.⁸² Á manntalsþingi að Lýtingsstöðum, 30. maí árið 1862, var þinglesið samþykktarskjal, viðvíkjandi upprekstri fénaðar og hrossa á Eyvindarstaðaheiði og Stafnsafrétt, ásamt byggingu á réttum þar.⁸³ Á manntalsþingi að Stóru-Seilu, sem fór fram degi síðar en að framan greinir, var auglýst samþykktarskjal, viðvíkjandi upprekstri fénaðar og hrossa á Eyvindarstaðaheiði og Stafnsafrétt, sem og um byggingu Stafnsréttar.⁸⁴

Í aukarétti á Reynistað, 5. apríl árið 1873, óskaði J. F. Sigvaldason eftir því að spyrja vitni um fjallskil Laxdæla í Hlíðarhrepp að undanförmu, til upplýsingar í því máli er hreppstjórinn í Hlíðarhrepp hafði höfðað í Húnavatnssýslu gegn honum og fleiri mönnum. Jón Benediktsson í Hróarsdal bar að einungis Skagfirðingar hefðu gengið svonefnd Laxárdalsfjöll og vestur undir bæi. Einnig bar hann að Laxárdalsfjöll

⁸¹ Skjal nr. 4 (63).

⁸² Skjal nr. 2 (139).

⁸³ Skjal nr. 2 (140).

⁸⁴ Skjal nr. 2 (141).

hafi jafnan verið hreinsuð áður en fé kæmi heim af Eyvindarstaðaheiði, og gengu norðanmenn þá Laxárdalsfjöll líka í seinni göngum. Jón lýsti svo takmörkum Laxárdalsfjalla og þeim jörðum sem þar eiga land að, en kvaðst ekki geta lýst fjallskilum Laxdæla á Eyvindarstaðaheiði. Vigfús Vigfússon á Geirmundarstöðum bar að Laxárdalsmenn hefðu yfirleitt gengið Laxárdalsfjöllin með Skagfirðingum. Vigfús lýsti einnig takmörkum Reynistaðafjalla og þeim jörðum sem þar eiga land.⁸⁵

Aukaréttur var haldinn að Dúki sama dag í þessu máli, hvar framhaldið var vitnaleiðslum áhrærandi fjallskil Laxdæla í Hlíðarhreppi. Þorbergur Jónsson bóndi á Dúki og fyrrum hreppstjóri kvaðst ekki geta borið um upprekstur á Staðarfjöll fram til 1818, en á þeim tíma hafi a.m.k. nokkrir rekið fram á Eyvindarstaðaheiði en frá 1818 hafi almennt verið rekið á Staðarfjöll af Skagfirðingum, sem áttu land að fjöllum og af Langholti og úr Hegranesi, en um Laxdæli og Skarðamenn úr Bólstaðarhlíðarhreppi geti hann ekkert víst borið fyrr en árið 1837, er hann varð hreppstjóri í Staðarhreppi, en þá hafi Laxdælir yfir höfuð rekið hér í fjöllum og gert fjallskil til Staðarrettar og því hafi þeir framhaldið síðan, að fráteknum bændunum í Þverárdal, sem ýmist hafi verið í norður fjöllin eða fram á heiðar og það hafi kannski líka stöku sinnum viljað til að það hafi verið rekið frameftir svo sem sé í bili af einstaka manni á öðrum bæjum í Laxárdal; honum sé það ekki fullkunnugt. Vitnið var spurt nánar um takmörk Reynistaðafjalla og eignarhald á því. Þorbergur sagði að 15–16 manns hafi gegnið Laxárdalsfjöllum á hverju hausti, í sinni hreppstjórnartíð, flestir að norðan.⁸⁶

Á manntalsþingi að Lýtingsstöðum, 30. maí árið 1874, er þinglesið skjal frá afréttarbóndanum Bjarna Ólafssyni á Stafni í Húnavatnssýslu, er skýrir frá því, að svo framarlega sem þeir Skagfirðingar er reki fénað sinn til Eyvindarstaðaheiðar, skilji hann eftir fyrir austan Svartá á Stafnsgili og utar á gilinu að vestan en í svokölluðum Sveig, þá finni hann sig orsakaðan til að kæra þá hina sömu fyrir hlutaðeigandi yfirvaldi. Skjal Bjarna er dagsett. 27. maí sama ár.⁸⁷ Á manntalsþingi að Stóru-Seilu, 1. júní sama ár, var þinglesið skjal Bjarna Ólafssonar á Stafni, sem tiltekur takmörk fyrir upprekstri Lýtingsstaða- og Seiluhreppsmanna, á Eyvindarstaðaheiði.⁸⁸

Landamerkjabréf fyrir Eyvindarstaðaheiði var útbúið þann 28. september 1886 og því var þinglýst 20. maí 1889:

Að norðanverðu milli Rugludals og Eyvindarstaðaheiðar eru merki við Blöndu frá syðra Kolluhvammsgreni; þaðan beint austur, sunnanvert við Rugludalsbungu í svokallaðan syðri Austurdal; þaðan rjettsýni austur í Hanzkafell, þar sem það er hæst; þaðan í Hlóðarstein, þann er stendur á Fossadalsbrún að vestan; þaðan beina stefnu í Hólmamýrarvatn; þaðan í austur, beina stefnu í Aðalsmannsvatnalækjarós; ræður svo lækurinn til Svartár; ræður svo áin frá í Svörtutjörn; þaðan beina stefnu í suðaustur upp að

⁸⁵ Skjal nr. 2 (142).

⁸⁶ Skjal nr. 2 (143).

⁸⁷ Skjal nr. 2 (144).

⁸⁸ Skjal nr. 2 (145).

Hofsjökli; ræður svo jökullinn alla leið til Blöndu upptaka, en Blanda ræður að sunnan og vestan merkjum gagnvart fyrstskrifuðu syðra Kolluhvammsgreni.⁸⁹

Gísli Ólafsson, eigandi hálftrar Eyvindarstaðaheiðar, og Jóhann P. Pjetursson, eigandi Eyvindarstaða og hálftrar Eyvindarstaðaheiðar, skrifuðu undir landamerkjabréfið. Það var samþykkt af Ólafi Sigurðssyni umboðsmanni Reynistaðaklausturs, fyrir hönd Reynistaðaklaustursjarðarinnar Rugludals, Birni Jónssyni, vegna Bergsstaðakirkjugarðarinnar Fossa og Bjarna Ólafssyni, eiganda jarðarinnar Stafns.

Þann 6. ágúst 1898 samþykktu fulltrúar Bólstaðarhlíðarhrepps og Lýtingsstaðahrepps, ásamt Seyluhreppi meðlimir Upprekstrarfélags Eyvindarstaðaheiðar, að kaupa Stafnsréttarstæði af Stafnslandi, sem kaupsamningar milli Lýtingsstaðahrepps og Stafnsbónda frá 26. janúar 1897, hljóðaði upp á til félagseignar og notkunar og einnig samþykktu þeir að kaupa Eyvindarstaðaheiði. Þessa ákvörðun tóku þeir í trausti þess að Seyluhreppur myndi standa að kaupunum með þeim og út frá sömu ályktun skiptu þeir til bráðabirgða réttindum og kvöðum þessara þriggja aðila vegna sameignarinnar. Skyldi Bólstaðarhlíðarhreppur bera 5/17, Seyluhreppur 4/17 og Lýtingsstaðahreppur 8/17.⁹⁰

Ár 1899 hinn 1. dag júlímánaðar var fundur haldinn að Valadal í Seyluhreppi og mættu þar fulltrúar frá Bólstaðarhlíðarhreppi, Lýtingsstaðahreppi og Seyluhreppi, og var ætlunarverk fundarins, að koma sér saman um notkun á Stafns- og Eyvindarstaðaafréttum og gera þær ályktanir, sem þörf gerðist viðvíkjandi afréttarlandi þessu.

Voru þvínæst gerðar eftirfarandi ályktanir:

1. Afréttin skal heita „Stafns- og Eyvindarstaða-afrétt,“ eins og hún hefir verið nefnd til þessa, og telst til hennar allt landið milli Blöndu og Jökulsár vestan fram til öræfa og að heimalöndum ásamt með tungunni milli Svartár í Svartárdal og Fossár, réttarstæðið, réttareyrinni og Vökuvamminum og yfir höfuð þeim ítökum í Stafnslandi, sem kaupsamningur milli eigenda Stafns og hreppsnefndar í Lýtingsstaðahreppi getur um. Land þetta er allt að dýrleika 26,4 [hndr.].
2. Á afréttin eiga heimilaðan upprekstur fyrir fénað sinn og fría grasatekju, allir fjáreigendur, er telja fram fénað sinn, sem lögheimili eiga á eftirgreindu svæði: Bólstaðarhlíðarhreppur allur að undanteknum bæjunum á Laxárdal að austan og á Skörðum, fremri hluti Seyluhrepps að Valagerði, Ípishóli, Grófagil og Krossanesi; að þessum bæjum meðtöldum, Eyhildarholti í Rípuhreppi, Stokkhólmi, Mikley og Hringey í Akrahreppi, og Lýtingsstaðahreppur allur fyrir neðan Jökulsá að undanteknum bæjunum Goðdölum, Tunguhálsi, Teigakoti og

⁸⁹ Skjal nr. 2 (14).

⁹⁰ Skjal nr. 4 (4).

Villinganesi. Sæki einhver, auk hinna umgetnu manna, um upprekstrarleyfi á afréttina, getur hann samið um það og fengið leyfi til þess hjá til einhverri af hlutaðeigandi hreppsnefndum, en leyfið gildir þó aðeins um eins árs tíma, nema allar hreppsnefndirnar samþykki að það standi lengur. Þeir, sem slíkt leyfi fá skulu greiða í hagatoll fyrir skepnur.⁹¹

Stóru-Seylubóndi véfengdi þessa samþykkt og sjá má af dómsorði að dómendur höfðu ákveðnar efasemdir um hana.

Við aukarétt á skrifstofu sýslunnar á Sauðárkróki, 7. mars árið 1913, var tekið fyrir mál það er eigendur Stafns- og Eyvindarstaðaheiðar höfðu gegn Birni L. Jónssyni. Björn var sakaður um að hafa nýtt sér heiðina í heimildarleysi. Einnig að hafa gert ábúðarsamning við eiganda Víðimýrar, til málamynda, svo hann gæti hagnýtt sér sumarreitina fyrir stóð sitt, sem hann fóðraði og framleiddi í öðru upprekstrarfélagi en því, þar sem hann hafði sitt rétta heimili. Málið var tekið til dóms.⁹²

Pann 28. mars 1913 var kveðinn upp dómur í deilumáli eigenda Eyvindarstaðaheiðar og Stóru-Seylubónnda um hagatolla hrossa á heiðinni en fyrrnefndu aðilarnir töldu að sá síðarnefndi hefði ekki heimild til upprekstrar þar og breytti engu þó hann hefði keypt hlut í jörð er ætti upprekstrarrétt á heiðina enda hefðu þau kaup aðeins verið til þess að slá ryki í augu manna. Í dómsorði kemur fram:

Upprekstur stefnds á Stafns- og Eyvindarstaðaheiði síðastliðið sumar, getur því eigi eftir þeim upplýsingum, sem fyrir liggja, talist ólöglegur og ber honum því eigi að greiða hagatoll fyrir hann.⁹³

Í reglugerð fyrir upprekstrarfélag Eyvindarstaðaafreftar sem er ódagsett en er líklega frá 1916 stendur eftirfarandi um eignarrétt, umráðarétt og upprekstrarrétt. Í öðru skjali, sem birt er hér aftar er hluti af sömu reglugerð birtur, en báðar útgáfurnar hafðar með samhengis vegna innan hvernar um sig.

1. gr. Eignarréttur

Afréttin, að dýrleika 26,4 hundruð eftir jarðabókinni 1861, er sameign þriggja hreppa í Húnavatns og Skagafjarðar sýslum:

1. Bólstaðarhlíðarhrepps 5/17 eða 7, 8 hundruð
2. Lýtingsstaðahrepps 8/17 eða 12, 4 hundruð
3. Seiluhrepps 4/17 eða 6,2 hundruð

Til afreftarins telst alt land milli Blöndu og Jökulsár vestari frá heimalöndum fram til öræfa, ennfremur Kóngsgarðsland og Háutungur, Vökuhvammur og Réttareyri í Stafnslandi. Réttinni til viðhalds er afreftarfélaginu heimil

⁹¹ Skjal nr. 4 (65).

⁹² Skjal nr. 2 (146).

⁹³ Skjal nr. 4 (65).

grjótupptekt í Stafnsland án endurgjalds. Fyrir ágang af afréttarpeningi og átroðning við réttina ber Stafnsbónda ókeypis upprekstur á afréttina [...]

2. gr. Umráðaréttur

Yfirráð yfir afréttinni og framkvæmdavald í öllum afréttarmálum hafa hreppsnefndirnar í Bólstaðarhlíðar, Lýtingsstaða og Seilu hreppum. [...]

3. gr. Upprekstraréttur

Upprekstur á afréttina eiga allar jarðir á þeim svæðum, sem hér greinir:

1. Bólstaðarhlíðarhreppur allur að undanteknum jörðum á austanverðum Laxárdal og Skörðum.
2. Lýtingsstaðahreppur allur fyrir vestan Jökulsá að undanskildum jörðunum Tunguhálsi og Villinganesi, ennfremur Stokkhólmi í Akrahreppi.
3. Frampartur Seiluhrepps að Valagerði, Ípishóli, Grófargili og Krossanesi að þessum jörðum meðtöldum, ennfremur Mikley í Akrahreppi og Eyhildarholt í Rípurhreppi.⁹⁴

Árið 1973 var komið upp afréttargirðingu frá Kóngsgarði og þvert austur yfir Háutungur í Svartá. Þá voru gerð landskipti á milli eigenda Fossa og upprekstrarfélagsins. Fossar fengu land norðan girðingar á Háutungum en upprekstrarfélagið það land Fossa sem var framan girðingar. Haldið var áfram með afréttargirðinguna austan Svartár á árunum 1976–1978. Þar sem girðingin liggur yfir Svartá á Stafngil:

[...] heitir Sveigur. Hún liggur upp sunnan Einarsdal og upp á höggið sunnan við Mælifellsdal, þaðan til suðausturs ofan við Þrílæki á ofanverðri Haukagilsheiði og fram fyrir veg á Litlasandi og endar á Brunnabrekku. Allmikið land frá kirkjujörðinni Mælifelli lagðist til afréttarins með þessari girðingarlegu. Greiðir upprekstrarfélagið árlega leigu til Mælifellskirkju fyrir landið. Mælifell á Mælifellsdal allan að austanverðu og Haukagilsheiði fram að Brunnabrekkulæk. Enn er ógirt fyrir öræfin suður af Skagafjarðardölum.⁹⁵

Í skrá yfir afréttir, eignaheimildir og landamerki í Skagafjarðarsýslu frá 1985 stendur m.a.:

Afréttarlönd Lýtingsstaðahrepps

Eyvindarstaðaheiði

Samkvæmt jarðaregistri Húnavatnssýslu kaupir Hannes Pétursson bóndi á Skíðastöðum í Lýtingsstaðahreppi Eyvindarstaðaheiði, af Kristjáni Gíslasyni kau[p]manni á Sauðárkróki, en hann var sonur Gísla Ólafssonar er lengi bjó á Eyvindarstöðum og átti bæði Eyvindarstaði og Eyvindarstaðaheiði. Þessi kaup voru gerð 15. maí 1898 og kaupverð 2100 kr. Skömmu síðar mun Hannes hafa selt Eyvindarstaðaheiði, Bólstaðarhlíðarhreppi og Seyluhreppi,

⁹⁴ Skjal nr. 4 (66).

⁹⁵ Sigurjón Guðmundsson, „Eyvindarstaðaheiði”, bls. 33.

en af þessu hafa ekki fundist kaupsamningar eða afsöl varðandi þau eignaskipti.

Árið 1897 keypti Lýtingsstaðahreppur með kaupsamningi 26. janúar það ár, jörðina Kongsgarð á Fossadal 9. hundruð að dýrleika og Háutungur [milli Svartár að austan, Eyvindarstaðaheiðar að sunnan og Fossa og Kóngsgarðslands að vestan] og Stafnseyri með réttarstæði [og Vökuhvammi austan Svartár] alls metið 1/3 úr Stafni eða 9.4 hundruð að dýrleika. Seljandi þessara eigna var Eyjólfur Hansson bóndi í Stafni [er hefur gjaldfríjan upprekstur á Eyvindarstaðaheiði]. Þessum eignum afsalaði Eyjólfur með bréfi 13. október 1897.⁹⁶

Landamerkjaskrá fyrir Eyvindarstaðaheiði er dagsett 20. ágúst 1985:

Að norðan: Frá syðra Kolluhvammsgreni við Blöndu ræður bein lína austur, sunnanvert við Rugludalsbungu í svokallaðan syðri Austurdal. Úr syðri Austurdal ræður bein lína austur í Hanskafell þar sem það er hæst. Þaðan ræður sjónhending í Hlóðarstein sem stendur á Fossárdalsbrún að vestan. Ráða svo hæstu brúnir Fossárdals að vestan fram í efri enda Smjörmgilsgils (Smjörmoksgils). Síðan ræður Smjörmgilsgil í Fossá. Fossá ræður svo fram í Arnarhól. Úr Arnarhóli liggja merkin austur á Þingmannaháls, en hann skiptir svo merkjum eftir því sem vatn fellur meðan hann endist.

Að austan: Úr enda Þingmannaháls ræður svo sjónhending suður á Hraungarð og eftir honum suður á Hraungarðshaus. Þaðan ræður sjónhending sem framhald af Hraungarðinum í suður að Ströngukvísl. Síðan ræður austasta kvísl Ströngukvíslar að upptökum.

Að sunnan: Frá upptökum austustu kvíslar Ströngukvíslar ræður Hofsjökull að syðstu kvísl Blöndu við upptök.

Að vestan: Frá upptökum syðstu kvíslar Blöndu ræður Blanda alla leið að áðurnefndu syðra Kolluhvammsgreni.⁹⁷

Fyrir neðan landamerkjalýsinguna stendur að eigendur Eyvindarstaðaheiðar séu samþykki henni en engar undirskriftir fylgja.

Félagsmálaráðuneytið fór þann 20. febrúar 1989 þess á leit við sveitarstjórnir að þær upplýstu ráðuneytið um eftirfarandi:

1. Eiga íbúar sveitarfélagsins upprekstrarrétt í einhvern afrétt?
2. Hvað nefnist sá afréttur?
3. Hvar liggja mörk hans?
4. Eiga íbúar annarra sveitarfélaga upprekstrarétt í sama afrétt?
5. Hvaða sveitarfélög eru það?
6. Hafa sveitarfélögin komið sér saman um, til hvaða sveitarfélags afrétturinn skuli teljast?⁹⁸

⁹⁶ Skjal nr. 4 (11).

⁹⁷ Skjal nr. 4 (58).

Í svari Lýtingsstaðahrepps frá 6. nóvember 1989 stendur eftirfarandi:

Eyvindarstaðaheiði er heiðaland er liggur upp af Blöndudal í Austur Húnavatnssýslu. Samkvæmt landamerkjabréfi fyrir Eyvindarstaðaheiði nr. 81 frá 1889 eru merki heiðarinnar þessi:

„Að norðanverðu milli Rugludals og Eyvindarstaðaheiðar eru merki við Blöndu frá syðra Kolluhvammsgreni, þaðan beint austur, sunnanvert við Rugludalsbundu í svokallaðan syðri Austurdal, þaðan réttsýnis austur í Hanzkafell, þaðan sem það er hæst, þaðan í Hlóðarstein, þann er stendur á Fossadalsbrúnum að vestan, þaðan beina stefnu í Hólmanýrarvatn, þaðan í austur, beina stefnu í Aðalsmannsvatnslækjarós, ræður svo lækurinn til Svartár, ræður svo áin fram í Svörtutjörn, þaðan beina stefnu sauðastur upp að Hofsjökli, ræður svo jökullinn alla leið til Blöndu upptaka, en Blanda ræður að sunnan og vestan merkjum gagnvart fyrstskrifuðu syðra Kolluhvammsgreni.“

3 hreppar eiga upprekstur á Eyvindarstaðaheiði, Bólstaðarhlíðarhreppur í Austur-Húnavatnssýslu, Seylu- og Lýtingsstaðahreppur í Skagafjarðarsýslu. Fram að 1897 var heiðin eign Eyvindarstaða í Blöndudal og guldu þeir er reka skyldu 10 lömb eða fleiri Eyvindarstaðabónda 1 lamb í toll sbr. dóm um lambarekstur á Eyvindarstöðum gjörðum að Svínavatni á Ásum 1460, upprituðum á Hólum 24. apríl 1792 og upplesnum á manntalsþingi í Bólstaðarhlíð 22. maí 1792.

6. ágúst 1898 keyptu síðan þessir 3 hreppar heiðina af Hannesi Péturssyni, auk þess sem þeir höfðu keypt jörðina Kóngsgarð, Háutungur og Stafnseyri og lagt til heiðarinnar sbr. kaupsamning frá 26. jan. 1897.

Eignarhlutföll þessara þriggja hreppa eru:

Lýtingsstaðahreppur 8/17

Bólstaðarhlíðarhreppur 5/17

Seyluhreppur 4/17

Skv. síðasta fjallskilaseðli eiga þessir bæir í Lýtingsstaðahreppi upprekstur á Eyvindarstaðaheiði:

Álfgeirsvellir

Árnes

Ánastaðir

Bjarmaland

Borgarey

Borgarfell

Breið I og II

Brautartunga

Breiðargerði

Brekkukot

⁹⁸ Skjal nr. 4 (12).

Brenniborg	Brúnastaðir I, II og III
Daufá	Fitjar
Gilhagi I og II	Goðdalir I og II
Hafgrímsstaðir	Hamrahlíð
Hamrar	Héraðsdalur I og II
Hóll	Teigakot
Hvammkot	Hvíteyrar
Hverhólar	Írafell
Ytra Vatn	Ytri Mælifellsá
Svartárdalur	Kolgröf
Krithóll I og II	Laufás
Laugarbakkar	Laugarból
Laugardalur	Laugarholt
Laugarhvammur	Lýtingsstaðir
Ljósaland	Litlidalur
Merkigarður	Miðdalur
Fremri Svartárdalur	Ölduhryggur
Mælifell	Nautabú
Háabrekka	Reykir
Reykjaborg	Grímsstaðir
Miðvellir	Reykjavellir
Saurbær	Syðra Vatn
Syðri Mælifellsá	Skíðastaðir
Stapi	Starrastaðir
Steinsstaðir	Laugarmýri
Steintún	Stekkjjarholt
Stórhóll	Sveinsstaðir

Sölvanes	Tunguhlíð
Varmilækur	Villinganes
Vindheimar	Þorsteinsstaðir
Þorsteinsstaðakot	Stokkhólmi (í Akrahreppi) ⁹⁹

Bólstaðarhlíðarhreppur svaraði 1. nóvember 1989:

Eyvindarstaðaheiði sameiginlegur afréttur með Seyluhreppi eignarhluti 4/17, Lýtingsstaðahreppur 8/17 og Bólstaðarhlíðarhreppur 5/17. [...]

Einnig er notað sem sameiginlegt beitarland lönd eyðibýla innan sveitarfélagsins, á Laxárdal og sveitarfélagið á jörðina Rugludal í Blöndudal, sem er afgirt og notuð til beitar fyrir bændur í Bólstaðarhlíðarhreppi.

Einnig leigir sveitarfélagið jörðina Þverárdal af ríkissjóði og eignarland er Selhagi á Skörðum.¹⁰⁰

Í eignalista Bólstaðarhlíðarhrepps sem fylgdi bréfi frá 24. nóvember 2006, er varðaði tilfærslu eigna frá hreppum til Húnavatnshrepps, kemur fram að í 5/17 hluta eign Bólstaðarhlíðarhrepps í Eyvindarstaðaheiði séu land, veiðihlunnindi og gangnamannaskáli.¹⁰¹

Þann 8. október 2008 bað sveitarstjóri Húnavatnshrepps sýslumanninn á Blönduósi um að skrá 5/17 hluta eign hreppsins í landi og veiðihlunnindum á Eyvindarstaðaheiði, auk ýmissa annarra eigna, sem eign Sjálfseignarstofnunar Eyvindarstaðaheiðar.¹⁰²

Í skipulagsskrá Sjálfseignarstofnunar Eyvindarstaðaheiðar frá 8. desember 2005 kemur fram að hún er stofnuð af Bólstaðarhlíðarhreppi og að hann leggi fram 5/17 hlut sinn í Eyvindarstaðaheiði, Rugludal og Selhaga. Einnig kemur fram að eftirfarandi lögbýli eigi upprekstur á lönd stofnunarinnar við stofnun hennar; Auðólsstaðir, Austurhlíð I og II, Ártún, Barkarstaðir, Bergsstaðir, Blöndudalshólar, Bollastaðir, Botnastaðir, Bólstaðarhlíð I og II, Brandsstaðir, Brattahlíð, Brúarhlíð, Brún, Eiríksstaðir, Eyvindarstaðir, Finnstunga, Fjósar, Fossar, Gautsdalur, Gil, Gunnsteinsstaðir, Hlíðarendi, Hólabær, Hóll, Hvammur (í Svartárdal), Kúfastaðir, Leifsstaðir I og II, Mjóidalur, Skeggsstaðir, Skottastaðir, Stafn, Steiná I-III, Strjúgsstaðir, Sölvatunga, Torfustaðir, Vatnshlíð, Þverárdalur og Æsustaðir. Jafnframt skuldbindur sjálfseignarstofnunin sig til að veita þeim búfjáreigendum í

⁹⁹ Skjal nr. 4 (13).

¹⁰⁰ Skjal nr. 4 (14).

¹⁰¹ Skjal nr. 4 (59).

¹⁰² Skjal nr. 4 (60).

Bólstaðarhlíðarhreppi, sem samkvæmt gildandi lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. á hverjum tíma eiga upprekstrarrétt á afrétt sveitarfélags eða upprekstrarfélags innan sveitarfélagsins, rétt til upprekstrar í lönd stofnunarinnar með sama hætti og verið hefði, ef löndin hefðu áfram verið eign sveitarfélagsins.

Í sveitarfélagslýsingu Lýtingsstaðahrepps í *Byggðasögu Skagafjarðar III* stendur:

Afréttir þær sem bændur í Lýtingsstaðahreppi hafa nytjað, og hafa enn aðgang að, eru tvær: Eyvindarstaðaheiði og Hofsafrétt. Afréttina sem nefnd er Eyvindarstaðaheiði eiga jarðir í Lýtingsstaðahreppi í sameign með framhluta Seyluhrepps og mestum hluta Bólstaðarhlíðahrepps. Reyndar hæfir ekki lengur að segja að afréttarlandið sé eign þessara sveita eða jarða því í kjölfar sammings um Blönduvirkjum hefur eignarrétturinn verið dæmdur af sveitunum. [...]

Svonefnd Haukagilsheiði er hluti af landi Mælifells en leigð Upprekstrarfélagi Eyvindarstaðaheiðar fyrir ákveðið gjald á hverju ári enda er mestur hluti hennar afréttarmegin við afréttargirðinguna. Haukagilsheiði er þó jafnan smöluð til Mælifellsréttar.¹⁰³

¹⁰³ Hjalti Pálsson. *Byggðasaga Skagafjarðar III – Lýtingsstaðahreppur*. Sauðárkrókur. 2004, bls. 23.

6 NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

6.1 Efnisskipan og sameiginleg atriði

Hér á eftir verður fyrst fjallað um *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og fyrir-
liggjandi dómafordæmi í þjóðlendumálum og samhengi þeirra við þau úrlausnarefni
sem hér eru til umfjöllunar. Að því búnu verður gerð grein fyrir landnámi á því svæði
sem mál þetta varðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um
eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða, í staðfræðilegri röð.¹⁰⁴ Loks verður fjallað
um ákvörðun málskostnaðar.

6.1.1 Almennar niðurstöður óbyggðanefndar

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er í kaflanum *Almennar niðurstöður
óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir
og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í
málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við.
Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem
viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–6. Sá texti fylgir nú einnig í viðauka með
úrskurðum í málum á svæði 7 suður, að viðbættum nokkrum almennum köflum úr
úrskurðum á svæðum 5–6 og nýjum formála til skýringar.

Umfjöllun og niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á
einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við umræddar *Almennar
niðurstöður óbyggðanefndar* og vísar til þeirra.

6.1.2 Dómafordæmi í þjóðlendumálum

Hæstiréttur hefur kveðið upp fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem
almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Samhengi nýrra
niðurstaðna dómstóla við þau grundvallaratriði sem úrlausnir óbyggðanefndar
byggjast á kemur að sjálfsögðu til skoðunar hverju sinni. Að því marki sem umfjöllun
um slík atriði í úrskurðum á fyrri svæðum hefur almenna þýðingu hefur hún verið
felld inn í *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* sem hér fylgja í viðauka og vísast
þangað.

Við uppkvaðningu úrskurða í málum nr. 1–5/2008, á svæði 7 suður, liggja ekki
fyrir nýir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum en geta ber um ákvörðun
Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06. Þar var því
hafnað að taka til efnismeðferðar kærsmål sem varðaði dóm Hæstaréttar Íslands frá
11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Kærumálið varðaði nánar tiltekið landsvæðin Fjall
og Breiðármörk í Örafum, sem Hæstiréttur hafði dæmt þjóðlendur, og til skoðunar

¹⁰⁴ Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á svæðinu er byggð á útgefnum kortum Landmælinga Íslands,
örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í
vettvangsferð, sbr. kafla 4.3., og almennum uppsláttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands.

voru ákvæði Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994, í 1. gr. 1. viðauka [Friðhelgi eignarréttar], 1. mgr. 6. gr. [Réttur til réttlátrar málsmeðferðar fyrir dómi] og 14. gr. [Bann við mismunun]. Kvörtun málshefjenda til Mannréttindadómstólsins varðaði bæði lög nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og meðhöndlun Hæstaréttar á umræddu máli, þar á meðal sönnunarkröfur.

Mannréttindadómstóllinn komst að þeirri niðurstöðu að 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann ætti ekki við í umræddu máli þar sem umþrætt land teldist ekki eign kæranda í skilningi ákvæðisins. Í því sambandi tók dómstóllinn sérstaklega fram að þegar um kröfu til eignarréttinda er að ræða geti sá sem hana hefur uppi einungis átt lögmætar væntingar til að um eign sé að ræða ef krafa hans hefur fullnægjandi stoð í landsrétti viðkomandi aðildarríkis, svo sem þegar fyrir hendi eru fordæmi dómstóla í þá veru. Þá kvað dómstóllinn Hæstarétt Íslands bæði hafa farið að viðeigandi lagaákvæðum og fylgt eigin fordæmum um að landamerkjabréf eitt og sér teljist ekki fullnægjandi sönnun ef eldri gögn mæla því í mót. Þannig taldi dómstóllinn að kærundur hefðu ekki sýnt fram á að þeir ættu lögmætar væntingar til þess að umþrætt land teldist eign þeirra og þeir gætu því ekki notið verndar 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann að þessu leyti. Mannréttindadómstóllinn komst enn fremur að þeirri niðurstöðu að ekkert benti til þess að brotið hefði verið gegn 1. mgr. 6. gr. eða 14. gr. sáttmálans í máli kæranda og taldi því ekki að á þá hefði verið lögð óhóflega þung sönnunarbyrði.

6.2 Landnám

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir *Landnámu* hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu* verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.¹⁰⁵ Má í þessu sambandi einnig vísa til dóms Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, sem fjallaði um Hoffells-Lambatungur í Nesjum.

Í kafla 5.1. hér að framan er gerð grein fyrir þeim takmörkuðu frásögnum *Landnámu* sem lúta að landsvæði því sem hér er til umfjöllunar. Af þeim verður ekki ráðið hversu langt upp til fjalla og inn til landsins numið var. Að öðru leyti vísast til eftirfarandi kafla um einstök landsvæði.

6.3 Eyvindarstaðaheiði og Hraunin

6.3.1 Inngangur

Hér verður fjallað um þann hluta þjóðlendu-kröfusvæðis íslenska ríkisins sem Húnavatnshreppur og Sveitarfélagið Skagafjörður gera kröfu til sem eignarlands.

¹⁰⁵ Sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

Annars vegar er þar um að ræða Eyvindarstaðaheiði, eins og hún er afmörkuð í landamerkjabréfi sem dagsett er 28. september 1886 og var þinglýst 20. maí 1889, og hins vegar landsvæði sem nefnt er Hraunin og liggur þar austan við, allt austur að Vestari-Jökulsá. A.m.k. frá því á síðari hluta 20. aldar hefur örnefnið Eyvindarstaðaheiði gjarnan verið notað einnig um Hraunin. Í eftirfarandi umfjöllun verður það heiti þó einungis notað um það svæði sem afmarkað er í áður nefndu landamerkjabréfi. Um nánari afmörkun og lýsingu krafna vísast til kafla 3.1 og 3.2.

Landsvæði það sem hér um ræðir er mjög víðfeðm háslétta sem liggur í yfir 500 m hæð með mikið víðsýni víðast hvar. Svæðið liggur sunnan byggðar og allt suður að Hofsjökli. Gjarnan er talað um að Eyvindarstaðaheiði skiptist í Útheiði, Ásgeirstungur (öðru nafni Álfgeirstungur), Guðlaugstungur og Svörtutungur. Útheiði liggur að norðvestanverðu umhverfis Öfuguggavatnshæðir (579 m) og er að mestu leyti uppblásin. Vestan hæðanna liggur gróin Kurbrandsmýri. Sunnan Útheiðar liggja Ásgeirstungur, Guðlaugstungur og Svörtutungur í 500–600 m hæð en tungurnar eru eitt samfelldasta gróðursvæði heiðarinnar. Svæðið vestan Hofsjökuls liggur milli Ströngukvíslar að norðan og Blöndu að sunnan og er það að mestu ógróin hraun og sandar. Frá 579 m hæðarpunkti í Öfuguggavatnshæðum í fjallið Sátu, suður undir Hofsjökli, eru um 41 km í beinni loftlínu.

Hraunin eru óslitið hraunasvæði norðan Ströngukvíslar frá Hraungarði að vestan austur að Vestari Jökulsá. Þau eru einnig víðfeðm háslétta og að mestu leyti ógróin hraun og sandar. Langir urðarhryggir, með stefnuna norður – suður og dældum og drögum á milli, einkenna auðnina. Gróður er helst að finna í þeim lægðum þar sem vatn fyrirfinnst. Frá fjallinu Ytri Hraunkúlu, sem stendur norðarlega á svæðinu, í 973 m hæðarpunkt í Krókafelli, suður undir Hofsjökli, eru tæpir 28 km í beinni loftlínu.

6.3.2 Sjónarmið aðila

Af hálfu íslenska ríkisins er á því byggt að þjóðlendukröfur ríkisins taki til svæða sem liggja utan landnáms. Af landnámslýsingum verði ekki ráðið að þær hafi náð til landsvæða sunnan þjóðlendukröfulínu. Hafa beri í huga að umrædd svæði liggja fjarri byggðum bóllum, séu heiðarlönd eða fjalllendi svo og öræfi, sem ekki séu líkur á að hafi verið numin í öndverðu. Um þetta vísast til landnámslýsinga í Skagafirði og austanverðri Húnavatnssýslu.

Á því er byggt að heimildir greini að stór hluti þjóðlendukröfussvæðisins hafi verið nýttur sem afréttur. Af gögnum virðist mega ráða að land sunnan þeirrar línu sem þjóðlendukrafan miðast við sé samnotaafreitur jarða á svæðinu (sveitarfélaga). Þó svo talið sé að einstök svæði hafi tilheyrt tilteknum jörðum sé ekki fallist á að slíki tilheyrslu hafi falist meira en takmörkuð eignarréttindi. Fallist sé á merkjalýsingar jarðanna Goðdala, Fremri-Svartárdals, Ölduhryggjar, Írafells, Gilhaga, Mælifells, Stafns, Kóngsgarðs og Fossa. Á hinn bóginn er ekki fallist á eignarréttarkröfu til þess landsvæðis sem fellur undir Eyvindarstaðaheiði. Í því sambandi er vísað til dóms

Hæstaréttar í máli nr. 67/1996. Líta verði svo á að í dómnum felist *res judicata* áhrif um eignarréttarlega stöðu svæðisins svo sem því er lýst í landamerkjabréfi 22. september 1886. Einnig er vísað til forsendna nefnds Hæstaréttardóms til stuðnings þjóðlendukröfunni. Þá verði að líta svo á að það landsvæði sem nefnt er Hraunin lúti sambærilegum lögmálum vegna staðsetningar, nýtingar, eignarheimilda o.fl., þ.e. að svæðin teljist utan eignarlanda jarða og að eingöngu hafi verið um að ræða afréttareign til miðhálandis, sem nýtt hafi verið sem samnotaafréttur um ómunatíð.

Krafa gagnaðila ríkisins er studd við athugasemdalaust þinglýst afsal. Byggt er á meginreglum íslensks eignarréttar og dómvenju þess efnis að afréttarlönd sem áður tilheyrðu jörð, en eru lögð til afréttar sveitarfélags séu áfram háð beinum eignarrétti. Einnig er byggt á hefð og venju. Eigendur hafi farið með öll venjubundin afnot, s.s. beit, veiði og nýtingu auðlinda í jörðu, sem m.a. hafi lýst sér í því að þeir hafi bannað öðrum not eignarinnar og hafi öll nýting verið háð leyfi sveitarfélagsins. Einnig er byggt á þinglýstum landamerkjabréfum aðliggjandi jarða. Þá er vísað til fyrri úrskurða óbyggðanefndar þess efnis að landsvæði sem talið hafi verið jörð samkvæmt elstu heimildum sé beinum eignarrétti háð, jafnvel þó lagt hafi verið til afréttar.

Gagnaðilar íslenska ríkisins mótmæla þeim röksemdum sem ríkið færir fram til stuðnings þjóðlendukröfunni. Af takmörkuðum lýsingum *Landnámu* verði tæpast dregnar afdráttarlausar ályktanir um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar. Á því er byggt að landsvæðið sé einkaafréttarland en hafi ekki stöðu almenningsafréttar. Þá skipti landfræðilegir staðhættir mjög takmörkuðu máli varðandi mat á því hvort land sé þjóðlenda eða ekki. Margsinnis hafi verið úrskurdað og dæmt að öræfaland, jökultindar og annað hálandi, sem aldrei hafi verið nýtt til nokkurs hlutar, sé eignarland. Nytjar á Eyvindarstaðaheiði hafi hins vegar verið miklar, t.d. beit, silungs- og fuglaveiði, virkjun fallvatna, ferðamannaíðnaður og fleira.

Því er haldið fram að benda megi á mörg sambærileg afréttarlandsvæði sem úrskurðuð og/eða dæmd hafi verið eignarlönd, þar sem landeigendur styðji eignarrétt sinn við sambærileg skjöl og heimildir og eigendur Eyvindarstaðaheiðar. Loks er ekki fallist á að dómur Hæstaréttar frá 10. apríl 1997 í máli nr. 67/1996 um hluta þrætusvæðisins sé bindandi fyrir óbyggðanefnd. Þrætusvæði máls þessa taki til mun stærra svæðis en til umfjöllunar var í því máli því þar hafi einungis verið fjallað um það land er taki til vatnsréttinda í Blöndu innan landamerkjabréfs Eyvindarstaða. Dómurinn feli ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendum og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 sbr. lög nr. 65/2000.

Um varakröfu gagnaðila ríkisins er vísað til sömu málsástæðna, lagaraka og gagna auk þess sem sérstaklega er vísað til greinargerðar Smára Borgarssonar, f.h. sveitarfélagsins Skagafjarðar, og Sigursteins Bjarnasonar, f.h. Sjálfseignarstofnunarinnar Eyvindarstaðaheiðar, dags. í mars 2009. Þar segi m.a. frá því að sel hafi verið frá Eyvindarstöðum á syðri bakka Galtarár, við gamla vaðið.

Varla hefði verið liðið af sveitarbúum og fjáreigendum að Eyvindarstaðabóndi byggði sel svo langt frá byggð, nema um eignarland hans væri að ræða.

Byggt er á því að land innan varakröfunnar sé fremur heimaland Eyvindarstaða en afréttarland. Sé það í samræmi við þá niðurstöðu að land Stafns og Kóngsgarðs, er lagt hafi verið til afréttar og liggi samsíða umræddu heimalandi Eyvindarstaða að austan, sé viðurkennt eignarland. Land samkvæmt varakröfunni sé sambærilegt þessu landi Kóngsgarðs og Stafns að landgæðum, og hafi verið nytjað með svipuðum hætti. Landið hafi öll einkenni heimalanda. Megi þar vísa bæði til gróðurfars og nýtingar, en óheimilt sé skv. lögum um afréttarmálefni og fjallskil að sleppa fé í afréttarlönd eftir fjallskil. Landsvæðið ætti því að falla í jarðaflokkinn frekar en að teljast hluti af afréttarlandi Eyvindarstaðaheiðar. Svipi þessu landi þannig t.d. mjög til Tunguheiðar í Biskupstungum, en í dómi er varðaði eignarrétt að heiðinni, hafi niðurstaðan ráðist á því að landfræðilega hafi landsvæðið frekar tilheyrt jörðunum í Biskupstungum en afréttinum. Í því sambandi er einnig vísað til dóma Hæstaréttar varðandi afréttarlönd í Mýrdal. Á því er byggt að það sé í samræmi við almennar niðurstöður óbyggðanefndar, þess efnis að landsvæði sem talið hafi verið jörð samkvæmt elstu heimildum sé eignarland, að telja heimaland Eyvindarstaða, svo sem það hafi verið afmarkað í kröfugerð, til eignarlanda.

Um þrautavarakröfu gagnaðila ríkisins um fullkominn afnotarétt í þjóðlendu er vísað til sömu sjónarmiða og varðandi aðalkröfuna og þeirrar meginniðurstöðu óbyggðanefndar og dómstóla að afréttarlönd sem ekki tilheyri neinni sérstakri jörð, en tilheyri ákveðnu sveitarfélagi, samkvæmt samningi eða venju, séu í afréttareign viðkomandi sveitarfélags. Vísað er til aldalangrar notkunar ábúenda í hreppsfélögum landeigenda á svæðinu.

6.3.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar á Eyvindarstaðaheiði og Hrauninum er rakin í kafla 5.3. Heimildir um Eyvindarstaðaheiði sem þar eru raktar ná aftur til 15. aldar og af þeim er ótvírætt að við gildistöku þjóðlendulaga hafi hún haft stöðu afréttar samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram að gildistöku þjóðlendulaga.¹⁰⁶ Hvort í því hafi falist bein eða óbein eignarréttindi er hins vegar atriði sem þarfnast nánari skoðunar. Heimildir um Hraunin eru færri og óljósari um stöðu þeirra. Þarfnast því sérstakrar skoðunar hvort þar hafi stofnast til eignarréttinda. Hér á eftir verður fyrst fjallað um Eyvindarstaðaheiði og síðan um Hraunin.

¹⁰⁶ Sbr. umfjöllun um hugtakið *afréttur* í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

6.3.3.1 Eyvindarstaðaheiði

Svo sem fram hefur komið af hálfu málsaðila liggur fyrir í máli þessu dómur Hæstaréttar Íslands frá 10. apríl 1997, í máli nr. 67/1996, Bólstaðahreppur, Lýtingsstaðahreppur og Seyluhreppur gegn Landsvirkjun og íslenska ríkinu til réttargæslu. Í málinu kröfðust hrepparnir viðurkenningar á rétti til bóta af hendi Landsvirkjunar fyrir fallréttindi (virkjunarréttindi) í Blöndu við Eyvindarstaðaheiði og fyrir land á Eyvindarstaðaheiði sem Landsvirkjun hafði fengið til ótímabundinna umráða og afnota í þágu Blönduvirkunar á grundvelli samnings við hreppana, nánar tiltekið fyrir land undir uppistöðulón Blönduvirkjunar við Refbjarnarbungu og undir samningsbundna uppgræðslu á Eyvindarstaðaheiði. Dómkrafan var byggð á því að hrepparnir ættu beinan eignarrétt að Eyvindarstaðaheiði en samkvæmt 2. gr. vatnalaga nr. 15/1923 fylgir landareign hverri réttur til umráða og hagnýtingar á því vatni, straumvatni eða stöðuvatni, sem á henni er. Í 1. gr. er landareign skilgreind m.a. sem land lögbýlis. Þá er í 1. mgr. 49. gr. laganna kveðið á um réttindi eiganda landareignar, sem vatnsréttindi fylgja, til að vinna orku úr því vatni sem um hana rennur.

Hæstiréttur sýknaði Landsvirkjun af kröfum hreppanna. Í forsendum dómsins segir:

Heimildir benda til þess, að Eyvindarstaðaheiði hafi nær einvörðungu verið notuð til beitar á fyrri tíð. Þegar heiðarinnar er getið í skriflegum heimildum, er það í tengslum við upprekstur og afréttarnot.

V.

Þegar litið er til alls þess, sem rakið er hér að framan og í héraðsdómi um Eyvindarstaðaheiði og nýtingu hennar, verður ekki talið, að sönnur hafi verið leiddar að því, að heiðin hafi nokkurn tíma verið undirorpin fullkomnum eignarrétti einstaklinga eða kirkjunnar, hvorki fyrir nám né með löggerningum eða öðrum hætti. Ekki er leitt í ljós, að landamerkjabréfi fyrir Eyvindarstaðaheiði, þinglýstu 20. maí 1889, hafi fremur verið ætlað að ákveða mörk milli eignarlanda en landa í afréttareign. Yfirlýsingar í kaupsamningum og afsölum á síðustu öld nægja ekki einar og sér til að dæma áfrýjendum eignarrétt að þessu afréttarlandi. Tiltækar heimildir benda hins vegar til þess, að um afréttareign eigenda heimalands Eyvindarstaða hafi verið að ræða í þeim skilningi, að aðrir hafi átt þar rétt til upprekstrar og ef til vill annarra nota, en gegn gjaldi til Eyvindarstaðamanna. Þá eru staðhættir og víðátta heiðalandsins þannig að líkur mæla gegn óskoruðum eignarráðum jarðeigenda.

Í kaupsamningi Hannesar Péturssonar við áfrýjendur 6. ágúst 1898 gat ekki falist víðtækari eignarréttur þeim til handa en sannanlega var á hendi seljanda.

Með hliðsjón af því og notkun afréttarlandsins hafa áfrýjendur ekki heldur unnið eignarhefð á Eyvindarstaðaheiði.

Ljóst er að beinn eignarréttur var til úrlausnar í dómnum. Þannig liggur fyrir dómsúrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að hnekkja eða breyta niðurstöðum dóma, sbr. 2. gr. stjórnarskrárinnar nr. 33/1944. Til þess ber þó að líta að dómurinn felur ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 með síðari breytingum. Til athugunar hlýtur því að koma hjá óbyggðanefnd hvaða áhrif aðild að máli því sem hér er til umfjöllunar, gögn eða önnur þau atriði sem dómstólar hafa ekki þegar tekið afstöðu til, hafi á eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum nr. 58/1998.

Í máli því sem hér er til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hafa Sveitarfélagið Skagafjörður og Húnavatnshreppur vegna Sjálfseignarstofnunarinnar Eyvindarstaðaheiði sett fram kröfur um beinan eignarrétt að Eyvindarstaðaheiði. Sveitarfélagið Skagafjörður varð til 6. júní 1998 við sameiningu 11 sveitarfélaga í Skagafirði, þ.á m. Lýtingsstaðahrepps og Seyluhrepps, sbr. auglýsingu nr. 697/1998 um staðfestingu félagsmálaráðuneytisins þar um. Húnavatnshreppur varð til 1. janúar 2006 við sameiningu fjögurra sveitarfélaga í Austur-Húnavatnssýslu, þ.á m. Bólstaðahlíðahrepps, sbr. auglýsingu nr. 27/2006 um staðfestingu félagsmálaráðuneytisins þar um. Svo sem áður var rakið liggur fyrir dómsúrlausn um að Lýtingsstaðahreppur, Seyluhreppur og Bólstaðahlíðahreppur hafi ekki sýnt fram á beinan eignarrétt sinn að Eyvindarstaðaheiði. Í máli þessu liggja ekki fyrir nein gögn sem sýna fram á rýmri rétt annarra hreppa sem sameinuðust undir merkjum Sveitarfélagsins Skagafjarðar og Húnavatnshrepps, til Eyvindarstaðaheiðar. Eftir að hafa borið skjalaskrá þessa máls saman við skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 67/1996 er niðurstaða óbyggðanefndar sú að engin ný gögn séu komin fram í máli þessu sem skipt gætu máli að þessu leyti.

Dómur Hæstaréttar tekur til þess landsvæðis sem afmarkað er í landamerkjabréfi fyrir Eyvindarstaðaheiði sem dagsett er 28. september 1886 og var þinglýst 20. maí 1889, sbr. m.a. skírskotun réttarins til bréfsins í tilvitnuðum texta hér að framan. Því er ekki unnt að fallast á þá málsástæðu gagnaðila íslenska ríkisins að einungis það land sem taki til vatnsréttinda í Blöndu hafi verið til umfjöllunar í málinu.

Kemur nú til skoðunar hvernig merkjum Eyvindarstaðaheiðar er lýst í landamerkjabréfinu og að hve miklu leyti sú afmörkun sem þar kemur fram tekur til ágreiningssvæðis máls þessa. Einnig verður litið til landamerkja aðliggjandi landsvæða og merkjalýsingar landamerkjabréfanna bornar saman við afmörkun

Þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins. Í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar er merkjum lýst svo:

Að norðanverðu milli Rugludals og Eyvindarstaðaheiðar eru merki við Blöndu frá syðra Rolluhvammsgreni; þaðan beint austur, sunnanvert við Rugludalsbungu í svokallaðan syðri Austurdal; þaðan rjettsýnis austur í Hanzkafell, þar sem það er hæst; þaðan í Hlóðarstein, þann er stendur á fossadalsbrún að vestan; þaðan beina stefnu í Hólmamýrarvatn; þaðan í austur, beina stefnu í Aðalsmannsvatnalækjarós; ræður svo lækurinn til Svartár; ræður svo áin fram í Svörtutjörn; þaðan beina stefnu í suðaustur upp að Hofsjökli; ræður svo jökullinn alla leið til Blöndu upptaka, en Blanda ræður að sunnan og vestan merkjum gagnvart fyrstskrifuðu syðra Rolluhvammsgreni.

Kröfulína íslenska ríkisins milli punkta nr. 15 og 16 er dregin frá syðri Austurdal (15) „þaðan áfram í Blöndu (syðra Rolluhvammsgreni) (16) sem er lokapunktur.“ Að þessu leyti er merkjum Eyvindarstaðaheiðar lýst í landamerkjabréfinu frá syðra Rolluhvammsgreni við Blöndu beint austur, sunnanvert við Rugludalsbungu, í svokallaðan syðri Austurdal. Samræmi er þannig milli landamerkjabréfsins og kröfulínu ríkisins að þessu leyti. Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Rugludals. Í landamerkjabréfi Rugludals sem dagsett er 12. apríl 1883 og þinglýst var 20. maí 1886 er merkjum Rugludals lýst frá syðra Austurdal „sunnanvert við Rugludalsbungu, beint vestur til Kolluhvammsgrenis.“ Bréfið er ekki áritað vegna Eyvindarstaðaheiðar. Þar sem ekkert annað er fram komið í málinu verður að telja að örnefnin „Rolluhvammsgreni“ og „Kolluhvammsgreni“ eigi við sama kennileitið. Við skýrslutökur í máli þessu fyrir óbyggðanefnd kom einnig fram að líklegast væri um sama staðinn að ræða. Samræmi er því milli beggja landamerkjabréfanna og kröfulýsingar íslenska ríkisins að þessu leyti.

Milli punkta nr. 14 og 15 er kröfulína íslenska ríkisins dregin frá Hanzkafelli í 541 m hæð (14) „og þaðan áfram til suðvesturs í syðri Austurdal (15)“. Í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar er merkjunum lýst frá Syðri-Austurdal „rjettsýnis austur í Hanzkafell, þar sem það er hæst“. Bréfið er ekki áritað vegna Steinár. Kröfulýsing ríkisins er í samræmi við landamerkjabréfið að þessu leyti. Í landamerkjabréfi Steinár sem dagsett er 15. maí 1886 og þinglýst var þann 20. sama mánaðar er merkjum Steinár lýst svo: „[...] sjónhending í há Hólsbungu og úr henni í Hanzkafell. Þá tekur við að framan Eyvindarstaðaheiði, og ræður merkjum þar á milli sjónhending úr Hanzkafelli til norðvesturs í Tvíhóla, þá beygjast merki til norðurs í vestari Leirtjörn [...]“. Bréfið er áritað um samþykki vegna Eyvindarstaðaheiðar. Ósamræmi er að þessu leyti milli landamerkjabréfs Steinár annars vegar og bréfs Eyvindarstaðaheiðar og kröfulínu ríkisins hins vegar. Í stað þess að línan sé dregin til suðvesturs úr Hanzkafelli í Syðri-Austurdal eins og gert er samkvæmt bréfi Eyvindarstaðaheiðar liggur línan í bréfi Steinár frá Hanzkafelli til norðvesturs í

Tvíhóla og þaðan til norðurs í vestari Leirtjörn. Af þessum sökum er landsvæði norðvestan við kröfulínu ríkisins þar sem hún er dregin milli punkta nr. 14 og 15 sem ekki fellur innan landamerkja Eyvindarstaðaheiðar, Rugludals né Steinár. Ekkert er heldur komið fram um að svæðið kundi að tilheyra öðrum jörðum. Orðalag landamerkjabréfs Steinár þar sem segir: „Þá tekur við að framan Eyvindarstaðaheiði, og ræður merkjum þar á milli sjónhending [...]“ mælir ennfremur eindregið gegn því að svo sé.

Þar sem áður nefnt svæði norðvestan línu sem dregin er milli Hanskafells og Syðri-Austurdals fellur ekki innan merkja jarða samkvæmt landamerkjabréfum eða öðrum heimildum sem liggja fyrir í málinu má ætla að svæðið ætti með réttu að teljast þjóðlenda þegar horft er til þess sönnunarmats sem óbyggðanefnd og dómstólar hafa byggt á. Íslenska ríkið hefur þó ekki gert þjóðlendukröfu til svæðisins og sýnt er að kröfugerð þess tekur einungis mið af landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar að þessu leyti en ekki hefur farið fram sjálfstæð könnun á landamerkjabréfum aðliggjandi landsvæða til samanburðar. Við fyrirtökur í máli þessu var ítrekað brýnt fyrir málsaðilum að samræma kröfulínur ríkisins og gagnaðila þess í þeim tilvikum þar sem þær miðuðust við ætluð merki jarða. Þrátt fyrir það hefur íslenska ríkið engan reka gert að því að færa kröfulínur sínar til samræmis við merki Steinár að því leyti sem hér um ræðir. Verður að telja þetta verklag ríkisins við kröfugerðina aðfinnsluvert. Af dómum Hæstaréttar 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) verður sú ályktun dregin að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Eignarréttarleg staða umrædds landsvæðis kemur því ekki til frekari skoðunar fyrir nefndinni þó svo að heimildir bendi ekki til annars en að þar sé um þjóðlendu að ræða og ekki verði séð að nokkur geri tilkall til þess sem eignarlands síns.

Kröfulína íslenska ríkisins milli punkta nr. 13 og 14 er dregin frá Hlóðarsteini á Fossadalsbrún á móts við Hanskafell, til vesturs í Hanskafell. Í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar er línan einnig dregin milli nefndra kennileita svo og í landamerkjabréfi Hóls sem dagsett er 17. maí 1889 og þinglýst var þann 20. sama mánaðar. Samræmi er því milli kröfulínu ríkisins og lýsinga landamerkjabréfanna á mörkum milli Eyvindarstaðaheiðar og Hóls. Landamerkjabréf Eyvindarstaðaheiðar er ekki áritað vegna Hóls en bréf Hóls er áritað um samþykki vegna Eyvindarstaðaheiðar.

Kröfulína ríkisins milli punkta nr. 12 og 13 er dregin frá Smjörmoksgili eftir Fossárdalsbrúnum í Hlóðarstein. Í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar er línan dregin beina stefnu frá Hlóðarsteini í Hólmamýrarvatn. Hólmamýrarvatn er nú horfið. en í örnefnaskrá Rósmundar G. Ingvarssonar fyrir Eyvindarstaðaheiði kemur fram að það muni hafa verið upp af Smjörmoksgili. Rannsókn óbyggðanefndar í máli þessu veitir ekki vísbendingar um aðra staðsetningu Hólmamýrarvatns og verður því við það

miðað að það hafi verið upp af Smjörmoksgili. Í landamerkjabréfi Fossa sem dagsett er 16. maí 1889 og þinglýst var þann 20. sama mánaðar er vesturmerkjum Fossa lýst milli Hlóðarsteins og Smjörmoksgils. Samræmi er því milli kröfulínu ríkisins og lýsinga landamerkjabréfanna á mörkum milli Eyvindastaðaheiðar og Fossa. Landamerkjabréf Eyvindarstaðaheiðar er áritað um samþykki vegna Fossa svo og bréf Fossa vegna Eyvindarstaðaheiðar.

Kröfulína íslenska ríkisins milli punkta nr. 11 og 12 liggur eftir Fossá frá Arnarhóli til Smjörmoksgils. Í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar er línán dregin frá Hólmamýrarvatni í austur, beina stefnu á Aðalsmannsvatnalækjarós. Bréfið er ekki áritað vegna Kóngsgarðs. Loks er í landamerkjabréfi Kóngsgarðs, sem dagsett er 15. maí 1883 og þinglýst var þann 19. maí 1885, vesturmerkjum Kóngsgarðs lýst eftir Fossá frá Svartá að Arnarhóli. Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Eyvindarstaðaheiðar. Samræmi er milli kröfulínu ríkisins og lýsingar landamerkjabréfs Kóngsgarðs að þessu leyti. Lýst merki samkvæmt landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar liggja hins vegar norðar og austar yfir landsvæði sem fellur innan lýstra merkja Kóngsgarðs samkvæmt áður nefndu landamerkjabréfi. Ekki er þó gerður ágreiningur um eignarréttarlega stöðu nefnds landsvæðis í máli þessu hvorki af hálfu íslenska ríkisins né þeirra sem gera kröfur vegna Eyvindarstaðaheiðar. Sú staða kemur því ekki til frekari skoðunar fyrir óbyggðanefnd. Allt að einu er þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins innan lýstra merkja Eyvindarstaðaheiðar að þessu leyti.

Kröfulína íslenska ríkisins milli punkta 10 og 11 er dregin frá Aðalsmannslækjarósi „til norðvesturs í svonefndan Arnarhól“. Sem fyrr segir er merkjunum lýst beina stefnu frá Hólmamýrarvatni í Aðalsmannsvatnalækjarós í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar. Í landamerkjabréfi Stafns sem dagsett er 16. maí 1883 og var þinglýst 19. maí 1885 er línán dregin frá Aðalsmannsvatnalæk beint vestur í Fossá. Af orðalagi kröfulýsingar íslenska ríkisins mætti ráða að kröfulínan væri dregin beina stefnu milli Aðalsmannsvatnalækjaróss og Arnarhóls. Þrátt fyrir það er línán dregin á uppdrátt, af hálfu ríkisins, frá Aðalsmannsvatnalæk beint vestur í Fossá og þaðan í Arnarhól og þannig fylgt merkjum jarðarinnar Stafns eins og eigendur hennar teikna þau á kort. Þá er tekið fram í greinargerð ríkisins að talið sé felast í kröfugerðinni að fallist sé á merkjalýsingu Stafns. Lýst merki samkvæmt landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar liggja hins vegar norðar og austar yfir landsvæði sem fellur innan lýstra merkja Stafns samkvæmt áður nefndu landamerkjabréfi. Ekki er þó gerður ágreiningur um eignarréttarlega stöðu nefnds landsvæðis í máli þessu, hvorki af hálfu íslenska ríkisins né þeirra sem gera kröfur vegna Eyvindarstaðaheiðar. Sú staða kemur því ekki til frekari skoðunar fyrir óbyggðanefnd. Allt að einu er þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins innan lýstra merkja Eyvindarstaðaheiðar að þessu leyti.

Kröfulína íslenska ríkisins milli punkta nr. 9 og 10 er dregin frá upptökum Brunnabrekklækjar til vesturs í Aðalsmannsvatnalækjarós. Þótt það sé ekki útlistað

svo í texta kröfulýsingarinnar dregur ríkið línuna að þessu leyti eftir Aðalsmannsvatnalæk eins og hann rennur milli Aðalsmannsvatns og Svartár. Í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar er merkjunum lýst frá Aðalsmannsvatnalækjarósi til Svartár og áin svo sögð ráða fram í Svörtutjörn. Merkjum Eyvindarstaðaheiðar er ekki lýst austur fyrir Svartá í bréfinu. Í landamerkjabréfi Stafns er merkjunum lýst vestan Svartár eftir Aðalsmannsvatnalæk. Samræmi er því milli kröfulínu ríkisins og lýsinga landamerkjabréfanna á mörkum milli Eyvindarstaðaheiðar og Stafns austur að Svartá.

Austan Svartár liggur kröfulína ríkisins til austurs með nánar tilgreindum hætti allt austur að Vestari-Jökulsá. Þar sunnan línunnar er landsvæði sem nefnt hefur verið Hraunin og norðan hennar landsvæði sem eigendur jarða í Sveitarfélaginu Skagafirði telja til réttinda yfir. Um kröfulínuna að þessu leyti og landamerkjabréf nærliggjandi landsvæða verður fjallað síðar. Fyrst verður lokið við könnun á merkjum Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt landamerkjabréfi hennar.

Austurmerkjum er í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar lýst eftir Svartá „fram í Svörtutjörn; þaðan beina stefnu suðaustur upp að Hofsjökli“. Ekki er til landamerkjabréf fyrir landsvæðið sem nefnt er Hraunin og liggur austan Eyvindarstaðaheiðar eins og hún er afmörkuð í landamerkjabréfinu. Svartatjörn er nú horfin. Í örnefnaskrá Rósmundar G. Ingvarssonar fyrir Eyvindarstaðaheiði kemur fram að líklegt sýnist að hún hafi verið þar sem upptök Vestari-Bugakvíslar eru nú. Hið sama kom fram við skýrslutökur í máli þessu fyrir óbyggðanefnd. Rannsókn óbyggðanefndar í máli þessu veitir ekki vísbendingar um aðra staðsetningu Svörtutjarnar og verður því við það miðað að hún hafi verið þar sem upptök Vestari-Bugakvíslar eru nú.

Ekki kemur fram í landamerkjabréfinu við hvaða punkt í Hofsjökli sé miðað þegar línun er dregin frá Svörtutjörn „suðaustur að Hofsjökli“. Við skýrslutökur í málinu fyrir óbyggðanefnd kom fram að mörkin hafi verið talin liggja um fjallið Sátu sem stendur skammt norðvestan við Hofsjökul við Ströngukvísl. Hið sama kemur fram í örnefndaskrá Rósmundar G. Ingvarssonar fyrir Hraunin. Í málinu liggur einnig fyrir skjal sem dagsett er 20. ágúst 1985 og ber yfirskriftina „landamerkjaskrá fyrir Eyvindarstaðaheiði“. Skjalið, sem er í vörslu sýslumannsembættisins á Blönduósi, er óundirritað en á því er auð lína ætluð oddvita Bólstaðahlíðarhrepps til undirritunar. Þar er merkjum Eyvindarstaðaheiðar að austanverðu lýst svo: „Úr Arnarhóli liggja merkin austur á Þingmannaháls, en hann skiptir svo merkjum eftir því sem vatn fellur meðan hann endist. Að austan: Úr enda Þingmannaháls ræður svo sjónhending suður á Hraungarð og eftir honum suður á Hraungarðshaus. Þaðan ræður sjónhending sem framhald af Hraungarðinum í suður að Ströngukvísl. Síðan ræður austasta kvísl Ströngukvíslar að upptökum.“ Svo sem áður segir liggur austan Eyvindarstaðaheiðar landsvæði sem nefnt er Hraunin. Í ritinu *Göngur og réttir IV* frá 1986 er því lýst að vesturmörk Hraunnanna séu um Hraungarð og Þingmannaháls í Fossá. Arnarhóll

stendur við Fossá. Samræmi er þannig milli tveggja síðast taldra heimilda um mörk milli Eyvindarstaðaheiðar og Hraunanna. Þær stangast hins vegar að nokkru leyti á við landamerkjabréf Eyvindarstaðaheiðar frá 1886, að því leyti að í landamerkjabréfinu er línun að mestu leyti dregin austar en gert er í hinum heimildunum, a.m.k. ef bréfið er skýrt á þann veg að línun milli upptaka Vestari-Bugakvíslar og Hofsjökuls liggja um Sátu. Þrátt fyrir ítarlega leit á vegum óbyggðanefndar að frekari gögnum sem varpa kynnu ljósi á legu austurmarka Eyvindarstaðaheiðar að þessu leyti er ekkert fleira fram komið í málinu sem byggja mætti á um hana. Við mat á vægi heimildanna verður að líta til þess að landamerkjabréfið frá 1886 hlaut þá meðferð sem þágildandi landamerkjalog nr. 5/1882 mæltu fyrir um, var undirritað af þeim sem töldu til réttinda á Eyvindarstaðaheiði, áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók. Það sem fram kom við skýrslutökur í máli þessu fyrir óbyggðanefnd styður einnig það sem þar kemur fram um austurmörk Eyvindarstaðaheiðar. Verður því miðað við að austurmörk Eyvindarstaðaheiðar liggja um Svartá til upptaka Vestari-Bugakvíslar og þaðan um Sátu í Hofsjökul.

Merkjum Eyvindarstaðaheiðar til suðurs og vesturs er lýst svo í landamerkjabréfinu að jökullinn ráði alla leið til Blönduupptaka og Blanda ráði merkjum að sunnan og vestan að syðra Rolluhvammsgreni. Ekki er til landamerkjabréf fyrir Hofsjökul en hann er eðli málsins samkvæmt skýrt afmarkaður landfræðilega. Enginn kallar til réttinda á jöklinum í máli þessu en um hann er fjallað í kafla 6.4. Verður því við það miðað að merkjum Eyvindarstaðaheiðar gagnvart Hofsjökli sé rétt lýst í landamerkjabréfinu og jökuljaðarinn ráði merkjum hans gagnvart Eyvindarstaðaheiði. Blanda afmarkar svæði 7 suður hjá óbyggðanefnd að vestan. Ekkert er fram komið í málinu sem bendir til annars en land Eyvindarstaðaheiðar liggja allt vestur að Blöndu eins og lýst er í landamerkjabréfinu. Verður því miðað við að merkjum heiðarinnar sé rétt lýst að því leyti að Blanda ráði vesturmörkum.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er það niðurstaða óbyggðanefndar að vesturhluti þess landsvæðis sem málsaðilar deila um falli innan lýsingar í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar frá 1886. Sú afmörkun er óumdeild meðal gagnaðila ríkisins í máli þessu. Nánar tiltekið er um að ræða landsvæðið sem liggur vestan Svartár og línunnar sem dregin er frá upptökum Vestari-Bugakvíslar um Sátu í Hofsjökul.

Svo sem áður er nefnt var dæmt um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem fellur innan landamerkjabréfs Eyvindarstaðaheiðar með dómi Hæstaréttar Íslands 10. apríl 1997 í máli nr. 67/1996. Dómurinn er bindandi fyrir þá sem aðild áttu að málinu og aðrir aðilar máls þessa fyrir óbyggðanefnd hafa ekki sýnt fram á rýmri rétt til Eyvindarstaðaheiðar. Eftir að dómur Hæstaréttar féll stofnaði Bólstaðahlíðarhreppur Sjálfseignarstofnunina Eyvindarstaðaheiði, sbr. skipulagsskrá

stofnunarinnar, dags. 8. desember 2005, sem gagnaðilar ríkisins hafa lagt fram í máli þessu. Skv. 2. gr. skrárinnar leggur sveitarfélagið til stofnunarinnar eignarhluti sína í tilteknum fasteignum, m.a. 5/17 hluta í Eyvindarstaðaheiði. Þar sem sveitarfélagið gat ekki við stofnun Sjálfseignarstofnunarinnar lagt henni til rýmri rétt til heiðarinnar en sannanlega var á hendi þess fyrir breytir skipulagsskráin ekki eignarréttarlegri stöðu heiðarinnar frá þeirri sem hún var þegar Hæstiréttur dæmdi um hana. Önnur gögn sem gagnaðilar ríkisins byggja kröfu sína í máli þessu á, og ekki voru lögð fram í máli nr. 67/1996 fyrir Hæstarétti, eru ritin *Göngur og réttir* eftir Braga Sigurjónsson og *Árbók Ferðafélags Íslands 1964*. Í heimildunum er fjallað um nýtingu heiðarinnar sem beitilands, svo og staðhætti og gróðurfar. Ekkert sem þar kemur fram bendir til þess að á Eyvindarstaðaheiði hafi stofnast til beins eignarréttar. Því hafa ekki komið fram í máli þessu gögn eða önnur atriði sem séð verður að dómstólar hafi ekki tekið afstöðu til og skipt gætu máli hér.

Að öllu framangreindu virtu hefur ekki verið sýnt fram á það af hálfu Húnavatnshrepps og Sveitarfélagsins Skagafjarðar að landsvæði það sem afmarkað er í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar, dags. 28. september 1886 og þingl. 20. maí 1889, sé eignarland, sbr. fyrrgreindan dóm Hæstaréttar frá 10. apríl 1997 í máli nr. 67/1996.¹⁰⁷

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði það sem nefnt er Eyvindarstaðaheiði, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Upphafspunktur er í Syðra-Rolluhvammsgreni við Blöndu. Þaðan er línán dregin beint austur, sunnanvert við Rugludalsbungu í svokallaðan syðri Austurdal. Þaðan er línán dregin í Hanzkafell þar sem það er hæst. Frá Hanzkafelli er haldið í Hlóðarstein sem stendur á Fossadalsbrún að vestan og þaðan beina stefnu í botn Smjörmoksgils. Smjörmoksgili er fylgt að Fossá og Fossá síðan að punkti sem liggur beint vestur af þeim stað þar sem Aðalsmannsvatnalækur rennur úr Aðalsmannslækjarvatni. Þaðan er læknum fylgt þar til hann fellur í Svartá. Síðan er Svartá fylgt og svo Vestari-Bugakvísl til upptaka. Frá upptökum Vestari-Bugakvíslar er línán dregin á fjallið Sátu þar sem það er hæst og áfram sömu stefnu að jaðri Hofsjökuls. Þaðan er jökuljaðrinum fylgt til upptaka Blöndu. Loks er Blöndu fylgt til norðurs að Syðra-Rolluhvammsgreni.

Sama landsvæði er í afréttareign Húnavatnshrepps og Sveitarfélagsins Skagafjarðar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Hluti þess svæðis sem hér hefur verið lýst þjóðlenda og í afréttareign Húnavatnshrepps og Sveitarfélagsins Skagafjarðar er háður sérstökum

¹⁰⁷ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

eignarréttarlegum takmörkunum samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999, sbr. náttúruminjaskrá og auglýsingu nr. 1150/2005.

6.3.3.2 Hraunin

Kemur þá til skoðunar hvað ráðið verður af heimildum um afmörkun þess landsvæðis sem nefnt er Hraunin og liggur austan þess sem afmarkað er í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar. Ekki er til landamerkjabréf fyrir Hraunin og svæðið fellur utan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar. Einkum verður því litið til landamerkja aðliggjandi landsvæða og merkjalýsingar landamerkjabréfanna bornar saman við afmörkun þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins.

Íslenska ríkið dregur kröfulínu sína milli punkta nr. 1 og 2 svo: „Upphafspunktur er í Fremri Hraunlæk í landi Goðdala, þar sem lokapunktur var í máli 4/2008 (1). Þaðan er merkjum Goðdalalands fylgt að sunnan og vestan allt norður að suðausturmerkjum Fremri Svartárdals (2).“ Í landamerkjabréfi Goðdala sem dagsett er 5. júní 1883 og þinglýst var 12. sama mánaðar segir: „Úr Goðdalakistu liggja merkin síðan fram hábrúnir fram til fjalla í stefnu að Hraunlæk milli Svartárdalanna og Goðdalalandsins. Að framan er Hraunlækur talinn merkjalækur.“ Í landamerkjabréfi Fremri-Svartárdals, sem dagsett er 24. maí 1886 og þinglýst var degi síðar, segir: „Háfjallsbrúnin ræður merkjum milli Goðdalalands og Fremri-Svartárdalslands fram til fjalla móts við Kvíslarupptök.“ Orðalag kröfugerðar ríkisins þar sem talað er um „merki Goðdalalands“ og „suðausturmerki Fremri-Svartárdals“ verður að skilja svo að vísað sé til lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum viðkomandi jarða enda er kröfulína þess dregin á kort eftir þeim kennileitum sem nefnd eru í bréfunum. Samræmi er milli beggja landamerkjabréfanna og kröfulýsingar íslenska ríkisins að þessu leyti.

Milli punkta nr. 2 og 4 er kröfulína ríkisins dregin á eftirfarandi hátt: „Þaðan er suðurmerkjum Fremri Svartárdals fylgt til vesturs að upptökum Runukvíslar (3). Þaðan til norðurs að suðausturmerkjum Ölduhryggjar (þar sem Pollakvísl og Runukvísl mætast við Hrauntungu) (4).“ Sem fyrr segir er merkjum Fremri-Svartárdals lýst eftir háfjallsbrúninni milli Goðdalalands og Fremri-Svartárdals fram til fjalla á móts við Kvíslarupptök. Um vesturmerkin segir: „Vestan ræður Svartá.“ Suðurmerkjum er ekki lýst sérstaklega í bréfinu. Runukvísl og Pollakvísl sameinast í Svartá nokkru norðan við upptök Runukvíslar. Þar sem austurmerkjum Fremri-Svartárdals er lýst til móts við upptök Runukvíslar og suðurmerkjum er ekki lýst sérstaklega liggur beinast við að líta svo á að Runukvísl ráði sunnanverðum vesturmerkjum jarðarinnar þegar Svartá sleppir og að lína sem dregin er beina stefnu frá háfjallsbrúninni móts við upptök Runukvíslar í upptök Runukvíslar ráði suðurmörkum. Það er í samræmi við það hvernig íslenska ríkið dregur kröfulínu sína. Af orðalagi kröfulýsingar íslenska ríkisins mætti ráða að kröfulínan væri dregin beina stefnu milli upptaka Runukvíslar og ármóta hennar og Pollakvíslar. Þrátt fyrir það er

línan dregin svo á uppdrátt, af hálfu ríkisins, að Runukvísl er fylgt milli nefndra punkta eins og hún rennur. Sú staðsetning línunnar verður hér talin rúmast innan texta kröfulýsingarinnar enda fer hún ekki í bága við landamerkjabréf Fremri-Svartárdals. Samræmi er milli beggja landamerkjabréfanna og kröfulýsingar íslenska ríkisins að þessu leyti.

Milli punkta nr. 4 og 6 er kröfulína ríkisins dregin á eftirfarandi hátt: „Síðan er merkjum Ölduhryggjar fylgt til suðurs, með Pollakvísl (Svartárpollar) (5). Þaðan til norðurs í Gullreitsgil (6).“ Í landamerkjabréfi Ölduhryggjar, sem dagsett er 28. maí 1888 og þinglýst var tveim dögum, síðar segir: „Gullreitsgil þar sem það beygist til suðurs, síðan réttisýnis til suðurs eins og gilið liggur bak við Gullreitsbrúnir þá gilið endar beina stefnu í Kvíslarupptök í Gullreitspolla, að austan ræður Svartá út að áðurgreindu Selgili.“ Pollakvísl og Runukvísl sameinast í Svartá nokkru norðan við upptök Pollakvíslar. Líta verður svo á að með orðinu „Kvíslarupptök“ sé átt við upptök Pollakvíslar. Þar sem vesturmerkjum Ölduhryggjar er lýst í Kvíslarupptök og suðurmerkjum er ekki lýst sérstaklega liggur beinast við að líta svo á að Pollakvísl ráði sunnanverðum vesturmerkjum jarðarinnar þegar Svartá sleppir. Samræmi er milli landamerkjabréfs Ölduhryggjar og kröfulýsingar íslenska ríkisins að þessu leyti.

Milli punkta nr. 6 og 8 er kröfulína ríkisins dregin á eftirfarandi hátt: „Úr Gullreitsgili er haldið til suðvesturs í svokallaða Sandhóla (700 metrar) (7). Þaðan er haldið til norðurs í sunnanvert Vatnafell á Háheiði (8)“. Í landamerkjabréfi Írafells, sem dagsett er 19. maí 1886 og var þinglýst 25. sama mánaðar, segir: „[...] Gullreitsgil þar sem það beygist til suðurs, þaðan þvert í vestur í hóla þá, sem kallaðir eru Sandhólar þaðan rjettlínis landnorður í Klettabelti, sem er sunnan í Vatnafelli“. Samræmi er milli landamerkjabréfs Ölduhryggjar og kröfulýsingar íslenska ríkisins að þessu leyti.

Milli punkta nr. 8 og 9 er kröfulína ríkisins dregin á eftirfarandi hátt: „[...] sunnanvert Vatnafell á Háheiði (8) en þaðan er haldið í upptök Brunnabrekkulækjar (9). Í landamerkjabréfi Gilhaga, sem dagsett er 25. apríl 1890 og var þinglýst 23. maí sama ár, segir: „[...] Stórhól á Nónfjalli, þaðan beina stefnu ~~eftir~~ efst í svo kallaða Brunna, þar sem vegur yfir Litlasand liggur ofaná Brunnabrekku. Að sunnan ræður Gljúfurá fram í Túnársporð, þaðan ræður lækur sá, sem fellur úr Vatnafellsflóa og Flóalækur er kallaður í þann læk, sem rennur sunnan með Vatnafelli austan undir klettabelti því, sem er sunnan og austan í Vatnafellsbrún, úr hans drögum vestur í áðurnefnda Brunna.“ Upptök Brunnabrekkulækjar, þess syðri af tveim lækjum sem það nafn bera, eru í Brunnum. Samræmi er milli landamerkjabréfs Gilhaga og kröfulýsingar íslenska ríkisins að þessu leyti.

Milli punkta nr. 9 og 10 er kröfulína ríkisins dregin á eftirfarandi hátt: „[...]upptök Brunnabrekkulækjar (9). Þaðan til vesturs í Aðalmannsvatnalækjarós (10). Í landamerkjabréfi Mælifells, sem dagsett er 4. apríl 1890 og var þinglýst 23. maí sama ár, er merkjum lýst svo: „[...] Stórhól á Nónfjalli og frá honum bein stefna í

upptök Brunnabrekkulækjar en hann ræður merkjum ofan í Svartá á Stafnsgili, en síðan ræður Svartá út að Einarsdalslæk.“ Vestan lands Mælifells á Haukagilsheiði er svæði sem afmarkað er í landamerkjabréfi Stafns sem dagsett er 16. maí 1883 og þinglýst var 19. maí 1885. Þar segir m.a. um merki Stafns: „[...] ræður Einarsdalslækur ofan í Svartá. Vestan Svartár á Háutungum austanverðum ræður að sunnan Aðalsmannsvatnalækur, sem fellur austur í Svartá og úr Aðalsmannsvatnalæk beint vestur í Fossá.“ Austurmerkjum er ekki lýst berum orðum í bréfinu. Beinast liggur þó við að skilja bréfið svo að Svartá ráði að austan þar sem bæði norður- og suðurmerkjum er lýst um læki sem falla í ána. Sú skýring fær einnig stuðning af landamerkjabréfi Mælifells þar sem því er lýst að Svartá ráði vesturmerkjum. Eftir stendur landsvæði sem ekki er innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum Mælifells og Stafns og íslenska ríkið hefur ekki gert þjóðlendukröfu til. Svæðið afmarkast af Brunnabrekkulæk að norðaustan, Svartá að vestan og kröfulínu ríkisins að sunnan. Ekkert er heldur komið fram um að svæðið tilheyri, Gilhaga, Mælifelli eða öðrum jörðum annað en sú yfirlýsing gagnaðila íslenska ríkisins við aðalmeðferð máls þessa að land jarða á svæðinu nái allt suður að kröfulínu ríkisins að þessu leyti.

Þar sem áður nefnt svæði fellur ekki innan merkja jarða samkvæmt landamerkjabréfum eða öðrum heimildum sem liggja fyrir í málinu má ætla að svæðið ætti með réttu að teljast þjóðlenda þegar horft er til þess sönnunarmats sem óbyggðanefnd og dómstólar hafa byggt á. Íslenska ríkið hefur þó ekki gert þjóðlendukröfu til svæðisins. Telja verður þá tilhögun kröfugerðar ríkisins aðfinnsluverða. Af dómum Hæstaréttar 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafreittur) og 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) verður sú ályktun dregin að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Eignarréttarleg staða umrædds landsvæðis kemur því ekki til frekari skoðunar fyrir nefndinni þó svo að heimildir bendi til þess að svæðið sé utan eignarlanda.

Hraunin eru skýrt afmörkuð að austan af Vestari-Jökulsá og til suðurs af jaðri Hofsjökuls. Ekkert er fram komið sem bendir til að sú afmörkun skarist við landamerkjabréf annarra landsvæða. Þá hefur þegar verið fjallað um austurmörk Eyvindarstaðaheiðar gagnvart Hraununum. Samkvæmt því sem að framan er rakið er niðurstaða óbyggðanefndar sú að Hraunin skarist að engu leyti við merki sem lýst er í landamerkjabréfum jarða eða annarra landsvæða.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða Hraunanna. Af frásögnum *Landnámu* verður ekki ráðið hversu langt upp til fjalla og inn til landsins landnám á þessu svæði náði, sbr. kafla 6.2. Verða því engar afdráttarlausar ályktanir af þeim frásögnum dregnar. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að telja ólíklegt að svæðið hafi verið numið. Þess skal einnig getið að á þeim landsvæðum sem nærri Hraununum liggja eru þjóðlendur til

allra átta nema norðurs, sé litið heildstætt á niðurstöður í málum nr. 4 og 5/2008 hjá óbyggðanefnd.

Í ritinu *Göngur og réttir III* kemur fram að því svæði sem nú er nefnt Eyvindarstaðaheiði hafi verið skipt í tvö höfuðsvæði: Eyvindarstaðaheiði og Stafnsafrétt. Muni Stafnsafrétt hafa náð yfir Háutungur, milli Fossár og Svartár, Svartárbuga og sandana suður af Bugunum, allt fram að Hofsjökli. Þessi lýsing kann að snerta að einhverju leyti Hraunin austan marka Eyvindarstaðaheiðar. Á hinn bóginn er ekkert fleira komið fram í málinu sem styður að Stafnsafrétt hafi náð svo langt til suðurs. Þvert á móti kemur t.a.m. fram í örnefnaskrá Rósmundar G. Ingvarssonar fyrir Eyvindarstaðaheiði að Stafnsafréttur, oftast nefndur Háutungur, liggi milli Fossár að vestan og Svartár að austan og suðurmörkin séu um Aðalsmannsvatn.

Í ritinu *Göngur og réttir IV* kemur fram að Skagfirðingum beri að smala það svæði sem hér um ræðir, þ.e. Hraunin. Því er lýst að mörk þess séu um Vestari-Jökulsá fram til Hofsjökuls, ráði svo jökullinn suðurmörkum og vestur í austustu upptök Ströngukvísar. Þaðan séu vesturmörkin um Hraungarð og Þingmannaháls í Fossá.

Stjórnarráð Íslands sendi öllum sýslumönnum landsins bréf 29. desember 1919. Þar var þeim tilkynnt að vegna þingsályktunar um rétt ríkisins til vatnsorku í „almenningum“, frá 27. september sama ár, bæri þeim að skila skýrslu um þau svæði í sýslum þeirra sem teldust vera „almenningar“ og um „afréttarlönd“ sem ekki tilheyrðu eða hefðu tilheyrt nokkru lögbýli. Í umsögn hreppstjóra Bólstaðahlíðarhrepps, dags. 18. febrúar 1920, sem hann tók saman af því tilefni, er minnst á Eyvindarstaðaheiði og þess getið að hún hafi áður tilheyrt Eyvindarstöðum. Ekki er hins vegar getið um Hraunin. Í svari skrifstofu Skagafjarðarsýslu, dags. 14. febrúar 1920, við sömu fyrirspurn er því haldið fram að ekki séu aðrir almenningar eða afréttarlönd í sýslunni „af þeim sem um var spurt, en hin svonefndu Nýjabæjaröræfi austan undir Hofsjökli“. Svörin benda ekki til að sveitarfélög í sýslunum hafi talið til réttinda á Hrauninum á þessum tíma eða talið þau til beitalanda sinna.

Í ódagsettu skjali sem ber yfirskriftina „skrá yfir afréttir, eignarheimildir og landamerki í Skagafjarðarsýslu“ og sent var til Tryggva Gunnarssonar lögfræðings í nafni sýslumannsembættisins í Skagafjarðarsýslu og bæjarfógetans á Sauðárkróki árið 1985 segir: „Frá landamerkjum Eyvindarstaðaheiðar að austan og austur að Jökulsá vestari, austustu kvíslar hennar, þar sem Hofsafrétt tekur við, er mikið landssvæði sem ekki er vitað um eignarrétt á. Þetta landsvæði, er í daglegu tali kallað Hraunin, er gróðurlaust með öllu, nema mosar með kvíslum í Jökultungu og vestar nálægt Hofsjökli.“ Síðar segir: „Líklegt má telja að landnámsjarðirnar Mælifell, Írafell og Goðdalir hafi átt þetta land allt til jökuls“.

Hinn 20. febrúar 1989 sendi félagsmálaráðuneytið fyrirspurn til allra sveitarstjórna um afréttarmál. M.a. var spurt um hvort íbúar sveitarfélagsins ættu

upprekstarrétt í einhvern afrétt, hvað hann nefndist og hvar mörk hans lægju. Í svarbréfi Lýtingsstaðahrepps við erindinu, sem dagsett er 6. nóvember 1989, er getið um upprekstrarétt á Eyvindarstaðaheiði og landamerkjabréfið rakið um mörk hennar. Ekkert er minnst á svæðið þar austan við, þ.e. Hraunin. Ekki er heldur minnst á þau í svarbréfi Bólstaðahlíðahrepps við sama erindi dags. 1. nóvember 1989. Ekki barst svar frá Seyluhreppi við erindinu.

Í örnefnaskrá fyrir Eyvindarstaðaheiði eftir Rósmund G. Ingvarsson, dags. 2. sept. 2001, kemur fram að heiðin sé að mestu leyti afgirt. Hafi hún verið girt í áföngum frá árinu 1971, fyrst milli Blöndu og Fossadals og síðan haldið til austurs og árið 1978 hafi girðingin verið komin fram á Brunnabrekkubrún. Síðan segir: „Varð þá nokkurt hlé á framkvæmdum, en næsti áfangi var nokkuð fram á Hraun, austan við Fram-Bugana. Síðasti áfanginn (sem kominn er) var svo frá þeim girðingarenda og fram að Ströngukvísl nokkuð neðan við Sátu.“ Síðan er staðsetningu girðingarinnar lýst nánar og greint frá því að hún fari í suður ofarlega á Haukagilsheiði „og áfram til suðurs fram Hraunin, eigi langt frá landamörkum Eyvindarstaðaheiðar, allt að Ströngukvísl skammt neðan við fjallið Sátu.“

Við skýrslutökur í máli þessu fyrir óbyggðanefnd kom fram í máli Smára Borgarssonar í Goðdölum að smölun á Hrauninum sé kostuð af Upprekstrarfélagi Eyvindarstaðaheiðar. Með tilkomu afréttargirðingarinnar eigi fé þó ekki að komast af Eyvindarstaðaheiði yfir á Hraunin. Það fé sem þangað fari komi því frekar úr heimfjöllum en enginn reki á Hraunin. Vitnið taldi að aldrei hefði verið rekið þangað en alltaf hefði verið þar eitthvert fé, nokkrir tugir á árum áður en færra nú til dags.

Óbyggðanefnd telur að þær heimildir sem raktar hafa verið bendi ekki til þess að Hraunin hafi nokkru sinni verið nýtt að staðaldri sem sumarbeitiland fyrir búfé eða með öðrum hætti. Frásögn ritsins *Göngur og réttir III* um að Stafnsafrétt hafi m.a. náð yfir Svartárbuga og sandana suður af Bugunum, allt fram að Hofsjökli bendir þó til þess að vestasti hluti Hraunanna kunní áður að hafa verið í afréttarnotum. Sú heimild er þó óljós varðandi það hvort og þá að hvaða marki hún tekur til landsvæðis austan marka Eyvindarstaðaheiðar sem fjallað var um hér að framan. Aðrar fyrirbyggjandi heimildir styðja ekki að Stafnsafrétt hafi náð yfir Bugana og fram að Hofsjökli, a.m.k. ekki austan marka Eyvindarstaðaheiðar. Að öðru leyti er ekki fram komið að fé hafi nokkru sinni verið rekið á Hraunin eða menn stuðlað að því að það sækti þangað. Í því sambandi má nefna að ekkert er getið um Hraunin í fjallskilareglugerðum fyrir Skagafjarðar- og Húnavatnssýslur. Svo virðist sem það fáa fé sem sótti á Hraunin hafi komið af nærliggjandi landsvæðum einkum meðan ógirt var á milli Eyvindarstaðaheiðar og Hraunanna. Við blasir að afréttargirðingin sem var reist seint á 20. öld, því sem næst á mörkum Eyvindarstaðaheiðar og Hraunanna, var reist í því skyni að stemma stigu við því að fé leitaði af Eyvindarstaðaheiði yfir á Hraunin. Það mælir enn fremur gegn því að ætlun manna hafi verið sú að nýta Hraunin sem

beitiland. Þá er ekkert komið fram sem byggjandi er á um að Hraunin hafi áður tilheyrt Mælifelli, Írafelli eða Goðdölum. Ennfremur bendir sú staðreynd að Hraunin voru ekki meðal þess sem afmarkað var í landamerkjabréfi Eyvindarstaðaheiðar frá 1886 til þess að menn hafi ekki talið þar til réttinda. Loks er til þess að líta að svæðið er lítt gróið eins og fram kemur í gögnum málsins og vettvangsferð óbyggðanefndar leiddi einnig í ljós. Því mæla staðhættir og gróðurfar á Hraununum gegn því að þau hafi verið nýtanleg til beitar. Gagnaðilar ríkisins hafa ekki fært fram gögn sem styðji að þeir eigi bein eða óbein eignarréttindi á Hraununum og vandséð er á hvaða forsendum slíkar kröfur til svæðisins gætu byggst. Að öllu þessu virtu telur óbyggðanefnd að á Hraununum hafi ekki stofnast til beins eða óbeins eignarréttar fyrir nám, löggerninga, hefð eða með öðrum hætti.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að umrætt landsvæði, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er þar sem Fremri-Hraunlækur fellur í Vestari-Jökulsá. Þaðan er læknum fylgt þar til komið er að skurðpunkti við línu sem dregin er úr Goðdalakistu fram hábrúnir til fjalla milli Svartárdalanna og Goðdalalands. Frá skurðpunktinum er nefndri línu fylgt til norðurs þar til komið er á móts við Kvíslarupptök. Þaðan er línán dregin í upptök Runukvíslar. Þaðan er Runukvísl fylgt að ármótum hennar og Pollakvíslar við Hrauntungu. Frá ármótunum er Pollakvísl fylgt að upptökum. Þaðan er línán dregin til norðurs í botn Gullreitsgils og Gullreitsgili síðan fylgt til norðurs þar til það beygir til norðausturs. Þaðan er línán dregin til suðvesturs í hæsta punkt Sandhóla. Frá Sandhólum er haldið til norðurs í klettabelti sem er sunnan í Vatnafelli (eins og kröfulína íslenska ríkisins er dregin milli punkta nr. 7 og 8). Þaðan er haldið í upptök Brunnabrekkulækjar og línán dregin þaðan beina stefnu að þeim stað þar sem Aðalsmannsvatnalækur rennur í Svartá. Síðan er Svartá fylgt og svo Vestari-Bugakvísl til upptaka. Frá upptökum Vestari-Bugakvíslar er línán dregin á fjallið Sátu þar sem það er hæst og áfram sömu stefnu að jaðri Hofsjökuls. Þaðan er jökuljaðrinum fylgt til upptaka Vestari-Jökulsár. Loks er Vestari-Jökulsá fylgt að upphafspunkti þar sem Fremri-Hraunlækur fellur í hana.

6.4 Hofsjökull

Hér verður tekin afstaða til eignarréttarlegrar stöðu Hofsjökuls en hann er allur til umfjöllunar í máli þessu, sbr. kafla 2.4 hér að framan. Kröfugerð íslenska ríkisins

felur í sér að umrætt jökulsvæði sé þjóðlenda, sbr. kafla 3.1. Aðrir hafa ekki gert kröfu um eignarréttindi innan jökuljaðars.

Óbyggðanefnd hefur áður komist að þeirri niðurstöðu að um eignarréttarlega stöðu jökulsvæða almennt fari eftir sömu reglum og um önnur landsvæði.¹⁰⁸ Að því er varðar Hofsjökul er ekkert sem bendir til að þar hafi stofnast til beins eignarréttar eða takmarkaðra eignarréttinda fyrir nám, hefð eða með öðrum hætti.¹⁰⁹

Engin eignarlönd liggja að Hofsjökli heldur aðeins þjóðlendur, svo sem skilgreint hefur verið fyrr í úrskurði þessum og í úrskurðarorðum, svo og í úrskurðum nefndarinnar í málum nr. 6/2000, 7/2000, 4/2008 og dómi Hæstaréttar Íslands í máli nr. 47/2004, sbr. úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 4/2000, og telur óbyggðanefnd fullnægjandi að miða einfaldlega og án nánari afmörkunar við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að Hofsjökull, svo sem hann er afmarkaður hér á eftir, sé þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Jaðri Hofsjökuls er fylgt umhverfis jökulinn. Miðað er við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

6.5 Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megi nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat hefur nefndin m.a. litið til þess hvort aðilar, sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta, hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagsmunir ekki á. Við undirbúning úrskurðar um málskostnað fór óbyggðanefnd yfir fjölda kröfulýsinga, greinargerða og umbjóðenda hvers lögmanns, reiknaði tíma við fyrirtökur, aðalmeðferð málsins og ferðalög og lagði mat á efnislegt umfang einstakra ágreiningssvæða og álitamála. Við mat á fjárhæð kostnaðar hefur nefndin enn fremur litið til þess hvað telja megi sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu. Tímaskýrslur lögmannna hafa verið skoðaðar með hliðsjón af framangreindu. Í þessu sambandi skal tekið fram að með málskostnaðarákvörðun er komist að tölulegri niðurstöðu um atriði sem eðli máls samkvæmt er ekki að öllu leyti hægt að sundurliða með nákvæmum útreikningsaðferðum. Fjárhæð úrskurðaðs málskostnaðar er niðurstaða af samofnu heildarmati á þessum atriðum.

Í tilefni af áliti umboðsmanns Alþingis frá 13. nóvember 2007 í máli nr. 5073/2007 gaf óbyggðanefnd lögmonnum málsaðila kost á að leggja fram slíka

¹⁰⁸ Sjá umfjöllun um jökla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

¹⁰⁹ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

sundurliðun málskostnaðarreikninga að unnt væri að ákvarða málskostnað til einstakra málsaðila, fremur en sameiginlega. Hafi slík gögn legið fyrir eða borist er úrskurður um málskostnað í kafla 7 hér á eftir ákvarðaður til einstakra málsaðila en ella sameiginlega.

Svo sem rakið er í kafla 2.3 setti fjármálaráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins fram þjóðlendukröfur sínar á svæði 7 (suður) í mars 2008. Í ágúst sama ár var hluti þessara krafna dreginn til baka. Í greinargerð og við munnlegan flutning málsins kom fram sú skýring af hálfu ríkisins að uppkvaðning úrskurða óbyggðanefndar á svæði 6 í júní 2008 hafi haft áhrif, sem og kröfulýsingar gagnaðila íslenska ríkisins á svæði 7 (suður) og önnur framkomin gögn. Í október 2008 veitti óbyggðanefnd málsaðilum frest til að gera sátt um greiðslu fyrir hagsmunagæslu vegna þeirra sem af þessari ástæðu ættu ekki lengur aðild að málum. Í maí 2009 barst óbyggðanefnd staðfesting á að umræddir málsaðilar hefðu gert sátt um fullnaðargreiðslu á lögmannskostnaði. Það á þó ekki við um jörðina Ölduhrygg og kemur hún því til umfjöllunar að því er varðar málskostnað.

7 ÚRSKURÐARORÐ¹¹⁰

Landsvæði það sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. Eyvindarstaðaheiði, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er í Syðra-Rolluhvammsgreni við Blöndu. Þaðan er línan dregin beint austur, sunnanvert við Rugludalsbungu í svokallaðan syðri Austurdal. Þaðan er línan dregin í Hanskafell þar sem það er hæst. Frá Hanskafelli er haldið í Hlóðarstein sem stendur á Fossadalsbrún að vestan og þaðan beina stefnu í botn Smjörmoksgils. Smjörmoksgili er fylgt að Fossá og Fossá síðan að punkti sem liggur beint vestur af þeim stað þar sem Aðalsmannsvatnalækur rennur úr Aðalsmannslækjarvatni. Þaðan er læknum fylgt þar til hann fellur í Svartá. Síðan er Svartá fylgt og svo Vestari-Bugakvísl til upptaka. Frá upptökum Vestari-Bugakvíslar er línan dregin á fjallið Sátu þar sem það er hæst og áfram sömu stefnu að jaðri Hofsjökuls. Þaðan er jökuljaðrinum fylgt til upptaka Blöndu. Loks er Blöndu fylgt til norðurs að Syðra-Rolluhvammsgreni.

Sama landsvæði er í afréttareign Húnavatnshrepps og Sveitarfélagsins Skagafjarðar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

Landsvæði það sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. Hraunin, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er þar sem Fremri-Hraunlækur fellur í Vestari-Jökulsá. Þaðan er læknum fylgt þar til komið er að skurðpunkti við línu sem dregin er úr Goðdalakistu fram hábrúnir til fjalla milli Svartárdalanna og Goðdalalands. Frá skurðpunktinum er nefndri línu fylgt til norðurs þar til komið er á móts við Kvíslarupptök. Þaðan er línun dregin í upptök Runukvíslar. Þaðan er Runukvísl fylgt að ármótum hennar og Pollakvíslar við Hrauntungu. Frá ármótunum er Pollakvísl fylgt að upptökum. Þaðan er línun dregin til norðurs í botn Gullreitsgils og Gullreitsgili síðan fylgt til norðurs þar til það beygir til norðausturs. Þaðan er línun dregin til suðvesturs í hæsta punkt Sandhóla. Frá Sandhólum er haldið til norðurs í klettabelti sem er sunnan í Vatnafelli (eins og kröfulína íslenska ríkisins er dregin milli punkta nr. 7 og 8). Þaðan er haldið í upptök Brunnabrekkulækjar og línun dregin þaðan beina stefnu að þeim stað þar sem Aðalsmannsvatnalækur rennur í Svartá. Síðan er Svartá fylgt og svo Vestari-Bugakvísl til upptaka. Frá upptökum Vestari-Bugakvíslar er

¹¹⁰ Sjá til skýringar fylgiskjal nr. I (Kort). Við afmörkun þjóðlendu í hverju máli fyrir sig er miðað við orðalag í fyrirbyggjandi heimildum um það landsvæði sem til meðferðar er. Blæbrigðamunur kann því að vera á lýsingum á sömu línu á milli einstakra mála.

línan dregin á fjallið Sátu þar sem það er hæst og áfram sömu stefnu að jaðri Hofsjökuls. Þaðan er jökuljaðrinum fylgt til upptaka Vestari-Jökulsár. Loks er Vestari-Jökulsá fylgt að upphafspunkti þar sem Fremri-Hraunlækur fellur í hana.

Landsvæði það sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. Hofsjökull, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Jaðri Hofsjökuls er fylgt umhverfis jökulinn. Miðað er við stöðu jökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendlaga 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll.

Gerður er almennur fyrirvari um hnitasetningu þjóðlendulína að liðnum málsskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu. Þá getur skipan þjóðlendu innan staðarmarka sveitarfélaga komið til endurskoðunar.

Málkostnaður gagnaðila íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjenda þeirra greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Málflutningsþóknun Gunnars Sólness hrl.: Lífsval ehf., 150.000 kr. vegna Ölduhryggjar.

Málflutningsþóknun Ólafs Björnssonar hrl.: Húnavatnshreppur og Sveitarfélagið Skagafjörður, 750.000 kr. vegna Eyvindarstaðaheiðar.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármálaráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmanna, hefur þegar verið endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Karl Axelsson

Benedikt Bogason

Hulda Árnadóttir

II. Aðilaskrá

Þjóðlendum

Fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins

Eyvindarstaðarheiði og Hraun

Húnavatnshreppur

Eyvindarstaðarheiði og Hraun

Sveitarfélagið Skagafjörður

Ölduhryggur

Lífsvall ehf.

III. Skjalaskrá¹

Lagt fram af Andra Árnasyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

- 1 Kröfulýsing, dags. 14.3.2008.
- 1(1) Skjalaskrá, ódags. en mótt. 14.3.2008.
- 1(2) Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðuneytis, dags. 29.3.2007, um meðferð þjóðlendumála.
- 1(3) Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðherra, dags. 7.8.2007.
- 1(4) Bréf óbyggðanefndar til fjármálaráðherra, dags. 3.10.2007, framhald þjóðlendumála.
- 1(5) Bréf lögmanns fjármálaráðuneytisins til óbyggðanefndar um breytta afmörkun á svæði 7, dags. 7.12.2007.
- 1(6) Bréf óbyggðanefndar til lögmanns fjármálaráðuneytisins, breytt afmörkun svæðis 7 samþykkt og frestur veittur til að skila kröfulýsingum á svæði 7 suður, dags. 28.12.2007.
- 1(7) Bréf lögmanns fjármálaráðuneytisins til óbyggðanefndar, beiðni um frekari frest til að skila kröfulýsingum á svæði 7 suður, dags. 26.2.2008.
- 1(8) Bréf óbyggðanefndar til lögmanns fjármálaráðuneytisins, frekari frestur veittur til að skila kröfulýsingum á svæði 7 suður, dags. 28.2.2008.
- 1(9) Bréf lögmanns fjármálaráðuneytisins til óbyggðanefndar, kröfulýsing íslenska ríkisins vegna þjóðlendna á svæði 7A, dags. 14.3.2008.
- 1(10) Yfirlitskort yfir þjóðlendukröfur á svæði 7 suður, A3 blað, mælikvarði 1:400.000 í A2, dags. 14.3.2008.
- 1(11) Tilvísanaskrá, ódags. en mótt. 14.3.2008.
- 1(12) Greinargerð fjármálaráðuneytisins fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 25.8.2008.
- 1(13) Bréf Juris til óbyggðanefndar varðandi málskostnað í þjóðlendnumálum á svæði 7 suður vegna jarða sem fallið var frá kröfum í, dags. 25.5.2009.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 2 Yfirlit Þjóðskjalasafns Íslands yfir heimildaleit í óprentuðum (A-skjöl) og prentuðum (B-skjöl) frumgögnum, dags. 22.5.2009.
Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1.):
 - 2(2) Goðdalir, dags. 5.6.1883. (*Merkt 129 a-b*).
 - 2(3) Írafell, dags. 19.5.1886. (*Merkt 130 a-b*).
 - 2(4) Ytri-Svartárdalur, ódags. (*Merkt 131*).
 - 2(5) Fremri-Svartárdalur, dags. 24.5.1886. (*Merkt 132*).
 - 2(6) Ölduhryggur, dags. 28.5.1888. (*Merkt 133*).
 - 2(7) Mælifell, dags. 4.4.1890. (*Merkt 134 a-b*).
 - 2(8) Álfgeirsvellir, dags. 31.3.1888. (*Merkt 135 a-b*).
 - 2(9) Stafn, dags. 16.5.1883. (*Merkt 136*).
 - 2(10) Kóngsgarður, dags. 15.5.1883. (*Merkt 137*).
 - 2(11) Fossar, dags. 16.5.1889. (*Merkt 138*).
 - 2(12) Hóll, dags. 17.5.1889. (*Merkt 139*).
 - 2(13) Rugludalur, dags. 12.4.1883. (*Merkt 140*).
 - 2(14) Eyvindarstaðaheiði, dags. 28.9.1886. (*Merkt 141*).
 - 2(15) Steiná, dags. 15.5.1886. (*Merkt 142*).*Jarðabréf á Þjóðskjalasafni (skjalaflokkur A.2.):*
 - 2(74) Eyvindarstaðir í Blönduhlíð, landamerkjalyfing Erlends Runólfssonar eftir a-b tveimur eldri skjölum. Getið um afréttir Eyvindarstaða, dags. 19.3.1810, ásamt uppskrift. (*Merkt 1 a-b*).
 - 2(75) Eyvindarstaðir, landamerkjalyfing. Uppskriftir á eldri skjölum þar sem

¹ Skjölum er raðað undir efnisflokkum og þau því ekki í réttari númeraröð að öllu leyti. Sjá einnig í kafla 4.2.

- a-b kaupsamninga um jarðir er lýst. Landamerkja á milli Eyvindarstaða og Bollastaða getið, dags. 31.1.1929, ásamt uppskrift. (*Merkt 2 a-e*).
- 2(76) Eyvindarstaðir, landamerkjalyýsing. Uppskrift á eldra skjali um landamerki á milli Eyvindarstaða og Bollastaða í Blöndudal, dags. 31.1.1929. ásamt uppskrift. (*Merkt 3 a-b*).
- 2(101) Eyvindarstaðaheiði. Pro Memoria. Eiríkur Jónsson biður bændur að reka lömb sín á Eyvindarstaðaheiði. Það landsvæði sem fellur undir lambaupprekstur á Eyvindarstaðaheiði, er tekið fram, dags. 31.5.1790, ásamt uppskrift. (*Merkt 5 a-b*).
- Afsals- og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3.):*
- 2(111) Nýlendunni Kóngsgarði skipt út úr Stafni, dags. 19.7.1841, ásamt uppskrift. a-b (*Merkt 3 a-b*).
- Landskiptabækur (skjalaflokkur A.4.):*
- 2(110) Fossar í Bólstaðahlíðarhreppi, landskiptagjörð, dags. 17.11.1961. (*Merkt 1*).
- Fasteigna- og jarðamat (skjalaflokkur A.5.):*
- 2(24) Fasteignamat 1916-1918. Eyvindarstaðir. (*Merkt 1*).
- 2(25) Jarðamat 1849-1850. Eyvindarstaðir, Ytri-Svartárdalur og Fremri-Svartárdalur. (*Merkt 4-6*).
- 2(26) Fasteignamat 1916-1918. Goðdalir og Ytri-Svartárdalur. (*Merkt 2-3*).
- 2(27) Fasteignamat 1916-1918. Fremri-Svartárdalur, Ölduhryggur, Héraðsdalur, Írafell, Gilhagi, Mælifellsá, Mælifell, Álfgeirsvellir, Stafn og Fossar. (*Merkt 7-16*).
- 2(55) Jarðamat 1804. Goðdalir, Svartárdalur fremri, Svartárdalur ytri, Ölduhryggur, Írafell, Gilhagi, Stapi, Héraðsdalur, Mælifell, Mælifellsá syðri, Mælifellsá ytri, Ásgeirsvellir, Stafn, Fossar og Eyvindarstaðir. (*Merkt 17-31*).
- 2(151) Jarðamat 1849–1850: Goðdalir. (*Merkt 32 a-b*).
- Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sáttanefnda (skjalaflokkur A.6.):*
- 2(112) Upplesin lögfesta fyrir Ölduhrygg þar sem vísað er til framlagðs kálfskinnskjals frá árinu 1589, dags. 16.5.1752. (*Merkt 1 a-b*).
- 2(113) Upplesin lögfesta fyrir Ölduhrygg. Lögfestunni var mótmælt af prófastinum sr. Jóni, dags. 28.5.1823. (*Merkt 2 a*).
- 2(114) Upplesin lögfesta fyrir Ölduhrygg, dags. 6.6.1864. (*Merkt 3 a-b*).
- 2(115) Tekið fyrir mál Grímsstaða gegn Írafelli, þar sem sátt náðist á milli aðila um Grímsstaði, Miðvelli og slægjuland, en beitilandið yrði óskipt, dags. 1.7.1752. (*Merkt 4 a-g*).
- 2(116) Upplesin lögfesta fyrir Héraðsdal, dags. 3.5.1759. (*Merkt 5 a*).
- 2(117) Þinglesin landamerkjaskrá fyrir Héraðsdal, dags. 23.5.1890. (*Merkt 6 a-b*).
- 2(118) Þinglesið landamerkjabréf fyrir Héraðsdal, dags. 17.5.1898. (*Merkt 7 a*).
- 2(119) Þinglesin landamerkjaskrá fyrir Stapa, dags. 23.5.1890. (*Merkt 8 a-b*).
- 2(120) Upplesin lögfesta fyrir Ytri- og Syðri-Mælifellsá, dags. 21.5.1762. (*Merkt 9 a-b*).
- 2(121) Upplesin lögfesta fyrir Mælifellsá, dags. 22.4.1763. (*Merkt 10 a-c*).
- 2(122) Upplesin lögfesta fyrir Mælifellsá, dags. 9.5.1796. (*Merkt 11 a*).
- 2(123) Upplesin lögfesta fyrir Mælifellsá, dags. 8.5.1797. (*Merkt 12 a*).
- 2(124) Þinglesin landamerkjaskrá milli jarðanna Mælifellsár og Mælifellshóls, dags. 19.6.1929. (*Merkt 13 a*).
- 2(125) Upplesin lögfesta fyrir Mælifellsstað og Starastöðum, dags. 26.4.1764. (*Merkt 14 a-b*).
- 2(126) Upplesin lögfesta fyrir Mælifelli, dags. 9.5.1796. (*Merkt 15 a*).
- 2(127) Upplesin lögfesta fyrir Mælifelli, dags. 26.5.1804. (*Merkt 16 a*).
- 2(128) Upplesin lögfesta fyrir Mælifelli, dags. 25.5.1809. (*Merkt 17 a*).
- 2(129) Upplesin lögfesta fyrir Mælifelli, dags. 7.6.1828. (*Merkt 18 a*).
- 2(130) Upplesin lögfesta fyrir Gilhaga, dags. 21.5.1762. (*Merkt 19 a-b*).
- 2(131) Þinglesin landamerkjaskrá fyrir Gilhaga, dags. 23.5.1890. (*Merkt 20 a-b*).
- 2(132) Upplesin lögfesta fyrir Þorljótsstöðum og eyðijörðinni Stafni. Magnús Snæbjörnsson á Hofi mótmælti lögfestunni, dags. 7.6.1827. (*Merkt 21 a-b*).

- 2(133) Upplesinn samningur afréttarbænda um fjallgöngur og reglu við Stafnsrétt á haustin, dags. 1.6.1833. (*Merkt 22 a*).
- 2(134) Þinglesin landamerkjaskrá fyrir Stafni, dags. 29.5.1886. (*Merkt 23 a*).
- 2(135) Upplesinn samningur á milli ábúandans á Eyvindarstöðum og bóndans á Stafni um afréttarrekstur á Stafns- og Eyvindarstaðaheiði. Innbyggjendur Lýtingsstaðahrepps hafna samningnum, dags. 22.4.1763. (*Merkt 24 a-c*).
- 2(136) Upplesin dómsafskrift fyrir Eyvindarstaðaheiði. Þingmenn mótmæltu henni, dags. 22.6.1807. (*Merkt 25 a-b*).
- 2(137) Upplesin lögfesta fyrir Eyvindarstaðaheiði, dags. 28.5.1823. (*Merkt 26 a*).
- 2(138) Upplesin klögun yfir rekstrarleysi á Eyvindarstaðaheiði, dags. 15.5.1824. (*Merkt 27 a*).
- 2(139) Samþykkt að þeir sem eiga lönd að Eyvindarstaðaheiði frá Ölduhrygg út að Mælifelli skuli ganga og hreinsa heimaþjöllin á haustin, dags. 15.5.1861. (*Merkt 28 a-b*).
- 2(140) Þinglesin samþykkt viðvíkjandi upprekstur og byggingu á réttum á Eyvindarstaðaheiði og Stafnsafrétt, dags. 30.5.1862. (*Merkt 29 a-b*).
- 2(141) Þinglesin samþykkt viðvíkjandi upprekstur og byggingu á réttum á Eyvindarstaðaheiði og Stafnsafrétt, dags. 31.5.1862. (*Merkt 30 a-b*).
- 2(142) Vitni yfirheyrð viðvíkjandi fjallskil Laxdæla í Hlíðarhreppi á Laxárdalsfjöll og Eyvindarstaðaheiði, dags. 5.4.1873. (*Merkt 31 a-e*).
- 2(143) Vitni yfirheyrð viðvíkjandi fjallskil Laxdæla í Hlíðarhreppi á Staðarfjöll, Eyvindarstaðaheiði og Laxárdalsfjöll, dags. 5.4.1873. (*Merkt 32 a-c*).
- 2(144) Þinglesið skjal Bjarna Ólafssonar á Stafni í Húnavatnssýslu viðvíkjandi takmörk fyrir upprekstur á Eyvindarstaðaheiði, dags. 30.5.1874. (*Merkt 33 a-b*).
- 2(145) Þinglesið skjal Bjarna Ólafssonar á Stafni í Húnavatnssýslu viðvíkjandi takmörk fyrir upprekstur á Eyvindarstaðaheiði, dags. 1.6.1874. (*Merkt 34 a*).
- 2(146) Tekið fyrir mál eigenda Stafns- og Eyvindarstaðaheiðar gegn Birni L. Jónssyni, sem er sakaður um að hafa nýtt sér heiðina í heimildarleysi, dags. 7.3.1913. (*Merkt 35 a-b*).
- 2(147) Uppkveðinn dómur í máli eigenda Stafns- og Eyvindarstaðaheiðar gegn Birni L. Jónssyni, sem er sakaður um að hafa nýtt sér heiðina í heimildarleysi, dags. 28.3.1913. (*Merkt 36 a-d*).
- 2(148) Upplesin lögfesta fyrir jörðinni Eyvindarstöðum og hennar afrétt, dags. 29.4.1739. (*Merkt 37 a*).
- 2(149) Upplesinn samningur um afréttartoll og rekstur á Eyvindarstaða- og Stafnsheiði, dags. 23.4.1763. (*Merkt 38 a*).
- 2(150) Upplesið forboð bænda á Eyvindarstöðum í Húnavatnssýslu um hrossa- og féreksturs og grastöku á Eyvindarstaðaheiði án leyfis, dags. 27.6.1860. (*Merkt 39 a*).

Kirknaskjöl (skjalaflokkur A.7.):

- 2(28) Lögfesta séra Jóns Auðunssonar fyrir Bergstöðum í Svartárdal, dags. 23.8.1750, a-b ásamt uppskrift. (*Merkt 1 a-f*).
- 2(29) Lögfesta séra Jóns Auðunssonar fyrir Bergstöðum í Svartárdal, dags. 1.7.1778, a-b ásamt uppskrift. (*Merkt 2 a-b*).
- 2(30) Lögfesta séra Björns Jónssonar fyrir Bergstöðum í Svartárdal, dags. 28.6.1783, a-b ásamt uppskrift. (*Merkt 3 a-b*).
- 2(31) Lögfesta séra Björns Jónssonar fyrir Bergstöðum í Svartárdal, dags. 6.6.1794, a-b ásamt uppskrift. (*Merkt 4 a-b*).
- 2(32) Lögfesta séra Björns Jónssonar fyrir Bergstöðum í Svartárdal, dags. 12.6.1807, a-b ásamt uppskrift. (*Merkt 5 a-b*).
- 2(33) Máldagabréf Bergstaðakirkju, dags. 30.4.1561 og alþingisdómur Holgeir Rosenkranz ásamt yfirrétti um Fossadal, dags. 1.7.1620. (*Merkt 6 a-b*).
- 2(34) Skýrsla Guðbrands biskups Þorlákssonar frá 1620 um Fossárdal og aðkomu séra Brynjólfs Árnasonar á Bergstað að þeirri deilu. Afrit frá f.hl. 19. aldar gert undir tilsjá Steingrims biskups Jónssonar, ásamt uppskrift. (*Merkt 7 a-d*).

- 2(35) a-b Sáttargerð á milli séra Magnúsar Sigurðssonar á Bergsstöðum og Jóns Þórarinssonar, dags. 19.7.1696 varðandi Fossárdal. Afrit frá 19. öld, ásamt uppskrift. (*Merkt 8 a-b*).
- 2(36) a-b Afrit frá f. hl. 19. aldar af málsskjölum snertandi deiluna um Fossárdal. 1) Viðvíkurdómur um Fossárdal, dags. 2.10.1607, 2) Bólstaðahlíðardómur um Fossárdal, dags. 16.9.1613, 3) Vallnalaugadómur um Fossárdal, dags. 18.8.1614, 4) Vitnisburður Geirlaugar Jónsdóttur um Fossárdal, dags. 22.4.1613, 5) Vitnisburður Bessa Einarssonar um Fossárdal, dags. 20.3.1613, 6) Vitnisburður séra Jóns á Siglunesi 1607 um Fossárdal, 7) Vitnisburður séra Jóns Björnssonar um Fossárdal, dags. 24.9.1607, 8) Vitnisburður Guðmundar Þorsteinssonar um Fossárdal, dags. 15.8.1607, 9) Vitnisburður Einarssonar um Fossárdal, dags. 22.3.1613, 10) Vitnisburður Guðmundar Guðmundssonar um Fossárdal, dags. 28.12.1618, 11) Greinargerð um vitnisburðina, 12) Bólstaðahlíðardómur um Fossárdal, dags. 4.6.1696, 13) Alþingissamþykkt 1696, 14) Lögfesta Jóns Jónssonar fyrir Stafni, dags. 3.5.1735 og 15) Lögfesta Sigurðar Jónssonar fyrir Stafni, dags. 9.5.1796, ásamt uppskrift. (*Merkt 9 a-r*).
- 2(37) a-b Skjalabók Bergstaðakirkju skrifuð af Gísla Konráðssyni 1845 fyrir séra Pál Halldórsson. Að miklu leyti sömu skjöl og er að finna í A.7 9 a-r og einnig nokkur skjöl sem gefin hafa verið út í Íslensku fornbréfasafni. Það sem skrifað er upp og ekki er að finna þar er 1) Samningsbréf séra Brynjólfs Árnasonar og Jóns Ljótssonar frá 1569, 2) Vitnisburður Jóns Jónssonar um selstöðu Fossamanna á Kóngsgarði, dags. 5.5.1614, 3) Vitnisburður Benedikts Eiríkssonar, dags. 5.6.1614, um sama, 4) Vitnisburður Finns Péturssonar, dags. 5.6.1614, um sama, 5) Vitnisburður Teits Björnssonar, dags. 9.4.1617, um dóm Jóns Björnssonar sýslumanns 1569 um Fossárdal, 6) Vitnisburður Guðmundar Guðmundssonar, dags. 6.5.1617, um Fossárdal, 7) Vitnisburður Bessa Einarssonar, dags. 9.5.1617, um Fossárdal, 8) Athugasemd um þau forrit sem skrifað var eftir, dags. 10.6.1644, 9) Dómur um lambatolla, dags. 10.5.1667, 10) Ályktun um lambatolla á prestastefnu á Flugumýri, dags. 25.6.1692, 11) Sáttargerð séra Magnúsar Sigurðssonar og séra Jóns Þórarinssonar varðandi Fossárdal, dags. 19.7.1696, 12) Lambatollakrafa séra Magnúsar Sigurðssonar, dags. 24.9.1704, ásamt uppskrift. (*Merkt 10 a-jj*).
- 2(38) Skrá yfir Bergstaðakirkjuskjöl í Landsbókasafni sem afhent voru þangað af H.Kr. Friðrikssyni yfirkennara 5. maí 1887. Skjölin voru síðar afhent Þjóðskjalasafni. (*Merkt 11 a-b*).
- 2(39) a-b Vallnalaugadómur Jóns Sigurðssonar lögmanns og séra Arngríms Jónssonar, dags. 2.7.1607, ásamt uppskrift. (*Merkt 12 a-b*).
- 2(40) a-b Vitnisburður Jóns Jónssonar, dags. 5.5.1614, um að séra Brynjúlfur Árnason hafi haldið Bergstaðakirkjukotið Fossa átölulaust, ásamt uppskrift. (*Merkt 13 a-b*).
- 2(41) a-b Greinargerð séra Brynjólfs Árnasonar um Hlíðardóm, dags. 10.5.1614, ásamt uppskrift. (*Merkt 14 a-f*).
- 2(42) a-b Greinargerð séra Brynjólfs Árnasonar um klögumál Skúla Einarssonar og Illuga Jónssonar vegna Fossadals, dags. 10.8.1619, ásamt uppskrift. (*Merkt 15 a-b*).
- 2(43) a-b Greinargerð um framgöngu séra Brynjólfs Árnasonar í deilunni um Fossárdal, ódags. og ekki undirritað en virðist samið af Guðbrandi biskupi Þorlákssyni, ásamt uppskrift. (*Merkt 16 a-e*).
- 2(44) a-b Ávirðingar á hendur séra Brynjólfi Árnasyni vegna yfirvofandi brottvikningar úr starfi, lesnar upp á prestastefnu á Flugumýri, dags. 2.6.1620, ásamt uppskrift. (*Merkt 17 a-b*).
- 2(45) a-b Sáttargerð Guðbrands biskups Þorlákssonar og séra Brynjólfs Árnasonar, dags. 11.4.1621. Einnig loforð séra Magnúsar Sigurðssonar á Bergstöðum að halda sættina, dags. 25.6.1686 og staðfesting amtmanns frá 1688, ásamt uppskrift. (*Merkt 18 a-b*).
- 2(46) a-b Goðdalir. Afrit úr vísitasíubók Steins biskups Jónssonar gert 1737, ásamt uppskrift. (*Merkt 19*).

- 2(47) a-b Lögfesta séra Jóns Sveinssonar á Goðdölum, dags. 20.4.1761. Eldri lögfestum Goðdala er sleppt þar sem þar virðist aðeins heimalandinu lögfest en hér er lögfest í Hraun, ásamt uppskrift. (*Merkt 20 a-b*).
- 2(48) a-b Bréf Guðbrands biskups Þorlákssonar, dags. 20.1.1624, um bágt ástand Goðdala, ásamt uppskrift. (*Merkt 21 a-b*).
- 2(49) a-b Minnisblað, dags. 16.8.1802, varðandi Goðdali lagt fyrir jarðamatsnefnd af séra Jóni Jónssyni á Goðdölum, ásamt uppskrift. (*Merkt 22 a-c*).
- 2(50) a-b Fjöldi vitnisburða um landeign Mælifellskirkju á Tjarnargili og Haukadalsheiði, ásamt uppskrift. (*Merkt 23 a-c*).
- 2(51) a-b Nokkur skjöl afrituð úr skjalabók Mælifellskirkju á 19. öld. Hér í eru m.a. tvær lögfestur frá 18. öld og fjöldi vitnisburða frá miðri 17. öld um eign Mælifellskirkju upp frá Mælifellsdal, ásamt uppskrift. (*Merkt 24 a-i*).
- 2(52) a-b Bréf séra Jóhanns Kristjánssonar á Mælifelli til Jóns Snorrasonar sýslumanns, dags. 7.5.1766, um hvort svokallaður hrossadómur frá 1739 sé ekki enn í gildi, ásamt uppskrift. (*Merkt 25 a-b*).
- 2(53) a-b Bann séra Bjarna Jónssonar á Mælifelli, dags. 22.5.1794, við því að menn reki hesta sína eða tíni grös á Mælifellsdal, Hlaupakinn, Kálfárdölum eða Dranggilsdrögum og allt fram á Haukagilsheiði. Finnist hross á þessum stöðum verði þau rekin suður á fjöll, ásamt uppskrift. (*Merkt 26 a-b*).
- 2(54) a-b Bann séra Bjarna Jónssonar á Mælifelli, dags. 3.5.1806, við því að menn reki hesta sína eða tíni grös á Mælifellsdal, Hlaupakinn, Kálfárdölum eða Dranggilsdrögum og allt fram á Haukagilsheiði. Finnist hross á þessum stöðum verði þau rekin suður á fjöll, ásamt uppskrift. (*Merkt 27*).
- Vísitasíubækur biskupa (skjalaflokkur A.8.):*
- 2(56) a-b Bergstaðir 1605, ásamt uppskrift. (*Merkt 1*).
- 2(57) a-b Bergstaðir, dags. 14.9.1659, ásamt uppskrift. (*Merkt 2 a-b*).
- 2(58) a-b Goðdalir [1686], ásamt uppskrift. (*Merkt 3 a-c*).
- 2(59) a-b Mælifell [1686], ásamt uppskrift. (*Merkt 4 a-b*).
- 2(61) a-b Bergstaðir, dags. 2.5.1700, ásamt uppskrift. (*Merkt 5 a-c*).
- 2(62) a-b Bergstaðir, dags. 18.8.1716, ásamt uppskrift. (*Merkt 6 a-c*).
- 2(63) a-b Goðdalir, dags. 11.7.1719, ásamt uppskrift. (*Merkt 7 a-b*).
- 2(64) a-b Mælifell, dags. 11.7.1719, ásamt uppskrift. (*Merkt 8 a-c*).
- 2(65) a-b Mælifell, dags. 31.8.1732, ásamt uppskrift. (*Merkt 9 a-c*).
- 2(66) a-b Bergstaðir, dags. 12.7.1749, ásamt uppskrift. (*Merkt 10 a-b*).
- 2(67) a-b Mælifell, dags. 13.10.1749, ásamt uppskrift. (*Merkt 11 a-c*).
- 2(68) a-b Goðdalir, dags. 14.10.1749, ásamt uppskrift. (*Merkt 12 a-d*).
- 2(69) a-b Mælifell, dags. 28.5.1781, ásamt uppskrift. (*Merkt 13 a-d*).
- 2(70) a-b Bergstaðir, dags. 21.8.1833, ásamt uppskrift. (*Merkt 14 a-c*).
- 2(100) Fossar. Alþingisdómur, dags. 1.7.1620. Alþingisbækur V, bls. 25.
- 2(102) a-b Goðdalir, dags. 4.8.1826. Vísitasíubók biskupanna dr. Hannesar Finnssonar, herra Geirs Vídalíns og herra Steingríms Jónssonar 1780/95, 1798-1800,

- 1826/27, bls. 410 og 414, ásamt uppskrift. (*Merkt 15 a-b*).
- 2(103) a-b Mælifell, dags. 22.8.1826. Vísitásiubók biskupanna dr. Hannesar Finnssonar, herra Geirs Vidalíns og herra Steingríms Jónssonar 1780/95, 1798-1800, 1826/27, bls. 536-537 og 542, ásamt uppskrift. (*Merkt 16 a-b*).
- Skjalasöfn presta og prófasta (skjalaflokkur A.9.):*
- 2(104) a-b Reykir, dags. 9.6.1823. Vísitásiubók 1823-1835, bls. 100 og 102-103, ásamt uppskrift. (*Merkt 1 a-c*).
- 2(105) a-b Bergstaðir, dags. 28.7.1782. Getið um skjöl fyrir kirkjunnar landi á Fossárdal. Vísitásiubók 1768-1782, bls. 389, 391, 395 og 402, ásamt uppskrift. (*Merkt 2 a-d*).
- 2(106) a-b Bergstaðir, dags. 16.11.1819. Vísitásiubók 1819-1828, bls. 80 og 84, ásamt uppskrift. (*Merkt 3 a-b*).
- 2(107) a-b Bergstaðir, dags. 28.7.1840. Vísitásiubók 1834-1844, bls. 231-232, 238-239 og 244-245, ásamt uppskrift. (*Merkt 4 a-f*).
- 2(108) a-b Mælifell, tvær lögfestur frá 1754 og 1764, ásamt uppskrift. (*Merkt 10 a-c*).
- Skjalasöfn Stjórnarráðs Íslands (skjalaflokkur A.11.):*
- 2(16) Bréf Stjórnarráðs Íslands til allra sýslumanna, dags. 29.12.1919, þar sem beðið er um skýrslu um svæði sem talin eru til almenninga eða afrétta.
- 2(17) Svarbréf skrifstofu Húnavatnssýslu, dags. 28.4.1920, við bréfi Stjórnarráðs Íslands, dags. 29.12.1919.
- 2(18) Bréf hreppstjóra Bólstaðahlíðarhrepps til sýslumanns Húnavatnssýslu um afrétti og almenninga í hreppnum, dags. 8.3.1920.
- 2(19) Svarbréf sýslumanns Skagafjarðarsýslu, dags. 14.2.1920, við bréfi Stjórnarráðs Íslands, dags. 29.12.1919.
- 2(71) Afrit bréfs sem sent var öllum sýslumönnum landsins, dags. 29.12.1919, vegna þingsályktunartillögu, frá 27.9. s.á., um rétt ríkisins til vatnsorku í almenningum. (*Merkt 1*).
- 2(72) Bréf Boga Brynjólfssonar sýslumanns í Húnavatnssýslu, dags. 28.4.1920, þar sem hann sendir svarbréf hreppstjóra við fyrirspurn Stjórnarráðsins. (*Merkt 2*).
- 2(73) Svar Guðmundar Erlendssonar hreppstjóra Bólstaðarhlíðarhrepps, dags. 18.2.1920, við fyrirspurn Stjórnarráðsins. (*Merkt 3*).
- 2(109) a-b Umsókn Ásmunds Jónssonar um makaskipti á Eyvindarstöðum og Þorleifstöðum, dags. 10.7.1797. Einnig ýmislegt í kringum það t.d. álit biskups, amtmanns ofl. Ákvörðun kansellis um að makaskiptin megi fara fram er aðeins skrifuð upp að hluta en það er að mestu leyti endurtekning á öðrum skjölum sem skrifuð hafa verið upp, ásamt uppskrift. (*Merkt 4 a-s*).
- Bréfasöfn og bréfabækur biskupa (skjalaflokkur A.12.):*
- 2(20) a-b Þorsteinn Benediktsson sýslumaður skikkar að Bólstaðarhlíð, að tveir dómur frá 1461 og 1538 um lambfjárrekstur á og lambatolla af Eyvindarstaðaheiði skuli standa, dags. 6.5.1686. (*Merkt 1 a-f*).
- 2(21) a-b Lögfesta Sveins Péturssonar umboðshaldara í Svínadalsumboði, dags. 14.6.1773, á Eyvindarstaðaheiði, ásamt uppskrift. (*Merkt 2 a-b*).
- 2(22) Lögfesta Jóns Árnasonar umboðshaldara í Svínadalsumboði, dags. 11.5.1776, á Eyvindarstaðaheiði, ásamt uppskrift. (*Merkt 3 a-b*).
- Jarðabréf og máldagar og fleira úr Íslensku fornbréfasafni (skjalaflokkur B.1):*
- 2(77) Eyvindarstaðir. Kaupmálabréf Þórðar Bessasonar og Járngerðar Gilsdóttur, um Eyvindarstaði, dags. 3.4.1380. *Í.f.* III, bls. 351–352.
- 2(78) Eyvindarstaðir. Vottað um kaup á Eyvindarstöðum, dags. 25.9.1453. *Í.f.* V, bls. 109–110.
- 2(79) Eyvindarstaðir. Björn Þorleifsson selur Agli Grímssyni jörðina á Eyvindarstöðum, dags. 11.10.1453. *Í.f.* V, bls. 116–117.
- 2(80) Eyvindarstaðir, Fossar. Máldagar Ólafs biskups Rögnvaldssonar um Hólabiskupsdæmi, 1461 og síðar. *Í.f.* V, bls. 352, 325–327 og 358.
- 2(81) Eyvindarstaðir. Dómur um lambarekstur á Eyvindarstöðum, dags. 2.10.1464. *Í.f.*

- V, bls. 433–434.
- 2(82) Eyvindarstaðir. Jarðakaupabréf. Þorleifur Björnsson selur Agli Grímssyni jörðina á Skarði í Langadal fyrir Eyvindarstaði í Blöndudal, dags. 6.2.1468. *Í.f.* V, bls. 515–516.
- 2(83) Eyvindarstaðir. Vitnisburðarbréf Bersa prests Svartssonar um vottorð tveggja manna að Skrapatunga ætti allan Mjóadal fyrir austan og framan Mjódalsá, Gulltungur, Bárðardal og Ambáttardal til móts við Þverá í Norðurárdal, dags. 17.5.1471. *Í.f.* V, bls. 612–613.
- 2(84) Eyvindarstaðir. Þrír menn votta um skipti þeirra bræðra Þorleifs og Einars Björnssona eftir Árna bróður þeirra, er „var þá sagður dauður fyrir mörgum árum“, svo og um, að þeir Þorleifur og Egill Grímsson hafi staðfest kaup sitt, er áður var gert, um Skarð í Langadal og Eyvindarstaði, dags. 18.6.1476. *Í.f.* VI, bls. 74–75.
- 2(85) Eyvindarstaðir. Testamentisbréf Sólveigar Björnsdóttur, dags. 17.1.1495. *Í.f.* VII, bls. 242–247.
- 2(86) Eyvindarstaðir. Vitnisburðarbréf að Björn Þorleifsson hafi afhent þeim mágum sínum Eyjólfí Gíslasyni og Grími Jónssyni, í arf kvenna sinna, jörðina Stærriakra, Eyvindarstaði, Hvallátur og Skáleyjar, og skyldi Björn kvittur um arfskiptið, 9.10.1498; 19.4.1530. *Í.f.* VII, bls. 404–405.
- 2(87) Eyvindarstaðir. Dómur sex manna rekstur lambfjár á Eyvindarstaðarheiði, dags. 16.2.1538. *Í.f.* X, bls. 342–344.
- 2(88) Eyvindarstaðir. Skrá um eignir Hóladómkirkju og Hólastóls í föstu og lausu eptir Jón biskup Arason fallinn, dags. 25.12.1550. *Í.f.* XI, bls. 848–849, 868, 875, 878–880.
- 2(89) Eyvindarstaðir. Skýrsla og reikningur Eggerts hirðstjóra Hannessonar og Ólafs biskups Hjaltasonar um jarðeignir þær, er Jón biskup Arason hafi fargað frá Hólastól, og hverjar jarðir hann hafi fengið stólnum í stað þeirra. *Í.f.* XII, bls. 459–462.
- 2(90) Eyvindarstaðir. Reikningur Hólastóls, dags. 18.2. til fardaga 1569. *Í.f.* XV, bls. 212–213, 228–231.
- 2(91) Eyvindarstaðir. Sjöttardómur, kvaddur af Ormi lögmanni Sturlasyni, dæmir Hákon Jónssyni 20 hundr. í Eyvindarstöðum í andvirði 20 hundr. í Vallholti ytra, dags. 30.6.1569. *Í.f.* XV, bls. 279–281.
- 2(92) Fossar, Goðdalir. Máldagar Jóns biskups skalla Eiríkssonar fyrir Hólabiskupsdæmi, 1360–1389. *Í.f.* III, bls. 158–159, 176–177.
- 2(93) Fossar og Goðdalir. Máldagar Péturs biskups Nikulásssonar fyrir kirkjum í Hólabiskupsdæmi, 1394 og síðar. *Í.f.* III, bls. 544–545, 563 og 590.
- 2(94) Fossar. Vottorð Ólafs biskups Hjaltasonar um Bergsstaðamáldaga, dags. 30.4.1561. *Í.f.* XIII, bls. 596–598.
- 2(95) Írafell. Gjörð sex manna, tilnefndra af Jóni biskupi á Hólum, um ágreining um landeign Írafells í Tungusveit og um Írafellsafrétt milli Ólafs Ormssonar í Héraðsdal og Gísla Hákonarsonar, dags. 4.6.1542. *Í.f.* XI, bls. 128–129.
- 2(96) Írafell. Skipti á Ýrarfelli í Tungusveit fyrir Hraun í Öxnadal, dags. 19.3.1561. *Í.f.* XIII, bls. 586–587.
- 2(97) Mælifell. Lögfesta Tómasar prests Eiríkssonar fyrir landi Mælifellsstaðar í Skagafirði, um 1530. *Í.f.* IX, bls. 564–565.
- 2(98) Mælifell. Áreiðagerð sex manna og uppsögn landamerkja á Mælifellsdal eftir tilnefningu Ara lögmans Jónssonar út af ágreiningi milli Gísla Hákonarsonar og Magnúsar Björnssonar um Reykjareit. *Í.f.* IX, bls. 601–602.
- 2(99) Goðdalir, Mælifell. Máldagar Auðunar biskups rauða Þorbergssonar fyrir Hólabiskupsdæmi. *Í.f.* II, bls. 464–465.

Landnáma (skjalaflokkur B.7.):

- 2(23) *Landnámabók*, Íslensk fornrit I, í útgáfu Jakobs Benediktssonar, Reykjavík, 1968, bls. 216–219, 222–225, 230–235, 246–259, 264–271. (*Merkt I almennt*).

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1.):

4(58) Landamerkjaskrá fyrir Eyvindarstaðaheiði, dags. 20.8.1985, ásamt lista yfir landamerkjaskrár fyrir heiðum og afréttum í Húnavatnssýslum.

Fornleifaskráning (skjalaflokkur A.14.):

4(1) *Menningarminjar á miðhálandi Íslands. Svæðisskráning*, Fornleifastofnun Íslands 1996, bls. 3–27, 59–64, 127–155.

Afsals og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3.):

4(2) Kóngsgarður. Spjald úr Afsals- og veðmálabók Húnavatnssýslu, dags. 8.5.2008.

4(3) Kaupsamningur. Kóngsgarður seldur Lýtingsstaðahreppi, dags. 26.1.1897.

4(4) Kaupsamningur. Eyvindarstaðaheiði seld Upprekstrarfélagi Eyvindarstaðaheiðar, dags. 6.8.1898.

4(5) Kaupsamningur. Kóngsgarður, Háutungur og Stafnseyri, seld Lýtingsstaðahreppi, dags. 13.10.1897.

4(6) Kaupsamningur. Kóngsgarður, Háutungur, Stafnseyri og Vökuhvammur selt Lýtingsstaðahreppi, dags. 26.1.1892.

Gögn frá héraðsskjalasafni Skagfirðinga (skjalaflokkur A.16.):

4(61) „Samningur og dómur á milli Stafns og Eyvindarstaða“, frá 1813. Einnig „Bréf um brúkun og tolla af Eyvindarstaðaheiði“, frá 1853.

4(62) Yfirlýsing hreppstjóra Bólstaðarhlíðar-, Lýtingsstaða- og Seyluhreppa ásamt fleirum um kaupboð Ólafs Tómassonar í Eyvindarstaðaheiði, dags. 19.2.1853.

4(63) Fundargerð, dags. 23.4.1853. Fundur hreppstjóra og fleiri aðila „til að ráða til lykta málefnið um Eyvindarstaðaheiði“.

4(64) Fundur hreppsnefndar Lýtingsstaðahrepps og fleiri aðila, dags. 26.3.1897, um sölu Kristjáns Gíslasonar á Eyvindarstaðaheiði til Hannesar Péturssonar og hvort hreppurinn gangi inn í þau kaup.

4(65) Fyrirtökur, málsskjöl (uppskriftir) og dómur sýslumannsins í Skagafjarðarsýslu árið 1913 í málinu Hermann Valdemar Guðmundsson f.h. eigenda Stafns og Eyvindarstaðaheiðar gegn Birni L. Jónssyni í Stóru-Seylu. Deilt um greiðslu á hagagjaldi og kostnaði við gagnaskil á Eyvindarstaðaheiði. Forsíða og 28 bls.

4(66) Reglugerð fyrir upprekstrarfélag Eyvindarstaðaafreittar, ódags. en líklega frá um 1916.

Prentuð fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur B.2.):

4(15) Jarðatal J. Johnsens, 1847, bls. 222–284.

4(16) Ný jarðabók 1861, bls. 90–110.

4(17) Fasteignabók 1921, bls. 107–134.

4(18) Fasteignabók 1932, bls. 64–75.

4(19) Fasteignabók 1942–1944, bls. 28–36.

Fjallskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4.):

4(20) Viðauki við fjallskilareglugjörð Skagafjarðarsýslu, nr. 110/1897, B-deild, bls. 180–181.

4(21) Reglugjörð fyrir Húnavatnssýslu um fjallskil o.fl., nr. 89/1898, B-deild, bls. 123–132.

4(22) Reglugjörð fyrir Skagafjarðarsýslu um fjallskil o.fl., nr. 61/1901, B-deild, bls. 83–95.

4(23) Reglugjörð fyrir Húnavatnssýslu um fjallskil o.fl., nr. 62/1901, B-deild, bls. 95–96.

4(24) Fjallskilareglugjörð fyrir Skagafjarðarsýslu, nr. 76/1904, B-deild, bls. 144–155.

4(25) Reglugjörð fyrir Húnavatnssýslu um fjallskil o.fl., nr. 76/1905, B-deild, bls. 131–144.

4(26) Reglugjörð fyrir Austur-Húnavatnssýslu um breytingu á reglugerð fyrir Húnavatnssýslu 19. júní 1905 um fjallskil o.fl., nr. 83/1914, B-deild, bls. 135–136.

4(27) Reglugjörð fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil o.fl., nr. 106/1917, B-deild, bls. 277–292.

4(28) Fjallskilareglugjörð fyrir Skagafjarðarsýslu, nr. 29/1918, B-deild, bls. 60–79.

4(29) Reglugjörð um breytingu á viðauka við fjallskilareglugerð fyrir Skagafjarðarsýslu frá 1. maí 1918, nr. 53/1919, B-deild, bls. 107.

- 4(30) Reglugjörð um breytingu á reglugjörð 2. nóvember 1917 fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil o.fl., nr. 152/1919, B-deild, bls. 201.
- 4(31) Reglugjörð um viðauka við reglugjörð fyrir Skagafjarðarsýslu frá 1. maí 1918, , nr. 12/1920, B-deild, bls. 29.
- 4(32) Reglugjörð um breytingu á reglugjörð fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil o.fl. frá 2. nóvember 1917, nr. 60/1920, B-deild, bls. 170–171.
- 4(33) Reglugjörð um breytingu á reglugjörð 2. nóv. 1917 fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil og reglugjörð um breytingu á þeirri reglugjörð 23. júlí 1919, nr. 60/1922, B-deild, bls. 113.
- 4(34) Reglugjörð um viðauka við fjallskilareglugjörð fyrir Skagafjarðarsýslu frá 1. maí 1918, nr. 13/1923, B-deild, bls. 25.
- 4(35) Reglugjörð um breytingu á reglugjörð 2. nóv. 1917 fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil o. fl., nr. 48/1924, B-deild, bls. 86–87.
- 4(36) Reglugjörð um breytingu á viðauka við fjallskilareglugjörð fyrir Skagafjarðarsýslu frá 1. maí 1918, og reglugjörð um breytingu á og viðauka við sömu reglugjörð frá 3. maí 1919, nr. 49/1924, B-deild, bls. 87–88.
- 4(37) Fjallskilareglugerð fyrir Skagafjarðarsýslu, nr. 89/1935, B-deild, bls. 220–240.
- 4(38) Reglugerð um breytingu á reglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil o. fl. frá 2. nóvember 1917, nr. 159/1939, B-deild, bls. 256–257.
- 4(39) Reglugerð um breytingu á reglugerð fyrir Skagafjarðarsýslu nr. 89 16. ágúst 1935, nr. 79/1940, B-deild, bls. 149.
- 4(40) Reglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil og fleira, nr. 98/1941, B-deild, bls. 157–168.
- 4(41) Reglugerð um breytingu á reglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu, um fjallskil og fleira frá 15. júlí 1941, nr. 127/1944, B-deild, bls. 167.
- 4(42) Auglýsing um breytingu á fjallskilareglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu, nr. 98 frá 15. júlí 1941, nr. 181/1945, B-deild, bls. 345.
- 4(43) Auglýsing um breytingu á reglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu, um fjallskil og fleira, nr. 98 frá 15. júlí 1941, nr. 84/1946, B-deild, bls. 157.
- 4(44) Auglýsing um breytingu á fjallskilareglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu frá 15. júlí 1941, nr. 127/1947, B-deild, bls. 271.
- 4(45) Reglugerð til breytingar til bráðabirgða á fjallskilareglugerð Austur-Húnavatnssýslu, nr. 98 15. júlí 1941, er gildi meðan bannað er að reka sauðfé til heiða, nr. 100/1949, B-deild, bls. 209.
- 4(46) Reglugerð um breytingu á reglugerð fyrir Skagafjarðarsýslu, nr. 89 6. ágúst 1935, nr. 42/1950, B-deild, bls. 123.
- 4(47) Reglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil og fleira, nr. 19/1961, B-deild, bls. 59–71.
- 4(48) Auglýsing um breytingu á fjallskilareglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil og fleira nr. 19 23. janúar 1961, nr. 96/1961, B-deild, bls. 213.
- 4(49) Reglugerð fyrir Austur-Húnavatnssýslu um fjallskil og fleira, nr. 177/1971, B-deild, bls. 326–339.
- 4(50) Fjallskilareglugerð fyrir Skagafjarðarsýslu og Sauðárkrókskaupstað, nr. 535/1982, B-deild, bls. 941–950.
- 4(51) Auglýsing um bann við upprekstri hrossa á Eyvindarstaða- og Haukagilsheiðum, nr. 347/1984, B-deild, bls. 572.
- 4(52) Auglýsing um takmörkun á upprekstri hrossa og sauðfjár á Grímstungu- og Haukagilsheiðar, Víðidalsfjall og Sauðadal í Austur-Húnavatnssýslu, nr. 318/1986, B-deild, bls. 600.
- 4(53) Fjallskilasamþykkt fyrir Austur-Húnavatnssýslu, nr. 9/1989, B-deild, bls. 8–18.
- 4(54) Reglugjörð fyrir Skagafjarðarsýslu um fjallsskil o.fl., nr. 68/1993, B-deild, bls. 93–100.
- 4(55) Auglýsing um breytingu á fjallskilasamþykkt nr. 9/1989 fyrir Austur-Húnavatnssýslu, nr. 400/1996, B-deild, bls. 1073.
- 4(56) Fjallskilareglugerð fyrir Skagafjarðarsýslu, nr. 488/1998, B-deild, bls. 1602–

1612.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur B.11.):

- 4(7) Afréttarmörk milli Auðkúlu- og Grímstunguheiðar-suðurhluti. Guðmundur Guðjónsson skráði, dags. 21.6.1984.
- 4(8) Samningur um beitarafnot á Kili, dags. 22.11.1974.
- 4(9) Fundargerð sauðfjárveikivarna varðandi greiðslu Biskupstungnamanna á leigu á landi sunnan sauðfjárveikivarnargirðingar á Kili, dags. 20.2.1974.
- 4(10) Skrá yfir afrétti innan marka Upprekstrarfélags Ás- og Sveinsstaðahreppa, eigendur þeirra og heimildir, dags. 4.5.1981.
- 4(11) Skrá yfir afréttir, eignarheimildir og landamerki í Skagafjarðarsýslu ásamt bréfi a-b sýslumannsins í Skagafjarðarsýslu til Tryggva Gunnarssonar lögfr., dags. 29.11.1985.
- 4(12) Beiðni félagsmálaráðuneytisins til allra sveitarstjórna um upplýsingar varðandi afrétti, dags. 20.2.1989.
- 4(13) Svar Lýtingsstaðahrepps, dags. 6.11.1989, við beiðni félagsmálaráðuneytisins, dags. 20.2.1989.
- 4(14) Svar Bólstaðarhlíðarhrepps, dags. 1.11.1989, við beiðni félagsmálaráðuneytisins, dags. 20.2.1989.
- 4(57) Bréf Björns Egilssonar til sýslumanns Skagafjarðarsýslu um sýslumörk a-b Skagafjarðarsýslu og Húnavatnssýslu, dags. 17.8.1984. Bréf sýslumannsins í Skagafjarðarsýslu til sýslumannsins í Húnavatnssýslu um sýslumörkin, dags. 20.8.1984.
- 4(59) Bréf sveitarstjóra Húnavatnshrepps til sýslumannsins á Blönduósi um að eignir verði skráðar á hið nýja sveitarfélag, dags. 24.11.2006, ásamt eignaskrá fyrrum sveitarfélaga Húnavatnshrepps.
- 4(60) Bréf sveitarstjóra Húnavatnshrepps til sýslumannsins á Blönduósi. Beið um að tiltekna eignir Húnavatnshrepps verði skráðar eign Sjálfseignarstofnunar Eyvindarstaðaheiðar, dags. 8.10.2008, ásamt ljósriti af skipulagsskrá fyrir Sjálfseignarstofnunina Eyvindarstaðarheiði, dags. 8.12.2005.

Lagt fram af Gunnari Sólness hrl. vegna Ölduhryggjar:

- 5 Kröfulýsing, dags. 23.6.2008.
- 5(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Ölduhrygg, dags. 8.5.2008.
- 5(2) Fasteignamatvottorð fyrir Ölduhrygg, dags. 21.5.2008.
- 5(3) Landakort með tölusetnum örnefnum.
- 5(4) Loftmynd af Ölduhrygg.
- 5(5) Örnefnalýsing fyrir Ölduhrygg, samin eftir Stefáni Rósantssyni í Gilhaga.
- 5(6) Örnefnaskrá fyrir Ölduhrygg, skráð af Rósmundi G. Ingvarssyni.
- 5(7) Örnefnaskrá fyrir Hraunin, skráð af Rósmundi G. Ingvarssyni.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Eyvindarstaðaheiðar:

- 6 Kröfulýsing, dags. 30.6.2008.
- 6(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Eyvindarstaðaheiði, dags. 20.6.2008.
- 6(2) Fasteignamatvottorð fyrir Eyvindarstaðaheiði, ódags. en mótt. 3.7.2008.
- 6(3) Greinargerð, dags. 12.10.2008.
- 6(4) Skipulagsskrá fyrir Sjálfseignarstofnunina Eyvindarstaðarheiði, dags. 8.12.2005.
- 6(5) Viðauki við kröfulýsingu vegna Eyvindarstaðaheiðar, dags. 20.1.2009.
- 6(6) Varakrafa landeigenda vegna Eyvindarstaðaheiðar, ásamt korti, dags. 10.3.2009.
- a-b
- 6(7) Greinargerð Smára Borgarsonar og Sigursteins Bjarnasonar vegna þjóðlendu-krafna á Eyvindarstaðaheiði, dags. í mars 2009.

Lagt fram af Andra Árnasyni hrl. vegna Írafells:

- 9 Kröfulýsing, dags. 30.6.2008.
- 9(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Írafell, dags. 30.6.2008.

- 9(2) Fasteignamatvottorð fyrir Írafell, ódags. en mótt. 30.6.2008.
9(3) Afsal, dags. 21.2.1956.
9(4) Yfirlýsing landbúnaðarráðherra, dags. 15.2.1991.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Goðdala:

- 10 Kröfufýsing, dags. 30.6.2008.
10(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Goðdali, dags. 18.6.2008.
10(2) Útrentun af færslum fyrir Goðdali af heimasíðu Fasteignamats ríkisins, ódags.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 11 Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, dags. 20.5.2009.

Lagt fram af málsaðilum:

- 12 a-c Yfirlitskort, mælikvarði 1:50.000 í A1. Mál nr. 5/2008. Kröfufínur allra málsaðila, dags. 5.6.2009.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 13 13(1) Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 25.8.2008.
13(2) Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 31.8.2008.
13(3) Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 16.9.2008.
13(4) Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 13.10.2008.
13(5) Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 10.11.2008.
13(6) Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 2.12.2008.
13(7) Fundargerð endurupptöku, dags. 5.6.2009.

Hliðsjónargögn:

Lagt fram til hliðsjónar af Andra Árnasyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

- Ónr. *Árbók Ferðafélags Íslands 1964. Austur-Húnavatnssýsla*, bls. 6–7, 186–189 og 204–207.
Ónr. *Árbók Ferðafélags Íslands 2007. Húnaþing eystra frá jöklum til ystu stranda*, bls. 212–223.
Ónr. Hjalti Pálsson: *Byggðasaga Skagafjarðar III, Lýtingsstaðahreppur*, Sauðárkrókur, 2004, bls. 18–19, 23 og 355–362.
Ónr. *Göngur og réttir IV*, Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar, Akureyri, 1983–1987, bls. 84–85, 92–93, 128–131, 138–139 og 146–153.
Ónr. *Göngur og réttir III*, Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar, Akureyri, 1983–1987, bls. 268–269 og 296–315.
Ónr. *Húnaþing I*, Húnavatnsping, bls. 1–3.
Ónr. *Húnaþing III*, Eyvindarstaðarheiði: Heiðamörk og eignarhald, bls. 31–32 og 35.
Ónr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VIII*, Kaupmannahöfn, 1985, bls. 352–357, 362, 366 og 368–371.
Ónr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns IX*, Kaupmannahöfn, 1986, bls. 118–119, 123–124, 143–145, 150–164.
Ónr. Útdráttur úr uppskrift Þjóðskjalasafns Íslands á Jarðamati A-Húnavatnssýslu og Hegranesþings 1849–50.
Ónr. *Íslendingabók Landnámabók*, Íslensk fornrit I, síðari hluti, í útgáfu Jakobs Benedikts-sonar, Reykjavík, 1968, bls. 222–225 og 228–235.
Ónr. *Skagfirðingabók*. Rit sögufélags Skagfirðinga XI. árg., bls. 10–11 og 16–19
Ónr. *Húnavatnssýsla. Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839–1873, I*, Akureyri, 1950, bls. 110–111, 116–119.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

- Ónr. Dómur Hæstaréttar 10. apríl 1997, bls. 1162, í máli nr. 66/1996. Auðkúluheiði.

- Ónr. Skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 66/1996. Auðkúluheiði.
- Ónr. Dómur Hæstaréttar 10. apríl 1997, bls. 1183, í máli nr. 67/1996. Eyvindarstaðaheiði.
- Ónr. Skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 66/1996. Eyvindarstaðaheiði.
- Ónr. Endurrit úr Aukadómþingsbók Árnassýslu. Sátt um afréttarmörk á Kili, dags. 7.9.1985, ásamt tilteknum fylgiskjölum.
- Ónr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*, dags. 3.6.2004.
- Ónr. Sigurjón Guðmundsson: „Eyvindarstaðaheiði. Heiðamörk og eignarhald“, *Húnaþing III*, [án útg.st.], 1975, bls. 31–67.
- Ónr. Skýrslur í máli nr. 5/2008 hjá óbyggðanefnd, (8 blaðsíður, skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
- Ónr. „Göngur Skagfirðinga á Eyvindarstaðarheiði“, *Göngur og réttir II*, Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar, Akureyri, 1983-1987, bls. 46–55.
- Ónr. „Göngur Skagfirðinga á Eyvindarstaðarheiði haustið 1985“, *Göngur og réttir II*, Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar, Akureyri, 1983-1987, bls. 75–79.
- Ónr. Örnefnaskráning fyrir Eyvindarstaðarheiði. Guðmundur Jósafatsson skráði, 4 bls.
- Ónr. Örnefnaskráning fyrir Eyvindarstaðarheiði. Rósmundur G. Ingvarsson skráði, 44 bls.
- Ónr. Örnefnaskráning fyrir Eyvindarstaðarheiði. Jónas Illugason skráði, 29 bls.
- Ónr. Örnefnaskráning fyrir Hraun. Rósmundur G. Ingvarsson skráði, 8 bls.

Skjöl lögð fram til upplýsingar fyrir lögmenn:

Skýringar um þau gögn er þegar hafa verið könnuð hjá Þjóðskjalasafni Íslands, ódags. en lagt fram við 1. fyrirtöku.

Greinargerð Gunnars F. Guðmundssonar sagnfr. um gagnaöflun óbyggðanefndar, dags. 5.6.2007.

Umsögn Gunnars F. Guðmundssonar sagnfr. varðandi vörslu jarðabréfa, dags. 3.9.2007 ásamt fyrirspurn Ólafs Björnssonar hrl. um hvort íslensk jarðaskjöl gætu verið varðveitt í erlendum skjalasöfnum, dags. 22.8.2007.

Efnisyfirlit Björns Teitssonar o.fl. „Heimildaskráning jarða“, fyrir Skagafjarðarsýslu og Húnavatnssýslur.

ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR
með viðaukum

Svæði 1–6

Sérprentun 22. janúar 2009

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI	3
1. INNGANGUR	4
2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR	4
3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA	5
3.1. Landnám.....	5
3.2. Hefð.....	8
3.3. Lög	12
4. FLOKKUN LANDS	13
4.1. Almennt.....	13
4.2. Jörð.....	14
4.3. Almennningar.....	20
4.4. Afréttir.....	22
4.5. Jörð eða afréttur?.....	29
4.6. Jöklar.....	30
4.7. Fjallskil.....	36
4.8. Ítök	39
4.9. Fjörur og rekæign	42
5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD	47
5.1. Almennt.....	47
5.2. Jarðamöt og jarðabækur	47
5.3. Máldagar og vísitasíur	49
5.4. Lögfestur	52
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf.....	53
5.6. Afsals- og veðmálábækur.....	57
5.7. Aðrar heimildir	58
6. NIÐURSTAÐA	59
7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5	64
7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum	64
7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða.....	65
7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi	68
8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6	69
8.1.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	69
8.1.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana	70

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum nr. 1–7/2000 (svæði 1), er í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra. Í úrskurðum í málum nr. 1–5/2001 (svæði 2) er í kaflanum *Viðauki við almennar niðurstöður óbyggðanefndar* aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki með úrskurðum í málum nr. 1–9/2003 (svæði 3), 1–6/2004 (svæði 4), 1–5/2005 (svæði 5) og 1–5/2007 (svæði 6). Sá texti fer hér á eftir, í köflum 1–6.

Í úrskurðum á síðari svæðum, þ.e. 3–6, hefur einnig jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og lagt á það mat hvort ástæða væri til að breyta eða auka við fyrirbyggjandi almennar niðurstöður. Tilefni til umfjöllunar af þessi tagi gafst einkum á svæðum 5 og 6 og fer hún einnig hér á eftir, í köflum 7–8 .

Niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við hina almennu umfjöllun og jafnan til hennar vísað.

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfur á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í *jarðir*, *almenninga* og *afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jöklum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrir á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarða- bókum, máldögum og vísitasíum, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. *láglandisbelti*, *hlíðabelti* og *hálandis- eða fjallbelti*.¹ Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglandisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhéruð eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfur stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglandisbelti landsins upp í 100–150 m hæð og sums staðar nokkru hærra sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300–400 m hæð, en þar ofan við er hálandisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

¹ Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Reykjavík. S. 28.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um $\frac{2}{3}$ hluta af yfirborði landsins.² Mikill hluti láglandis- og hlíðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600–700 m hæð á miðhálandinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari, uns hann hefur horfið að mestu í 800–1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfar í láglandis- og hlíðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um $\frac{1}{4}$ hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölpættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglandi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgadist efri mörk gróðurs, og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Nú þekur gróður aðeins um $\frac{1}{4}$ hluta landsins í heild og um $\frac{10}{100}$ hluta ísfrírra svæða miðhálandisins, í stað nær helmings um landnám. Aðeins um $\frac{1}{100}$ hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálandinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálandisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.³

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á

² Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða*. Reykjavík. S. 13.

³ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrit, bls. 10–11. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur II* (fjöl.). Reykjavík. S. 133–134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 565.

landnámsöld, þ.e. á árunum 874–930. Efni Landnámu er spunnið úr þremur meginþáttum: landnámafrásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarfari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar, sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.⁴ Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.⁵ Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnasvæði árinna. Stundum virðist kvikféð sjálf hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjöllum ok merkðu at því landskostina, at kvikféit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“⁶

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Landnámu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfedranna.⁷ Hins vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.⁸ Ennfremur hefur

⁴ *Landnámabók*, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

⁵ *Landnámabók* 1986, s. 321.

⁶ *Landnámabók* 1986, s. 337.

⁷ Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 6–7, 20. Jón Jóhannesson, 1954–58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags*. S. 225–226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 193–222.

⁸ Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia*. Lundi. S. 203–217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámu-rannsóknunum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 222–225, 231–233.

því verið haldið fram að sum nöfn landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúru-
fari eða búskaparháttum.⁹ Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal
fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms
verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir
tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn
Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið
eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var
auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi
jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur
verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið
beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaða-
heiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006
(Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar litið til gróðurfars og staðhátta við mat á því hvort
líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hunda-
dalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem
menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að
landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra
óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin
telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar.
Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í
einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari
tímum. Rannsóknir á sviði sagnfræði, fornleifafraeði og náttúrufræði styðja þetta.¹⁰
Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfari inn til landsins verið þannig að
landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á
síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og
fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar
ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða
landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið
að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um
það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn
sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfari og staðhætti eða
hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir,

⁹ Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „- stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*.
16. b. Kaupmannahöfn. D. 578–584. Sjá ennfr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grímní. Riti um
nafnfræði*. 1–3. b. (1980–1996).

völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr, átölulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lögleg vitni til, at hann á, ef hann skal úrænt vera.“¹¹

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögþóttunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þórhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar¹². Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í lagalegum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að *hefð* sé komin inn í norræn lög úr kanónískum rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „...sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio immemorialis“.¹³

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára.““ Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

Item huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal það ecki wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist það sie j panta sett edur lient.¹⁴

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um

¹⁰ Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarríkis.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 165.

¹¹ *Jónsbók*. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

¹² Sbr. *Biskupa sögur*. 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

¹³ Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287–288.

¹⁴ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13. b. Reykjavík 1933–1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 1. b. Reykjavík 1912–1914. S. 425–426. *Alþingisbækur Íslands*. 3. b. Reykjavík 1917–1918. S. 33–35.

Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.¹⁵ Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og víðtækari ályktun en sú, að sá sem hafði haft umráð eignar um árabíl væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr:

Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Ting, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfirréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.¹⁶

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi, sem verið hefðu kirkjueign.¹⁷

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinson amtmaður til við kansellíð í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellíð bar málið undir Landsyfirrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.¹⁸

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafabingið frumvarp kansellisins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13., s. 351.

¹⁶ *Landsyfjerrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum 1802–1873*. 3. b. Reykjavík 1925–1931. S. 360–374.

¹⁷ *Lovsamling for Island*. 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.

¹⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga. Fyrsta þing 1. júlí til 5. ágúst 1845*. Reykjavík 1845. S. 2–12.

Í umræðum á ráðgjafafönginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleiðd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var fellt með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.¹⁹

Þrátt fyrir að Landsyfjerréttur hefði um árabil dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30–40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.²⁰ Í dómi Landsyfjerréttar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu hins vegar dæmdur beinn eignarréttur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli uppreksturs „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. 11b. i.f.²¹

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Felld voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapítula landsleigubálks Jónsbókar sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra síðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg til að tryggja viðskiptalífið, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir

¹⁹ *Tíðindi frá Alþingi...1845*, s. 466.

²⁰ *Landsyfjerrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 3. b. (1886–1889) Reykjavík 1890. S. 236–241.

²¹ *Landsyfjerrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 5. b. (1895–1898) Reykjavík 1901. S. 327–330.

því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalífið, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. ...

Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjälögum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845...²²

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.²³

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignarréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.²⁴ Meginskilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yfirráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómar þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin

²² *Alþingistíðindi* 1905. A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426–428.

²³ *Alþingistíðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.

²⁴ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14–15.

afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Þá er og ljóst að nytjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkir en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjándi öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (landsnefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðijarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp

nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gildi einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðijarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.²⁵

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd verulega og munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlalaga.²⁶

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almenn

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afrétta*, auk *almenninga*. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra; en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá lög fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fimt.²⁷

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.²⁸ Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjalogum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki

²⁵ Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga*. 7. b. Reykjavík. S. 254–255.

²⁶ Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir*. (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

²⁷ *Jónsbók* 1904, s. 185 (52. k. llb). Sbr. einnig *Grágás. Lagasafn íslenska þjóðveldisins*. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. lbp.).

²⁸ Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.–2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjalögum um „aðrar óbyggðar lendur“.²⁹ Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, *eignarland* og *þjóðlendu*, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lög-aðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi.“ Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé.“ Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*. Verður nú hugað að *jörðum*, *afréttum* og *almeningum* í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framangreindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land utan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnföll deila til sjóvar. ...Síðan skipaði hann heraðit sínum félagum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjörð á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfis í Geitlandi.³⁰

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.³¹ Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka,

²⁹ Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðátta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251–257). Sjá 1. gr. landamerkjalaga nr. 5/1882 og 41/1919.

³⁰ *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139–146, 230–232.

³¹ *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lbp.).

veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í önnur lönd, eða aðrir menn eigi þanneg ítök“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjöll þau eru, er vatnfjöll deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjargangi á fjöll upp, kveða skal þar á merki“³². Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jörð“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrt, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almennings eða afréttar ...“³³

Með landamerkjalögum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni, þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.–3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.–3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hliðstæðum atriðum varðandi afrétti.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadýra á jörð sinni.³⁴ Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hværrar skyldu ráða veiði á landi.³⁵

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.³⁶ Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.³⁷ Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrirmæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu

³² *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. lbb). Samkvæmt ákvæðum *Jónsbókar* voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159-163 (31.–32. k. llb.).

³³ *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. llb.).

³⁴ Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188–192 (56.–57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

³⁵ Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

³⁶ Sjá nú einnig 2.–3. gr. laga nr. 57/1998 um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

³⁷ Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324–325, 350–351 (34., 35. og 52. k. lbb.). *Jónsbók* 1904, s. 188–190 (56. k. llb.).

viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar svokölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum nr. 15/1923.³⁸ Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæstaréttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans fyndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.³⁹ Rekabálkur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.⁴⁰ Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma löggjöf.⁴¹ Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hveirrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögákveðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.⁴² Höfuðskyldan hefur þó fyrr og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97.⁴³ Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnæði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins *jörð* í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu *aðalbóli* í Grágás og *höfuðbóli* í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið *staður* er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.⁴⁴

³⁸ Ólafur Lárússon sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárússon, Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. llb. Jónsbókar.

³⁹ Sbr. Jónsbók 1904, s. 134–136, 194–196 (6. og 60. k. llb.).

⁴⁰ Sjá Grágás 1992, s. 345 (48. k. llb.). Jónsbók 1904, s. 135–136 (6. og 7. k. llb.).

⁴¹ Sjá 3. k., 8.–10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island*. 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454–455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. nánulaga, nr. 61/1907, 1. gr. nánulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

⁴² Grágás 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). Jónsbók 1904, s. 106–108, 110–112 (29. og 32. k. ffb.).

⁴³ Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

⁴⁴ Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen*. I. Bergen. S. 35.

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.⁴⁵ Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið *hjáleiga* kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.⁴⁶ Fram að þeim tíma voru önnur hugtök notuð eins og *heimalönd*, *smálönd* og *hjábyli*.⁴⁷ Hjáleigubýggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.⁴⁸

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.⁴⁹ Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.⁵⁰ Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbýli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli *heimajarðar* og hjáleigu. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið *lögbú* þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búakviðar, en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögbýli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.⁵¹ Þau hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

⁴⁵ Grágás 1992, s. 344 (48. k. lbp.).

⁴⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem *hjáleiga* kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga*. Reykjavík. S. 55).

⁴⁷ Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*. Kaupmannahöfn. S. 94.

⁴⁸ Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag*. Reykjavík. S. 462–463.

⁴⁹ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931–1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

⁵⁰ Hitzler, Egon 1979: *Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*. Ósló. S. 213–215, 226.

⁵¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. *Fylgiskjöl*. Reykjavík. S. 24.

Hugtakið *heimaland* kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyrirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sök á því.⁵²

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatnshreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“, þó að þaðan liggi næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.⁵³

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist *heimaland* stundum vera haft um „einskona millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn hjálönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubýggðar. Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afrétti.⁵⁴

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

Heimalönd. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:

a. *Búfjárhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflíð.

b. *Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjárhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almennings fé, eða notaður stórum meir til sumarbeitar af

⁵² Jónsbók 1904, s. 292.

⁵³ Jarðabók Árna og Páls 11, s. 143.

⁵⁴ Björn Teitsson, 1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930*. Reykjavík. S. 78–79.

ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afrétt.⁵⁵

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu *Lýsing Íslands* að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.⁵⁶

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðjarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar, sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.⁵⁷

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hverrar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi bús á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti megi leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávík leiði til annars.

⁵⁵ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892*. B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

⁵⁶ Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands*. 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

⁵⁷ Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrr og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði, er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat sem fram fer fyrir óbyggðanefnd sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*, þar sem *jörð* hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrr og síðar. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.⁵⁸ Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvernig háttað sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.⁵⁹ Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.⁶⁰ Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningssvæði, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum undanskildum þegar um beitaland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.⁶¹ Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafreittardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólíkar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnytjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við land-

⁵⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868–869. *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn*. 9. b. Reykjavík 1909–1913. S. 642.

⁵⁹ Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187–189.

⁶⁰ Bjarni Jónsson frá Vogu, 1917–1919: *Almenningar og afrjettir*. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar (B). S. 20–22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um afrjettir og almenninga.“ *Lögrjetta* 11. apríl 1917. S. 61–62.

⁶¹ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 27–30.

eiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.⁶²

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fygla svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenning liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.⁶³

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hvern þeira gera er þann almenning eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjargangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilr á, hvár þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri vátta í móti. Fiskivotn ǫll i almenningi eru ǫllum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fygla. Engi skal beita almenning frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvøku; þar eigu menn at telgja við ok færa til skips eða búða, ok er þá heilagr viðurinn. Nú koma menn þar ǫðru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bæti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aurum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hvern er fellir, nema nauðsyn banni ...⁶⁴

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.⁶⁵

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.⁶⁶ Í því sambandi hefur verið bent á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. llb., við norsk lög.⁶⁷ Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað. Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað er í fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka

⁶² Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶³ Grágás 1992, s. 369 (74. k. llb.).

⁶⁴ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁶⁵ Jónsbók 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. llb.).

⁶⁶ Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶⁷ Sjá eldri Frostþingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (llb., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387*. 1. b. Christiania 1846. S. 250–251. *Norges gamle love indtil 1387*. 2. b. Christiania 1848. S. 144–145.

almenninga að ræða.⁶⁸ Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nýtt af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.⁶⁹

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.⁷⁰ Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklings-eignarréttinda yfir.⁷¹ Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins, og hins vegar öræfasvæðum, sem engar hefðbundnar nýttjar eru af.⁷²

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.⁷³ Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt, þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.⁷⁴ Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunn-eignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins *afréttur* er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beutilands.

⁶⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beutiland í svonefndum Þjorsártungudómi, en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104–114.

⁶⁹ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

⁷⁰ Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjölum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

⁷¹ Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.–1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. nánulaga, nr. 50/1909.

⁷² Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 41/1919.

⁷³ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignarréttur*. Reykjavík. S. 83.

⁷⁴ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

Síðar hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beitiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.⁷⁵

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar, sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeitiland.⁷⁶ Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.⁷⁷

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum, fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur bjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.⁷⁸ Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalögum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalög, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanámi á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.⁷⁹ Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og solum og fyrr eða síðar verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirfærst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn ótalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur, enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má *samnotaafrétti*. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan

⁷⁵ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 43.

⁷⁶ Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

⁷⁷ *Jónsbók* 1904, s. 176–177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig Grágás 1992, s. 330–331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. llb.).

⁷⁸ *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

⁷⁹ Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

flokk. Óhætt sýnist að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til sumardeildar fyrir búpening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða *afrétti einstakra jarða og stofnana*, en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum, en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afréttar er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða, en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparháttar verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignarland, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarrétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til uppreksturs á afrétt tilheyrandi annarri jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft víðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnyttja innan afréttar (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnyttja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju

eða samningum. Sömu reglur er að finna í núgildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.⁸⁰ Sjá nánar í kafla 4.7.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.⁸¹

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.⁸² Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.⁸³ Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.⁸⁴ Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslenskum ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.⁸⁵

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignarrétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.⁸⁶

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum, sem héruð ættu eða notuðu með löglegri heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað einstaklingsréttar heimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957 sem tekið var af skarið

⁸⁰ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. lþ.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.–8. gr., og nr. 6/1986, 7.–8. gr.

⁸¹ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. lþ.).

⁸² *Grágás* 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. lþ.).

⁸³ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁸⁴ Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

⁸⁵ Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

um það, og án tillits til þess hvort að fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsparfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafréttar. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttareignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum sem hvorki falla í flokk afréttar né sýnt verði fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.⁸⁷

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðefna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðefna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum, sem einskis eign væru. Árið 1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afréttum, almenningum og örafum, sem ekki eru metin til dýrleika“.⁸⁸

Skyldur þeirra er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrir en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.⁸⁹ Í nýbýla-

⁸⁶ Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

⁸⁷ Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

⁸⁸ Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.–10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

⁸⁹ Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvara vegna þeirra landsvæða eða afréttar sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

tilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur *afréttaralmenningur*, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og *samnotaafréttur*. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni segir svo: Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotaafréttum og þá yfirleitt ekki neinir fyrirvarar gerðir varðandi grunn-eignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim söllum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.⁹⁰ Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.⁹¹

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.⁹² Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað, enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot sem falist hefðu í sumarheit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum styddu ekki eignarréttartilkall í beinni

⁹⁰ Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

⁹¹ Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiði og fuglafriðun og 2. gr. námulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

⁹² Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundaureykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttar-dóminum fyrri sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur réttthafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílshrepps að afrétti sínum staðfestur en til afréttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerkjamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtaldalshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómur skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afrétta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir *samnotaafrétt*, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundaureykjadals-hrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir flokkinn *afréttir einstakra jarða og stofnana*, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að *lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar*, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrir-liggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir bú-fénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðliggjandi jarða. Þá er ljóst að lög-gjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar

jarðar eða stofnunar er undirorpinn beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið *jörð*, sbr. einnig H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku þjóðlendulaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnst allt að einu einstök dæmi um slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafrétti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunar-kröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beutiland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgróinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum þar sem ekki finnast afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það

er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu, sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beiti-land með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Eins og fram kemur í almenntri umfjöllun óbyggðanefndar um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar, og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.⁹³ Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendum.⁹⁴

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.⁹⁵ Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málsþaka), *Gesta Danorum*, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfi-hreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.⁹⁶ Saxi lýsir þessu sem furðufregn, og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.⁹⁷ Hér er einnig ástæða til

⁹³ Sbr. Grágás 1992, s. 472. Jónsbók 1904, s. 43, 272–273.

⁹⁴ *Íslendinga sögur*. 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hver við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki...“

⁹⁵ Sigurður Þórarinnsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands*. S. 1–2, 15.

⁹⁶ Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 14–15.

⁹⁷ Sbr. Saxo Grammaticus, 1985: *Danmarks Krønike*. Kaupmannahöfn. S. XXII–XXIII.

að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

Á sjánum liggja þeir hafisar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðrhöfin, en yfir háfjöll landsins svo *óbræðiligir jökla* með yfirvættis hæð og vídd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.⁹⁸

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosíð í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiða kominn undir jökul.⁹⁹ Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við ritgerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram frostþenslukeninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.¹⁰⁰ Þá er þess að geta að jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.¹⁰¹

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfanlegur og hnígur og skríður undan eigin fargi.¹⁰² Í aðdraganda að setningu vatnalaga í byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir vatns.¹⁰³ Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í íslenskri lögfræði. Jökla hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem enginn hafi nýtt af, eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.¹⁰⁴

⁹⁸ *Byskupa sögur*. 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

⁹⁹ *Landnámaabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

¹⁰⁰ *Dissertationcula de montibus Islandiæ chrySTALLINIS* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 16–17).

¹⁰¹ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

¹⁰² Minnisblað Odds Sigurðssonar, jöklafræðings, til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

¹⁰³ Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 43.

¹⁰⁴ Sbr. þessi orð Sigurðar Línals: „Auk afrétta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálandinu, til dæmis öræfa- og jökulsvæði, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skírskotað til sérrettinda yfir né heldur neinn almannaréttur er bundinn við“ („Eignaréttur á landi og orkulindum.“ *Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna* 1983. S. 18). – Sbr. einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklingseignaréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmenninga, þótt e.t.v. sé það ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má ætla, að erfitt sé að finna

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendlaga kemur fram að byggt sé á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afréttur, almenningur, óbyggðir eða hálendi utan eignarlanda. Jökla, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk þjóðlendna.¹⁰⁵

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í ákvæðum laganna.

Um ákvörðun eignarmarkna/landamerkja að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarkna sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álitamáls að því er eignarland varðar, enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.¹⁰⁶ Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlanda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatnalaga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.¹⁰⁷ Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendlaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi gert sér grein fyrir því að jökulbrúnin færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka sem þar myndast sé ástæða til að ætla að

landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbætur eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jökla landsins, að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenningar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík 1994. S. 592).

¹⁰⁵ Þskj. 598. Alþið. 1997–1998, 122. lögþ. A: 2598.

¹⁰⁶ Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

¹⁰⁷ Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 510–512.

dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúninni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp, ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.¹⁰⁸ Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.¹⁰⁹ Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendur. Um leið eru þjóðlendur lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendulaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitnið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendulaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendur. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotsins og þjóðlendulaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

¹⁰⁸ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁰⁹ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignarréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* II. Reykjavík. S. 136.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekktu jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendulaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnáms tíma.¹¹⁰ Hafi landnám náð að jökli hefur það land sem horfið hefur undir jökul tilheyrt aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnáms tíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok nítjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalog og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jöklar voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hropað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900 er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalog eru sett 1882 og þar til þjóðlendulög taka gildi 1998 var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpin en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsögðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnlagg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsögð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalýsingu. Gagnvart jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalinu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á

¹¹⁰ Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktur um breytingar jökla frá landnámi Íslands“, dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar, jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands*. 29. árg. – Sigurður Þórarinnsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 43–48.

milli eignarlanda og þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsgöðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að frá gildistöku þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., enda sé jökullinn í þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájökklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájökklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljaðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar, en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið

og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölun og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru ennfremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum bætur, áverkabót og landnám, ef þessi réttur var brotinn.¹¹¹ Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælt til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.¹¹² Jarðeigandi átti einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.¹¹³

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær mætti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn er næstir bjuggu afrétti beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrararbeit því aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.¹¹⁴

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar:

¹¹¹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 144–145 (6. og 18. k. llb.).

¹¹² *Jónsbók* 1904, s. 292.

¹¹³ *Jónsbók* 1904, s. 152–154 (24. k. llb.).

¹¹⁴ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.).

Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii.[þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er logrtt skal vera, skipa svá oðrum gongum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri mork við konung er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gonguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknið bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.¹¹⁵

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.¹¹⁶

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar, en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútgefin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks

¹¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 149.

¹¹⁶ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. lþb.).

konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbeitilanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögunum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlanda, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitolanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr. 12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögunum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vorsmölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimlands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að smölun heimlands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða háttá þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beitoland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrr segir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttað á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttað.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttað að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaf framkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkja viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttað svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaf framkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrirfram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.¹¹⁷ Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið *ítak* ekki skilgreint sérstaklega, en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til

¹¹⁷ Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 13.

að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.¹¹⁸

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afrétu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í önnur lönd, eða aðrir menn eigi þanneg ítök; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með váttum tveim eða fleirum.¹¹⁹

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaitak.¹²⁰ Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,¹²¹ og fær það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tímabundin lán hlunninda, kaup og ítakaskipti.¹²² Elsta skjalllega heimildin um ítaka-eign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.¹²³ Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Engines á Ströndum norður „ok reki með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta reka-skrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.¹²⁴ Ítökum fjölgaði

¹¹⁸ Sbr. Grágás 1992, s. 288.

¹¹⁹ Jónsbók 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í Grágás (1992, s. 290) án þess að orðið *ítak* sé þar notað.

¹²⁰ Sbr. Grágás 1992, s. 296, 321, 329. Jónsbók 1904, s. 147–148, 150.

¹²¹ Grágás 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

¹²² Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaítök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Þættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*. Reykjavík. S. 277.

¹²³ *Íslenskt fornbréfasafn*. 1. b. Kaupmannahöfn 1857–76. S. 178–180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

¹²⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67–76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246–248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248–251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

síðan jafnt og þétt, og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.¹²⁵

Ljóst er að ítaka eign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjörunytjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðháttu fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálavömmum í Þórisdal eða Laxárdal, en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).¹²⁶ Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hrisaskóg og raptvidahögg í jörðunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.¹²⁷ Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.¹²⁸

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingaraflla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparháttu og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.¹²⁹ Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hvíldu komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það, að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nytjuð í sambandi við notkun þeirra.¹³⁰ Það var einkum gert með því að banna að tiltekin hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðiítaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr. 3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðiítaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr.

¹²⁵ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggjatekja/eggver, skógur/skógarítak, hris/hrisrif/hrístak, torf, mósкурður/mótak, engjatak/engjaitak, reki/rekítak*.

¹²⁶ Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálms Geirs Þórhallssonar, eiganda Efra-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

¹²⁷ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

¹²⁸ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur*.

¹²⁹ Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni *ítak eða ískýlda*.

¹³⁰ Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

laganna.¹³¹ Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.¹³² Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óyggjandi fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafretti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.¹³³ Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397¹³⁴ og Gíslamáldaga frá 1570.¹³⁵ Þá segir í Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.¹³⁶ Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafreitur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafreitur Biskupstungna, það landsvæði sem framangreind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umrædda máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

4.9. Fjörur og rekæign

Eignarréttur að fasteign sem liggur að sjó nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.¹³⁷ Undir yfirborði

¹³¹ Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögnum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að umræddum lögum segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

¹³² Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögum nr. 113/1952 er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afreitti, sem sveitarfélög eiga. Í lögnum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afreittarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afreittarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

¹³³ *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.

¹³⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.

¹³⁵ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.

¹³⁶ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 648.

¹³⁷ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignarréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I, s. 37. Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarrétti* I, s. 57.

sjávar taka við svokölluð netlög, sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.¹³⁸ Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.¹³⁹

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálk Jónsbókar, og er sá bálkur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.¹⁴⁰ Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lögum sé frá komit.“¹⁴¹ Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.¹⁴² Allan reka utan *reka-marka* var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á, en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.¹⁴³

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða rekamaður má nýta á allan reka“.¹⁴⁴ Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deilda reka.¹⁴⁵ Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri land fyrir“.¹⁴⁶ Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri, og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á *fiskhelgi*:

Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattur [álnarbreiður milli

¹³⁸ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹³⁹ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁴⁰ Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvölum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.–2. gr.

¹⁴¹ *Jónsbók* 1904, s. 194.

¹⁴² *Grágás* 1992, s. 351–352. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 194–195.

¹⁴³ *Grágás* 1992, s. 353–354. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Á öðrum stað í *Jónsbók* (s. 203) segir þó að þess hvals sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörun í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (*Grágás* 1992, s. 365).

¹⁴⁴ *Grágás* 1992, s. 552. Í *Jónsbók* virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis út fyrir netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlög, þá á sá allan er veiðir“ (*Jónsbók* 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

¹⁴⁵ Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir*. 1. b. Reykjavík. S. 219.

¹⁴⁶ *Grágás* 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. *Grágás* 1992, s. 353–354). Samkvæmt *Jónsbók* 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

punnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrirvir [fellur út] utast.¹⁴⁷

Fiskhelgi í þessu samhengi táknað svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.¹⁴⁸

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

Rekamarck til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.

Það var logtekid um rekamark a Auxararþijngi af badum l¹gm¹nnunum og allri logrietunne a dogum Håkonar kongz. sem væri i almenelegu flæðarmåle þa siör rædur sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Målarkamp. edur eíartanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast það landeigande hvort það er trie edur hvalur.¹⁴⁹

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá *rekamaður* eða *fjörumaður*, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

Ef maðr kaupir reka af landi manns at loqmáli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjørr en svá, þá á landeigandi af fjöru þeiri álнарlönq kefli oll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgðan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.¹⁵⁰

Rekamaður átti einnig allan ómerktan við og hval sem menn fluttu úr almenningi¹⁵¹, ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var, og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.¹⁵² Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá

¹⁴⁷ Grágás 1992, s. 353–354. Sbr. Jónsbók 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

¹⁴⁸ Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

¹⁴⁹ *Íslenskt fornbréfasafn* 11, s. 1–2.

¹⁵⁰ Jónsbók 1904, s. 196–197.

¹⁵¹ Í Jónsbók er landeiganda eignaður allur flutningur (Jónsbók 1904, s. 197).

¹⁵² Grágás 1992, s. 354–355, 365. Jónsbók 1904, s. 196–197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í Jónsbók.

ágóða af og hafa þriðjung af öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land“.¹⁵³ Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af viði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.¹⁵⁴

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.¹⁵⁵ Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjöruítök séu í elstu máldögum og skráum aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.¹⁵⁶ Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig *reka-grunnurinn*, enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.¹⁵⁷ Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann, þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Örafum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.¹⁵⁸ Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst“.¹⁵⁹ Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningsfjara sé ítak í eignarlandi, en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.¹⁶⁰

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu“ sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögum:

Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.¹⁶¹

¹⁵³ Grágás 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201–203, 208–209.

¹⁵⁴ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56–57.

¹⁵⁵ Sbr. einnig hugtakið *ítaksreki* um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

¹⁵⁶ Kuhn, Hans, 1943–1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 73. Austfirðingar nota orðið *sandur* um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

¹⁵⁷ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁵⁸ Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

¹⁵⁹ Grágás 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193–194.

¹⁶⁰ Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, Grágás og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður, ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningsfjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „finnandasþik“). Sbr. Grágás 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

¹⁶¹ Grágás 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gildi einu þó að annar hefði eignast aðrar nytjar í fjöru og netlögum.¹⁶² Eins og áður hefur komið fram virðist fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalegg, og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.¹⁶³ Alin jafngildi um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera *almennigur*.¹⁶⁴ Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.¹⁶⁵ Í löggjöf frá miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.¹⁶⁶ Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.¹⁶⁷ Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu, þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annað hvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álítaefni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendlögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.¹⁶⁸ Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.¹⁶⁹

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að

¹⁶² *Jónsbók* 1904, s. 197.

¹⁶³ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁶⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

¹⁶⁵ Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almenningur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

¹⁶⁶ Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹⁶⁷ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹⁶⁸ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II, s. 136.

¹⁶⁹ Ekki verður ráðið af fyrirbyggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almennt

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álnum vöruvaðmáls eða einu kýrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).¹⁷⁰

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttuguföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.¹⁷¹ Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heimalandi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.¹⁷²

Á árunum 1702–1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þykir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar

¹⁷⁰ Sbr. *Lovsamling for Island*. 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.

¹⁷¹ Sbr. Björn Lárusson, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 18. Björn Lárusson, 1982: *Íslands jordebok under förindustriell tid*. Lundi. S. 18.

¹⁷² Björn Lárusson 1967, s. 63.

og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landspjöllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samanburði við jarðabréf sem þeir Árne og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins væri fódurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útigangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árne og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrettingu“ í votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær sem hér hefur verið vikið að eru að verulegu leyti í samræmi við svonefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fódurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.¹⁷³ Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“¹⁷⁴

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fódurgildið, bæði af heyfeng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.¹⁷⁵ Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.¹⁷⁶ Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstrartollum.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram

¹⁷³ Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island*. Kaupmannahöfn. S. 165–175.

¹⁷⁴ *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).

¹⁷⁵ Björn Lárusson 1982, s. 17.

¹⁷⁶ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

fór jarðamat um land allt á árunum 1800–1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útigangur metin sérstaklega til dýrleika.¹⁷⁷ Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum“.¹⁷⁸ Hjáleigur voru ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið út 1861 undir heitinu *Ný jarðabók fyrir Ísland*. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið, en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrr en með fasteignalögunum nr. 22/1915 sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til uppreksturs, skal eigi meta sjerstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.

Prætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrr á tímum, einkum grasfeng og útigang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

5.3. Máldagar og vísitasíur

Hugtakið *máldagi* var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun

¹⁷⁷ *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475–481.

¹⁷⁸ *Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

Þar er maður leggur fê til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögréttu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða [lesa] skrá og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn [einu sinni] á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.¹⁷⁹

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082–1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.¹⁸⁰ Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubónda, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það *heimanfylgja* hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd *afvinna*, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar, er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunnfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitasíuferðum sínum.¹⁸¹

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. *staður* að skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum *staðamálum* á síðari hluta 13. aldar.¹⁸² Jafnframt gildi sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni, nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.¹⁸³

¹⁷⁹ Grágás 1992, s. 12.

¹⁸⁰ Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134–135.

¹⁸¹ Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

¹⁸² Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123–126, 223–226.

¹⁸³ Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40–49.

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta sem fyrir var í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildarinnar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.¹⁸⁴ Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögréttu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.¹⁸⁵

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og autentískt“ kirkjuregistur.¹⁸⁶ Eftir siðaskipti tóku vísitasíubækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.¹⁸⁷

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þyki að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía

¹⁸⁴ *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

¹⁸⁵ Magnús Már Lárusson, 1981: „Máldagi.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.

¹⁸⁶ *Lagasafn. Íslensk lög 1. október 1995*. S. 513–514.

¹⁸⁷ Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn*. Skrár Þjóðskjalasafns 3. Reykjavík. S. 47–48.

um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið *lögfesta* fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (llb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (llb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (llb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gildi almennt, en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gildi aðeins í 12 mánuði (llb. 17).¹⁸⁸

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (llb. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal lögfesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lögfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggr, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lögmáli réttu ...

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum“, þ.e. fylgja máli eftir til laga.¹⁸⁹ Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögréttu (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu, þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf, „sökum harðinda, fjúka og óveðráttu“. Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.¹⁹⁰ Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.¹⁹¹

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta ráðsmannsins í Skálholti.¹⁹² Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga¹⁹³ virðist sú skoðun

¹⁸⁸ Sbr. Sigurður Línal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175–176.

¹⁸⁹ Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast...* Reykjavík. S. 165.

¹⁹⁰ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Reykjavík 1993. S. 162.

¹⁹¹ *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519–521.

¹⁹² Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.

hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.¹⁹⁴ Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitasíur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að samningsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjalaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.¹⁹⁵ Af umfjöllun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um land væru í ólestri.¹⁹⁶ Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brýn þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleiðis.¹⁹⁷ Skyldu landeigenda til að gera landamerkjalyfingur var líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.¹⁹⁸ Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.¹⁹⁹ Af þessu má ráða að setning landamerkjalaga 1882 hafi verið þáttur í

¹⁹³ Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.

¹⁹⁴ Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).

¹⁹⁵ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1847, s. 67–68; 1849, s. 26, 261–263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515–516; 1879 (fyrri partur), s. 24–28; 1881 (síðari partur), s. 118.

¹⁹⁶ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 28–29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (fyrri partur), s. 197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.

¹⁹⁷ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 29, 31, 261, 274–275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.

¹⁹⁸ Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.

¹⁹⁹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

viðleitni löggjafans í lok nítjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið, enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja, merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útkljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gildi því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögunum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða lögin og lauk þeirri vinnu með setningu nógildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.²⁰⁰ Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirvarsmanna jarða til merkjasetningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbygðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað „jarðar“ og „fyrirvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirbyggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði

²⁰⁰ Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

landamerkjálaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögin komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrá þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrá hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðilja vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjälögin mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.²⁰¹ Orðin landamerkjälýsing og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggæringa. Lögin kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjábréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjábréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjábréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða fyrirvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirvari, en samkvæmt 17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrjetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum,...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjälaganna að fyrirvarsmenn hreppa áriti landamerkjábréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjábréf fyrir afrétti.

Auk þess að uppfylla formskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjábréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjábréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjábréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjälaga 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjábók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágretta eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var

²⁰¹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).²⁰²

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkjabréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðháttu, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsimálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi, þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).²⁰³ Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óbyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsimálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni

²⁰² Ennfremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

5.6. Afsals- og veðmálabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lög-málum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.²⁰⁴ Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lögmála á Alþingi, sbr. 8.–9. kapítula landsbrigðapáttar í Jónsbók.²⁰⁵

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansellisins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmani falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifna og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögþingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögþingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi, en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978.

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku núgildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var litið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetningar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þingi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“²⁰⁶

²⁰³ Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

²⁰⁴ Grágás 1992, s. 300 (14. k. lbb.).

²⁰⁵ Jónsbók 1904, s. 127–128 (8.–9. k. lbb.), 221–222 (11.–12. k. kb.).

²⁰⁶ Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrukun á Íslandi*. Kaupmannahöfn. S. 57.

Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skráum þeirra.²⁰⁷ Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.²⁰⁸

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögbingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyfírréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978 þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnýslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992, var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skráum og framlagningu þeirra.²⁰⁹ Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala, þótt þeim hefði áður verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.²¹⁰ Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum, í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki, en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þá-gildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða

²⁰⁷ Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur*. Reykjavík. S. 29.

²⁰⁸ *Alþingistíðindi A 1977–1978*, s. 1382.

²⁰⁹ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

²¹⁰ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði, enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómur hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómur sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegri niðurstöðu um einstök álitaefni.

Heimildir um stjórnarsýslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkjueigna.

Heimildir um eignausýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitasíum en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófests. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn uppsláttarit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi sem hér hefur verið gefið ágríp af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku þjóðlendulaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla. Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendulögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendir og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

- a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nytjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan

landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlatalilskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátið, þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsgöðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíman verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru

undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem hefur verið lagt til afréttar vísast til umfjöllunar um hugtakið *jörð*.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágretta eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi

ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5

Eftirfarandi texti er úr köflum 6.1, 6.1.1 og 6.1.2 í málum nr. 1–5/2005.

7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum

Í úrskurðum óbyggðanefndar á fyrsta landsvæðinu sem tekið var til meðferðar, sjá mál nr. 1–7/2000, er í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum á næsta landsvæði sem tekið var til meðferðar er í kaflanum *Viðauki við almennar niðurstöður óbyggðanefndar* aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við, sjá mál nr. 1–5/2001. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki með úrskurðum í málum á þriðja svæðinu, nr. 1–9/2003, og því fjórða, nr. 1–6/2004.²¹¹ [...]

Á þeim tíma sem liðinn er frá því Almennar niðurstöður óbyggðanefndar og viðauki við þær birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Skal þar fyrst getið um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005, sem fjallað var um í inngangi að niðurstöðum óbyggðanefndar í málum á svæði 4. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli

á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland. Aðrir dómur varða fremur heimildamat og sönnunarkröfur, nánar tiltekið tveir dómur Hæstaréttar frá 21. október 2004 (mál nr. 47 og 48/2004); þrjú dómur frá 11. maí 2006 (mál nr. 496/2005, 454/2005 og 345/2005); tveir dómur frá 28. september 2006 (mál nr. 497/2005 og 498/2005); tveir dómur frá 5. október 2006 (mál nr. 67/2006 og 133/2006) og nú síðast þrjú dómur frá 16. maí 2007 (mál nr. 448/2006, 536/2006 og 24/2007).

[...]

Hér á eftir verður fyrst lagt mat á hvort dómur gefi tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða og að því loknu fjallað almennt um stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi. [...].

7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða

Í forsendum dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004, sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796, tók rétturinn almenna afstöðu til mats á gildi landamerkjabréfa, annars vegar jarða og hins vegar annarra landsvæða, og inntaks eignarréttar á svæði, sem lýst er í landamerkjabréfi jarðar, sbr. einnig tilvísanir í síðari dómum í þjóðlendumálum, t.d. máli nr. 345/2005. Orðrétt segir svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Einnig kemur fram það álit réttarins að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Sama máli gegnir ef ekki hefur verið ágreiningur um merki viðkomandi jarðar. Hins vegar verði ekki litið fram hjá þeirri staðreynd að fyrir gildistöku laga nr. 58/1998 hafi engum verið til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist þjóðlenda. Þá verði þess að gæta að með því að gera landamerkjabréf gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands.

²¹¹ Það sama á við um síðari úrskurði, þ.e. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5) og nr. 1–5/2007 (svæði 6).

Segja má einnig að í nýjustu dómum, sbr. mál nr. 536/2006 og 24/2007, hafi enn verið hnekkð á þýðingu þess að landsvæði teljist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu er óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, sbr. umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé.

Umfjöllun dómstóla um landamerkjabréf jarðanna Úthlíðar, Stafafells (hluta), Skaftafells og Hóla gefur þó tilefni til að huga sérstaklega að því hvort óbyggðanefnd beri að herða kröfur til sönnunar eignarlands innan landamerkjabréfa jarða, frá því sem lagt er til grundvallar í *Almennum niðurstöðum*. Viðkomandi landsvæði voru öll talin eignarlönd en í forsendum dóma samt sem áður lýst efasemdum um að svo væri að öllu leyti.

Í tilvikum Úthlíðar og þess hluta Stafafellslands sem liggur sunnan og vestan Jökulsár, sbr. mál nr. 48/2004 og 498/2005, lágu fyrir bæði landamerkjabréf og eldri heimildir um merki. Lýsingar þessar fengu vel samrýmst en beinn eignarréttur á hluta þeirra landsvæða sem afmörkuð voru þrátt fyrir það talinn vafa undirorpinn. Fram kemur að staðhættir og fyrirbyggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki að þar hafi verið stofnað til beins eignarréttar með námi. Ekki voru þó talin skilyrði til að skilja þessi landsvæði undan eignarlandi jarðanna, einkum þar sem ekkert hefði komið fram af hálfu íslenska ríkisins sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun að þessu leyti. Varðandi umræddan hluta Úthlíðar var einnig tekið fram að ekki hefði verið sýnt fram á að landsvæðið hefði verið nýtt sem samnotaafréttur.

Í tilvikum Skaftafells og Hóla, sbr. mál nr. 496/2005 og 48/2004, voru landamerkjabréf fyrir hendi en engar eldri heimildir. Um landamerkjabréf Skaftafells, sem er ódagsett en var þinglesið á árinu 1890, segir svo í dómi Hæstaréttar:

Þótt landamerkjabréfið geti haft sönnunargildi um mörk eignarlands Skaftafells með því að það var áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók, verður að líta til þess að ekki var á valdi eigenda jarðarinnar að auka með landamerkjabréfinu við land sitt eða annan rétt umfram það, sem áður hafði verið. Getur landamerkjabréf þetta því ekki eitt og sér nægt gegn andmælum áfrýjanda til að sanna beinan eignarrétt eigenda Skaftafells II að landinu á Skeiðarársandi, sem deilt er um í málinu, heldur verða önnur atriði jafnframt að koma til, sem stutt geta sömu niðurstöðu, sbr. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 [sem fjallar m.a. um Hóla], sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796.

Hér skal einnig getið dóms í máli nr. 345/2004, varðandi jörðina Fell í Suðursveit. Þar lá fyrir skýr eldri heimild, nánar tiltekið lögfesta frá árinu 1851, þar sem merki inn til landsins voru m.a. miðuð við aðliggjandi jökul. Landamerkjabréf jarðarinnar frá árinu 1922 var mun óskýrara, náði skemur inn til landsins, þ.e. í átt að jökli, og gat ekki sérstaklega um merki gagnvart jöklinum. Fjallendið næst jökli var dæmt þjóðlenda og þannig fremur miðað við hina yngri heimild, þ.e.

landamerkjabréfið, sem náði skemur en hin eldri. Þar höfðu þó önnur atriði einnig vægi.

Óbyggðanefnd hefur nú þegar kveðið upp úrskurði sem fjalla um fjölda jarða á sunnanverðu landinu, þ.e. svæðum 1–4, og heimilda um afmörkun og eignarréttindi á ágreiningssvæðum verið skipulega leitað, m.a. á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumannsembættum. Séu þær skoðaðar heildstætt kemur í ljós að landamerkjabréf hátt í tvö hundruð jarða hafa verið könnuð sérstaklega. Í upp undir helmingi tilvika hefur það verið elsta lýsing á merkjum jarðar og beinn samanburður við eldri heimildir þannig ekki mögulegur. Því fer einnig fjarri að eldri heimildir séu almennt heildstæðar merkjalýsingar. Þvert á móti geta þær verið brotkenndar og jafnvel fremur falið í sér vísbendingar en ótvíræðar lýsingar. Loks eru tíu tilvik þar sem ekkert landamerkjabréf, í skilningi landamerkjalaga, er fyrir hendi og verður ekki séð að það hafi nokkurn tíma verið gert. Að því er varðar mikinn meirihluta jarða á svæðum 1–4, var niðurstaðan sú að aðrar heimildir um merki, væru þær til, ýmist styddu lýsingu bréfs eða mæltu henni ekki í mót. Merkjum væri því rétt lýst í landamerkjabréfi, svo sem óbyggðanefnd skýrði það. Tekið skal fram að sú skýring var í ákveðnum tilvikum önnur en málsaðila.

Svo sem að framan greinir virðast dómstólar þannig gera fremur strangar kröfur til landamerkjabréfa jarða, þ. á m. að þau hafi stuðning af öðru og þá einkum eldri heimildum. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar niðurstöðu hverju sinni, þar á meðal mismunandi vægi eða trúverðugleiki einstakra heimilda, nýting, gróðurfar og staðhættir. Með hliðsjón af því og með tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd að fara beri varlega í að draga víðtækar ályktanir af þessari umfjöllun. Líta ber til þess að eftir að gengið hafði verið frá landamerkjabréfi, með tilheyrandi opinberri skráningu, hafði jarðeigandi síður ástæðu til að varðveita skjöl sem þar kann að hafa verið byggt á. Eðlilegt verður að telja að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera í slíkum tilvikum.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hefur verið lagt til grundvallar og samrýmist vel þeirri almennu afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa sem áður var lýst. Eftir sem áður er ljóst að dómstólar gera nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, sbr. einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu. Jafnframt liggur fyrir að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, þar sem segir svo:

...nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu

manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi

Í Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar er gerð almenn grein fyrir þeirri stofnun eignarréttar sem heimilaður var í nýbýlatilskipun frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðjarða, og síðar nýbýlalögum, nr. 15/1897.²¹² Að því er varðar Norðausturland sérstaklega í þessu sambandi benda heimildir til að í kjölfar nýbýlatilskipunar og fram yfir miðja 19. öld hafi þar verið stofnað til heiðarbyggðar í meiri mæli en á þeim landshlutum sem áður hafa komið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd. Byggð þessi stóð að jafnaði stutt, oft slitrótt, og þegar komið var fram á miðja 20. öld var henni nær alveg lokið. Í kjölfar gildistöku landamerkjálaga voru ýmist gerð sérstök landmerkjabréf fyrir slík heiðarbýli eða þau felld innan landamerkjálýsingar tiltekinnar jarðar.

Samkvæmt ákvæðum nýbýlatilskipunar gat slík býlisstofnun hvort heldur er verið í landi jarðar eða utan þess. Kveðið var á um útmælingu viðkomandi landsvæðis undir stjórn sýslumanns og útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til handa nýbýlingi, enda hefði skilyrðum verið fullnægt.

Í þeim tilvikum að stofnað var til nýbýlis í landi jarðar með lögformlegum hætti, sbr. einkum 2. gr. nýbýlatilskipunar, er ljóst að með því hefur ekki orðið breyting á eignarréttarlegri stöðu landsvæðisins. Hér gegnir sama máli og ef þar var stofnað til byggðar með öðrum hætti, svo sem leigu eða sölu hluta jarðar.²¹³ Um slík landsvæði hlýtur því að fara eftir sömu sjónarmiðum og jarðir almennt, hvernig sem formlegum frágangi hefur verið háttað. Um jarðir almennt vísast nánar til *Almennra niðurstæðna óbyggðanefndar*.

Hafi hins vegar tekist byggð utan jarðar, sbr. einkum 4. gr. nýbýlatilskipunar, verður að kanna hvort þar hafi verið stofnað til lögformlegs nýbýlis. Hafi svo verið, er ljóst að viðkomandi landsvæði er eignarland, þá þegar af þeirri ástæðu. Ella verður að líta svo á að ekki hafi verið stofnað til beins eignarréttar á grundvelli þeirrar löggjafar. Eignarréttarleg staða viðkomandi landsvæðis breyttist því ekki, hvernig sem henni var farið. Annað mál er að í kjölfarið kann að hafa stofnast þar eignarland á öðrum grundvelli, sbr. lög nr. 46/1905 um hefð.

Heiðarbyggð á Norðausturlandi er nefnd ýmsum nöfnum í heimildum, einkum nýbýli, afbýli, heiðarkot og hjáleiga. Notkun þessara hugtaka er misvísandi og tekur ekki endilega mið af ákvæðum nýbýlatilskipunar eða nýbýlalaga. Þannig kann tiltekið býli að vera nefnt nýbýli í heimildum án þess að byggingarbréf liggi fyrir.

²¹² Sbr. kafla 3.3. [...].

Málsmeðferð nýbýlaumsóknar getur þá af einhverjum ástæðum hafa lokið á einhverju stigi, svo sem eftir útmælingu, eða jafnvel ekki hafist yfirleitt. Á hinn bóginn getur verið að byggingarbréf hafi verið gefið út en býlið þrátt fyrir það nefnt annað en nýbýli, t.d. hjáleiga.

Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum. Að öðru leyti hlýtur að þurfa að leggja mat á eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis áður en þar tókst byggð og hvort sú staða hafi tekið breytingum síðan. Í því sambandi ber að líta til þeirra krafna sem Hæstiréttur hefur gert til sönnunar eignarlands, sbr. kafla [7].1.1.

8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6

Eftirfarandi texti er úr köflum 6.1.2 og 6.1.3 í málum nr. 1–5/2007.

8.1.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum

Á þeim tíma sem liðinn er frá því *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og viðauki við þær birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Samhengi nýrra niðurstaðna dómstóla við þau grundvallaratriði sem úrlausnir óbyggðanefndar byggjast á kemur að sjálfsögðu til skoðunar hverju sinni.

Í þeim úrskurðum sem kveðnir voru upp 31. maí 2006, nánar tiltekið kafla 6.1.1. í málum nr. 1–6/2004 (svæði 4), var þannig fjallað sérstaklega um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland.

Í þeim úrskurðum sem kveðnir voru upp 29. maí 2007, nánar tiltekið kafla 6.1.1.²¹⁴ í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), tók óbyggðanefnd einnig afstöðu til þess hvort þeir dómar sem þá lágu fyrir gæfu tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða. Niðurstaðan var sú að svo væri ekki. Þá skal þess getið að í sömu málum, kafla 6.1.2.²¹⁵, var gerð almenn grein fyrir stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi.

²¹³ Sbr. kafla 4.2. [...].

²¹⁴ [Kafli 7.1.1. í þessu hefti.]

²¹⁵ [Kafli 7.1.2. í þessu hefti.]

Frá því óbyggðanefnd kvað upp síðastnefnda úrskurði, í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), hafa gengið níu Hæstaréttardómar sem tengjast fyrri svæðum. Nánar tiltekið eru þetta fimm dómar frá 14. júní 2007, þ.e. í málum nr. 22/2007 (Þórsmörk og Goðaland), nr. 23/2007 (Steinsholt), nr. 25/2007 (Almenningar), nr. 26/2007 (Merkurtungur), nr. 28/2007 (Stakkholt), einn dómur frá 4. október 2007, í máli nr. 27/2007 (Grænafjall/Fljótshlíðarafréttur), einn dómur frá 11. október 2007, í máli nr. 99/2007 (Skaftártunguafréttur) og loks tveir dómar frá 18. október 2007, í málum nr. 47/2007 (Núpsstaður og fleiri jarðir í Fljótshverfi) og 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir).

Tveir hinir síðastnefndu dómar eru fremur til staðfestingar á framangreindri niðurstöðu, þ.e. að ekki beri að herða sérstaklega kröfur til landamerkjabréfa jarða. Að öðru leyti telur óbyggðanefnd nauðsynlegt að taka til athugunar samhengi eldri og yngri dóma um eignarréttarlega stöðu tiltekinna afrétta einstakra jarða og/eða stofnana og hvort tilefni sé til breytinga á sönnunarmati óbyggðanefndar í sambærilegum tilvikum. Fer sú umfjöllun hér á eftir.

8.1.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana

Um þýðingu hugtakanna jörð, afréttur og almenningur er rækilega fjallað í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, sbr. kafla 6.1.1. og viðauka. Að því er varðar hugtakið jörð er niðurstaðan sú að almennt megi gera ráð fyrir að slíku landi hafi upphaflega verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Þannig eru taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi eða innan annarra ótvíræðra merkja, sé beinum eignarrétti háð. Tilvist landamerkja-bréfs ein og sér ræður því ekki úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. og 4.5. í áðurnefndum *Almennum niðurstöðum*. Þar eru í fyrsta lagi samnota-afréttir, þ.e. þeir afréttir sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi eru afréttir einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lög-persónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærileg sjónarmið og að framan greindi um eignarhald á landi jarða yfirleitt.

Hafi umþrætt landsvæði ekki legið innan merkja jarðar hefur óbyggðanefnd talið að líkur séu á því að það hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Tilvist landamerkja-bréfs skiptir þá ekki grundvallarmáli en litið til atriða svo sem umfjöllunar í heimildum, nýtingar, staðháttu, gróðurfars og landnáms. Ekki er þó alltaf augljóst hvort landsvæði hefur stöðu jarðar eða afréttar. Á það álitafni hefur sérstaklega reynt þegar undir einstakar jarðir og/eða stofnanir hafa legið svæði sem skilin hafa verið frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum

merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Eru aðstæður þá oft þær að landsvæðisins er getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og heimildir um afnot einskorðaðar við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hefur komið nokkur fjöldi landsvæða sem fella má undir framangreinda lýsingu. Þessi landsvæði hafa verið úrskurðuð þjóðlendur og afréttir/landsvæði í afréttareign, eftir atvikum með vísan til heimilda, legu, sögu, staðhátta, nota o.fl. Ber hér að nefna Afrétt norðan vatna í máli nr. 4/2000 (svæði 1), Hrunaheiðar í máli nr. 5/2000 (svæði 1); Hoffellslambatungur í máli nr. 4/2001 (svæði 2); Þórsmörk, Goðaland, Almennunga, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Hólatungur, Borgartungur og Skógafjall í máli nr. 5/2003 (svæði 3); Hvítmögu og Stórhöfða í máli nr. 6/2003 (svæði 3); Villingadal, Suðurfell og Múla í máli nr. 1/2005 (svæði 5); Steinvarartungu og Þorbrandsstaðatungur í máli nr. 3/2005 (svæði 5); Þverfellsland og sunnanverða Grímólfsártungu í máli nr. 4/2005 (svæði 5) og loks afréttarland á Hólsfjöllum í máli nr. 5/2005 (svæði 5).

Segja má að Hæstiréttur hafi einnig tekið skýra afstöðu til landamerkjabréfa annarra landsvæða en jarða, þegar í fyrstu dómum í þjóðlendumálum. Í forsendum réttarins í dómi frá 21. október 2004, máli nr. 48/2004, segir þannig svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Að auki segir svo í dómi réttarins frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005:

...nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

Þá hefur komið fram það skýra mat Hæstaréttar að sé ekki um jörð að ræða hafa landamerkjabréf takmarkaðra vægi sem „sönnunargagn um beinan eignarrétt“, sbr. dóm Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þær þjóðlendur og afrétti/landsvæði í afréttareign sem áður voru tilgreindar hafa verið staðfestir efnislega með dómum Hæstaréttar að því er varðar Afrétt norðan vatna, Hoffellslambatungur, Hrunaheiðar, Þórsmörk, Goðaland, Steinsholt, Almennunga, Merkurtungur og Stakkholt, sbr. dóma frá 21.

október 2004, 28. september 2006, 5. október 2006 og 14. júní 2007 í málum nr. 47/2004, nr. 497/2005, nr. 133/2006, nr. 22/2007, nr. 23/2007, nr. 25/2007, nr. 26/2007 og nr. 28/2007. Í tilvikum Skógafjalls, Hvítmögu og Stórhöfða var sams konar niðurstöðum óbyggðanefndar á hinn bóginn snúið við og komist að þeirri niðurstöðu að þar væru eignarlönd en ekki þjóðlendur í afréttareign, sbr. dóma frá 16. maí 2007 í málum nr. 24/2007, nr. 536/2006 og nr. 448/2006. Önnur framangreind landsvæði hafa ekki komið til kasta dómstóla en af dómum um eignarland frá því fyrir gildistöku þjóðlendulaga ber að nefna Hrd. frá 29. febrúar 1996 (Hrd. 1996/696) um Blikdal í Esju og dóm aukadómþings Árnassýslu 23. febrúar 1980 um Tunguheiði í Biskupstungum.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þjóðlendur í afréttareign á þessum svæðum eru þannig almennt í góðu samræmi við úrlausnir Hæstaréttar, fyrr og síðar, þó svo forsendur séu ekki einsleitar í öllum tilvikum og taki þess utan mið af sérstöðu einstakra svæða. Dómar Hæstaréttar um landskikana þrjá sunnan Mýrdalsjökuls, þ.e. Skógafjall, Hvítmögu og Stórhöfða, skera sig þar hins vegar nokkuð úr.

Framangreind úrlausnarefni eiga það sameiginlegt að viðkomandi landsvæði hefur legið undir einstaka jörð/jarðir eða stofnun, landfræðilega aðskilið frá henni/þeim með einum eða öðrum hætti, jafnan getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og afnot einskorðuð við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Ef reynt er að taka saman þau sameiginlegu atriði sem leiða til niðurstöðu Hæstaréttar um eignarland í umræddum þremur undantekningartilvikum, þá sýnist landfræðileg lega, m.a. gagnvart aðliggjandi eignarlöndum og að einhverju marki almennir staðhættir vega mjög þungt. Í tilvikum Hvítmögu og Skógafjalls var á því byggt að svæðin hefðu verið innan merkja jarða og að hvorki staðhættir né gróðurfar mæltu gegn því að þau hefðu verið numin, a.m.k. að einhverju leyti. Beinn eignarrettur hefði þannig stofnast. Um Stórhöfða segir að líkur séu fyrir því að hann hafi verið innan upphaflegs landnáms eins og aðliggjandi lönd. Hann hafi ekki verið talinn til samnotaafréttar og ekkert sé komið fram í málinu sem stutt geti að munur verði að þessu leyti gerður á Stórhöfða og aðliggjandi landsvæðum. Nægilega sé því leitt í ljós að hann hafi frá landnámi verið háður beinum eignarétti sem heiðaland jarðar.

Dómar Hæstaréttar um þjóðlendur í Þórsmörk, Goðalandi, Almanningum, Merkurtingum, Stakkholti og Steinsholti, eru kveðnir upp mánuði síðar en dómar um eignarlönd í Stórhöfða, Hvítmögu og Skógafjalli. Fyrstnefndu svæðin sex liggja norðan Eyjafjallajökuls og voru öll talin heyra undir einstaka jörð/jarðir sem þau eru landfræðilega aðskilin frá. Í forsendum Hæstaréttar er m.a. vísað til möguleikans á landnámi, legu og staðhátta, skorts á skriflegum eignarheimildum og samræmis milli þeirra innbyrðis. Tekið er sérstaklega fram að ekki sé sýnt fram á önnur not meintra rétthafa en hefðbundin afréttarnot til sumarþeirra fyrir búfé. Í öllum þessum sex tilvikum var dæmd þjóðlenda í afréttareign.

Sýnist þannig ekki vera fullt samræmi í mati réttarins að því er varðar hin tilgreindu atriði í annars vegar tilvitnuðum þremur dómum og hins vegar öðrum úrlausnum um sams konar landsvæði, auk eldri dóma um Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar.

Draga má þá ályktun af framangreindum dómum að það séu fyrst og fremst staðbundnar aðstæður, þ.m.t. staðhættir, en þó einkum lega viðkomandi þriggja landsvæða að eignarlöndum til annarra átta en gagnvart Mýrdalsjökli sem úrslitum ráði. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar hverju sinni. Þá liggja fyrir eldri dómar um þjóðlendur á landsvæðum með svipaða legu gagnvart annars vegar eignarlöndum og hins vegar þjóðlendum, sbr. einkum Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar í Hrd. 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 og Hrd. 5. október 2006 í mál nr. 133/2006. Ekki liggur fyrir skýr yfirlýsing Hæstaréttar um breytta afstöðu að þessu leyti. Með hliðsjón af framangreindu og að teknu tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd útilokað að líta svo á að umræddir þrjú dómar, um Hvítmögu, Skógafjall og Stórhöfða, feli í sér að lega þrætusvæðis að eignarlandi eða eignarlöndum geti ein og sér vegið svo þungt að önnur sú sönnunarfærsla sem ella fer fram við slíkar kringumstæður hafi hverfandi þýðingu.

Óumdeilt er hins vegar að eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða getur auk hefðbundinna og viðurkenndra eignarheimilda haft vægi við eignarréttarlegt mat og ásamt öðru leitt til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða. Má þar um vísa til dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 varðandi efstu jarðir í Biskups-tungnahreppi, sbr. einnig úrskurð óbyggðanefndar um þau landsvæði. Hið sama má segja um eignarland í dómi Hæstaréttar 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 um jarðir í Fljótshverfi, sbr. og úrskurð óbyggðanefndar um sama svæði.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að ekki séu forsendur til þess að breyta því sönnunarmati sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum tilvikum. Fyrir liggur að í málum nr. 4 og 5/2007 á svæði 6 hjá óbyggðanefnd snúa sérstök álitaefni af þessu toga að eftirtöldum landsvæðum: Hálsmannatungur, Draflastaðakirkjuland á Gönguskarði, Tjarnahverfi á Gönguskarði, Finnsstaðadalur, Grímsland og Kambsmýrar í máli nr. 4/2007 og Upprekstrarland milli Höfðagilja og Eyvindará/Laufáshagi í máli nr. 5/2007.